

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_186051

UNIVERSAL
LIBRARY

Osmania University Library

Call No. M 297 22

Accession No. M 154

Author

M 71A

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

निवडक अभिप्राय

“ मानवतेचे व जातिधर्मभेदविरहित राज्यपद्धतीचे जे चाहते आहेत, त्यांनी या चरित्राचा अवश्य अभ्यास करावा. ग्रंथकाराने अत्यंत परिश्रम घेऊन विषयाची मांडणी इतकी स्पष्ट व आकर्षक केली आहे कीं चरित्र वाचतांना मनास अत्यंत आल्हाद वाटतो. ”

—शेख अबदुल अजीझ, एम्. एस्सी. (लंडन),
एम्. आर. एस्. आय्.

“ ग्रंथकाराने विनचुक व सप्रमाण माहिती देऊन एक अत्यंत जरूरीचें कार्य केलें आहे. सदरहू चरित्र अत्यंत लोकप्रिय होईल अशी मला खात्री वाटते. सुरवातीपासून अखेरपर्यंत तें सुंदर व सुबक मराठी भाषेत लिहिलें आहे. लेखनशैली अतिशय उत्कृष्ट आहे. मराठी जाणणाऱ्या सदृग्हस्थानीं हें चरित्र अवश्य वाचावें अशी मी जोराची शिफारस करतो. ”

—डॉ. अबदुल हमीद, एम्. ए., पीएच. डी.

“ मराठी भाषेमध्ये हजरत पैगंबर (स्व) यांच्या चरित्राची माहिती करून घेणारास हा एकच उत्कृष्ट मार्ग आहे. ग्रंथकार अमीन यांनी सदर चरित्रांत खोल अभ्यास, उच्च विचारसरणी व लेखनचातुर्य प्रदर्शित केलें आहे. संशोधन करून लिहिलेल्या या मौल्यवान चरित्रामुळे मराठी वाङ्मयातील मोठी उणीव भरून निघाली आहे. ”

—मौलाना नुरुद्दीन, अरबी महाविद्यालय, मदीना

“ मि. अमीन यांनी अत्यंत परिश्रमाने माहिती मिळवून व ती नव्या पद्धतीने लिहून इस्लाम व मुसलमान यांची फारच मोठी सेवा केली आहे. चरित्रामधील अत्यंत महत्वाचीं प्रकरणें इतक्या बुद्धिमत्तेने व कुशलतेने रेखा-टलीं आहेत कीं ग्रंथकाराविषयीं धन्योद्गार बाहेर पडतात. या अमूल्य ग्रंथामुळे हिंदुस्थानांतील जातीजातींत उत्कट एकी व प्रेम उत्पन्न होईल. ”

—मौलाना इनायतउल्ला, लखनौ युनिव्हर्सिटी

“ हजरत महंमद पैगंबर (स्व) चरित्रावर जे पहिल्या दर्जाचे ग्रंथ तयार झाले आहेत, त्यांमध्ये सदर ग्रंथाचा समावेश होईल. इतकें सुंदर व विद्वत्ताप्रधान चरित्र लिहिल्याबद्दल ग्रंथकाराचें अभिनंदन करावें तितकें शोडेंच आहे. ”

—मौलाना अबदुर रहीम

“ विद्वान् व सहृदय ग्रंथकार मि. अमीन यांनीं आशियाखंडांतील एका थोर, तत्त्वज्ञानी सत्पुरुषाचें लिहिलेलें हें चरित्र छोटेंसे पण आव्हादकारक आहे.”

—मॉडर्न रिव्ह्यू, कलकत्ता

“ हल्लीच्या अस्थिर परिस्थितीत असें पुस्तक प्रसिद्ध करून सय्यद अहमद यांनीं खरोखरीच एक महत्त्वाची कामगिरी बजाविली आहे. त्यांच्यासारख्यांनी शुद्ध व अभिजात मराठी भाषेत असें पुस्तक लिहावें ही गोष्ट त्यांना भूषणावह आहे. ”

—ज्ञानप्रकाश, पुणे

“ पैगंबरांच्या चरित्राची सर्व बाजूंनी थोडक्यांत आटपशीर रीतीने व साध्या भाषेत माहिती या पुस्तकांत दिली असून, पुस्तक अतिशय उपयुक्त झालें आहे. ”

—महाराष्ट्र नागपूर

“ पैगंबरांचें हें चरित्र लक्षपूर्वक वाचलें म्हणजे अरबांच्याच नव्हे तर सगळ्या जगाच्या उद्धारासाठीं पैगंबरांचा आत्मा तळमळतो आहे असें पदोपदीं दिसतें. ”

—प्रगति, मुंबई

“ सांप्रत मुसलमान समाजांतील कित्येक चालीरीतीवरून त्या धर्माविषयी व धर्मसंस्थापकाविषयी जे गैरसमज रूढ झाले आहेत ते निघून जाण्याला अशा पुस्तकांचा उपयोग खचित आहे. ”

—नवाकाळ, मुंबई

“ सय्यद अहमद यांची मातृभाषा उर्दू असून शुद्ध व सुंदर मराठीत त्यांनीं हजरत महंमद पैगंबरांचें चरित्र लिहिलें आहे हें त्यांस अत्यंत भूषणावह आहे. ”

—महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका, ठाणे

“ चरित्राची मराठी भाषा भारदस्त व शुद्ध आहे. सय्यद अहमद यांचें मराठी भाषेवरील प्रभुत्व कौतुकास्पद आहे यांत शंका नाही. ”

—रत्नाकर, पुणे

[फक्त वृत्तपत्रांचे अभिप्राय पहिल्या आवृत्तीवर मिळालेले आहेत.]

हजरत महंमद पैगंबर

(मराठी चरित्र)

सुधारून वाढविलेली

आवृत्ती दुसरी

लेखक

सय्यद अहंमद अमीन

सांगली

[सर्व हक्क स्वाधीन]

सन १९३५

किंमत १ रुपया

प्रकाशक:—

सय्यद अहमद अमीन,
सांगली, (एस्. एम्. सी.)

मुद्रक:—

सदाशिव रामचंद्र सरदेसाई, बी.ए., एलएल्.बी.

नवीन समर्थ विद्यालयाचा समर्थ भारत छापखाना

१४७ सदाशिव पेठ, पुणे २.

माझ्या पुण्यशाले आर्द्र
अर्पण

निवेदन

परमेश्वरकृपेनें हजरत महंमद पैगंबर चरित्राची सुधारून वाढविलेली दुसरी आवृत्ति वाचकांच्या हार्ती देतांना मनास अत्यंत आनंद वाटत आहे.

चार वर्षांपूर्वी विलिंग्डन कॉलेजमध्ये विद्याभ्यास करीत असतां, अन्य-धर्मीयांच्या इस्लाम धर्माविषयी ज्या चमत्कारिक व वेडगळ कल्पना वनल्या आहेत त्यांचे निराकरण व्हावे व अज्ञ मुसलमान बंधूंना त्यांच्या थोर धर्माचे सत्य स्वरूप पटवून द्यावे, या हेतूनें हजरत पैगंबरांचे छोटेंसें चरित्र लिहावयास घेतलें. त्याच वेळेस लाहोरचे प्रसिद्ध पुढारी मौलाना महंमद अल्ली, प्रा. अब्दुल कादर व सय्यद काशफी शहा यांनी हजरत पैगंबरांचे चरित्र हिंदु-स्थानच्या सर्व भाषांमधून प्रसिद्ध करण्याचा संकल्प जाहीर केल्यामुळे, मी लिहिलेल्या छोट्याशा चरित्राची पहिली आवृत्ति ताबडतोब प्रसिद्ध झाली.

माझी मराठी मातृभाषा नसतां, मराठी भाषेत चरित्र प्रसिद्ध करण्याचें मी भीतभीत धाडस केले; महाराष्ट्रांतील व महाराष्ट्राबाहेरील दिलदार मराठी वाचकांनी माझ्या धाडसाचें मोठ्या प्रेमानें कोतुक करून मला अत्यंत ऋणी करून टाकलें आहे. त्यांच्या प्रोत्साहनामुळेच मी प्रस्तुत विस्तृत चरित्र लिहावयास घेतलें ही गोष्ट अवश्य नमूद करावीशी वाटते. हें चरित्र लिहितां वेळीं अरबी, उर्दू व इंग्लिश वाङ्मयांतील उत्कृष्ट ग्रंथांचा आधार घेतला आहे; त्याबरोबरच हिंदुस्थानांतील विद्वान मुसलमान पंडितांकडून मिळविलेली माहिती या चरित्रांत संग्रहित केली आहे.

विशेषतः पंजाबचे सुप्रसिद्ध पुढारी मौलाना महंमद अल्ली, एम्.ए. (केब्रिज), यांची मला फार मदत झाली आहे. आपला अमूल्य वेळ खर्च करून, सुरवातीपासून अखेरपर्यंत सदरहू चरित्र त्यांनी माझ्याकडून वाचवून घेतलें व अत्यंत महत्त्वाची माहिती मला दिली याबद्दल त्यांचा मी अत्यंत आभारी आहे.

श्रीमंत सरकार चीफ ऑफ मिरज यांची सुरवातीपासूनच मला मदत आहे. त्यांनी ईजितमधून उत्कृष्ट अरबी ग्रंथ मागविल्यामुळे, त्या ग्रंथांचा

मला अतिशय उपयोग झाला. या कार्मी श्रीमंतांचे आश्रित मौलाना नुरुद्दीन मदनी यांचे फार साहाय्य झाले आहे. चरित्र लिहून झाल्यानंतर ते प्रसिद्ध करण्याकरितां पहिल्या प्रथम श्रीमंत सरकारनीच मदत केली आहे. श्रीमंतांच्या स्मृणीय औदार्याबद्दल मी त्यांचा सदैव आभारी राहीन.

श्रीमंत सरकार हिज हायनेस राजेसाहेब, सांगली, यांनी तर मला कायमचे ऋणी करून ठेविले आहे. त्यांच्या कृपाळवासाळी मी लहानाचा मोठा झालो; त्यांच्या मेहेरनजरेखाली माझे शिक्षण झाले. जन्मदात्या पित्याप्रमाणे राजेसाहेबांनी माझ्यावर केलेले प्रेम मी कधीहि विसरणे शक्य नाही. माझ्या मोडक्यातोडक्या लेखनाचे कोडकांतुक करून श्रीमंत राजेसाहेबांनी मला वेळोवेळी उत्तेजन दिले आहे. सदर चरित्राच्या प्रसिद्धीकरणाकरितां राजेसाहेबांनी मोठी मदत करून आपलेपणा प्रदर्शित केला आहे.

मुंबईचे मेयर हुसेनभाई अबदुल्ला, दानशूर अबदुर रझाक अबदुल्ला, रिटायर्ड इन्कम-टॅक्स ऑफिसर सय्यद मुलतान अह्नी इनामदार (मंचर), यांनी मदत करण्यांत मोठा भाग उचलला आहे. पुण्याचे लोकप्रिय मुसलमान पुढारी व सुप्रसिद्ध वकील ए. ए. खान, एम्.ए., एल.एल. बी., यांनी प्रकाशनाकरितां आर्थिक साहाय्य मिळविण्याची अतिशय खटपट केली. त्यांच्या खटपटीमुळेच चरित्र लवकर प्रसिद्ध होऊ शकले. त्याप्रमाणे प्रोफेसर जहुरद्दीन अहमद, एम्.ए., मि. फैजुल्लाखान, बी.ए., मि. यूसफखान पठाण, बी.ए., यांनीहि मदत मिळविण्याकरितां परिश्रम घेतले. ज्यांनी ज्यांनी मला सहानुभूति दाखविली व लहान मोठी हस्तेपरस्ते मदत केली त्या सर्व दिलदार हिंदु-मुसलमान बांधवांचा मी अत्यंत आभारी आहे. त्याचप्रमाणे प्रस्तुत चरित्र वाचून ज्यांनी अभिप्राय पाठविण्याची कृपा केली, त्या मराठी भाषा जाणणाऱ्या विद्वान मुसलमान पंडितांचे मी मनःपूर्वक आभार मानतो.

मला संस्कृत शिकविणारे गुरुवर्य वेदशास्त्रसंपन्न श्रीपादशास्त्री देवधर यांनीच मला मराठी बाङ्मयाची गोडी लावल्यामुळे, शेवटी त्यांचा कृतज्ञता-पूर्वक उल्लेख केल्याखेरीज राहवत नाही.

सर्वांचा नम्र
एम्. ए. अमीन

अनुक्रमणिका

			पृष्ठ	
भाग १	ला-पहाटेपूर्वीचा काळोख	...	...	१
,,	२ रा-जीवनवृत्तान्त	...	...	११
,,	३ रा-स्वभावचित्र	...	...	६०
,,	४ था-आरोप-निरसन	...	...	७१
,,	५ वा-भूमिका	...	...	८३
,,	७ वा-व्याक्ति-माहात्म्य	...	...	१२१
,,	शेवटचा-विद्वान परधर्मीयांच्या चष्म्यांतून	...	...	१४४

[मुकें तपासतेवेळीं राहून गेलेलीं व प्रोफेसर शेख यांनीं दुरुस्त केलेलीं अशुद्धें ग्रंथाच्या शेवटीं जोडलीं आहेत. त्याकडे वाचकांनीं अवश्य लक्ष द्यावे.]

महाराष्ट्रांतील सुविख्यात मुसलमान पंडित ब अनेक भाषांचे तज्ज्ञ वानवहादुर प्रोफेसर शेख अब्दुल कादिर, एम्.ए., आय्.ई.एस्. (रिटायर्ड), तांनी प्रस्तुत पुस्तक वाचून पुस्तक-प्रकाशनास अनुमति दिली याबद्दल श्चकार त्यांचा अत्यंत आभारी आहे.

हजरत महंमद पैगंबर

भाग १ ला पहाटेपूर्वीचा काळोख

“ जळी म्थळी अनाचार माजला होता.”

पवित्र कुराण, ३०:४१

अरबस्तान

जगांत सौख्य व शांति प्रस्थापित करणाऱ्या इस्लाम धर्माचे प्रणेते हजरत महंमद पैगंबर यांना जन्म देण्याचे भाग्य ज्या बालुकामय देशास लाभले होते, तो प्रदेश ‘अरबस्तान’ या नावाने सुप्रसिद्ध आहे. हाच अरबस्तान शिरत-उल-अरब या नावाने ओळखला जातो. हा प्रदेश आशिया, आफ्रिका आणि युरोपच्या मध्यावर असून त्याच्या दक्षिणेस हिंदी महासागर, पश्चिमेस तांबडा समुद्र आणि पूर्वेस पर्शियाचे आखात आहे. अरबस्तानचा जवळजवळ एक तृतीयांश भाग बालुकामय प्रदेशाने व्यापला आहे. वाळवंटाचा मोठा पट्टा दक्षिण भागांत असून तो अद्-धान नावाने प्रसिद्ध आहे.

अरबस्तानांत नावे घेण्याजोग्या मोठ्या नद्या नाहीत. परंतु ठिकठिकाणी लहान लहान नद्या पसरलेल्या आहेत. त्यांपैकी कांही अरबस्तानच्या सरहद्दीला वळसा घाटून समुद्रास मिळाल्या आहेत. कांही वाळवंटांमध्येच गडप झाल्या आहेत. कांही ठिकाणी लहान लहान डोंगरांच्या रांगा आहेत. सर्वात मोठी

रांग दक्षिणोत्तर पसरली असून ती जबल-उस-सरात नांवांनं संबोधिली जाते. ही जी डोंगराची रांग पसरली आहे, तिची सर्वांत जास्त उंची ८००० फूट आहे. कित्येक ठिकाणी ही रांग समुद्रालगत आहे. अरबस्तानचें मुख्य पीक खजुराचें आहे. अरबस्तानचा बराचसा भाग वालुकामय असल्यामुळें त्या ठिकाणीं उंट हेंच मुख्य वाहन आहे.

अरबस्तान निरनिराळ्या भागांत विभागलेला आहे. हिजाझ हा मुख्य भाग असून याच भागांत हरम या नांवांनं प्रसिद्ध असलेला प्रदेश अत्यंत पवित्र समजला जातो; ह्या ठिकाणी कधीहि रक्तपात होत नाहीं. मक्का, मदीना आणि तार्ईफ हीं याच प्रदेशांत वसलेलीं आहेत. तार्ईफ हें अरबस्तानचें थंड हवेचें ठिकाण समजलें जातें. या ठिकाणी निसर्गाची शोभा अवर्णनीय असून विपुल फळफळावळ मिळते. मक्का हें मुसलमानांचें अत्यंत पवित्र क्षेत्र असून उम्म-उल-कुरा (सर्व शहरांची आई) या नांवांनं त्यास पुष्कळ लोक संबोधितात. मक्केच्या सभोंवर लहान लहान डोंगर पसरलेले आहेत. मक्केच्या उत्तरेस २७० मैलांवर मदीना शहर वसलेलें आहे.

अरबस्तानचा दुसरा मोठा भाग यमन आणि तिसरा भाग नेज्द या नांवांनं प्रसिद्ध आहे. अरबस्तानचें क्षेत्रफळ जवळ जवळ फ्रान्सच्या दुप्पट होईल. येथील रहिवाद्यांना अरब ही संज्ञा असून, ते जगांत सुंदर आणि पराक्रमी म्हणून प्रसिद्ध आहेत. देखणा घोडा आणि तलवार हीच त्यांची मुख्य संपत्ती समजली जाते. अरब-उल-बैद, अरब-उल-मुतरीव व अरब-उल-मुस्तरीव असे अरब लोकांचे तीन पोटभेद मानले जात असत. अरबस्तानच्या इतिहासाचें मनन करणारास सहाव्या शतकांत हजरत पंगंबरांच्या जन्मापूर्वी अरबस्तानची अत्यंत अवनती झाली होती ही गोष्ट कबूल करावी लागेल. या काळीं अरबस्तानचा दुर्लौकिक सगळीकडे पसरला होता. अरब लोकांची नीतिबंधनें शिथिल झालीं होती. आपसांत लढाया व मारामान्या करून त्यांनीं आपली शक्ती कमी करून घेतली होती. वेडगळ समजुतींच्या आहारीं

पडून अरबांची प्रखर बुद्धिमत्ता निकामी झाली होती. राष्ट्रास ललामभूत असणाऱ्या स्त्रियांचा उपमर्द करून 'सतीचा शाप' त्यांनी घेतला होता. निरनिराळ्या व्यसनांत गुरफटल्यामुळे प्रगतीचा सोपान चढण्याऐवजी अव-
नतीच्या गर्तेत पडून राहण्यांत त्यांना भूषण वाटत होतं. अरबस्तानची अधोगती कशी झाली होती, याचें चित्र पुढील शब्दांत चितारतां येईल.

बेबंदशाही

त्या काळी अरबस्तानांत राज्यपद्धति अशी अस्तित्वांत नव्हतीच. जो प्रचल असेल तोच सत्ताधारी म्हणून मिरवीत असे. पण त्याची ही सत्ता प्रत्येकाकडून पाळली जात असली पाहिजे, अशी जर कुणाची कल्पना असेल तर ती चुकीची आहे. आपल्या हिताच्या आड जर ही सत्ता आली तर ती सत्ता अरब बेलाशक झुगारून देण्यास कचरत नसत, आणि 'ज्याच्या मनगटांत जास्त जोर तितका तो थोर' असें अरब समजत असत. न्याय, अन्याय सर्व मनगटाच्या जोरावर अवलंबून असे. गरीब स्वभा-
वाच्या माणसानें केलेली न्यायाची गोष्ट अन्यायाची ठरत असे; याच्या उलट उन्मत्त माणसानें कितीहि अन्याय केले तरी आपल्या तरवारीच्या जोरावर तो न्यायी ठरत असे. इतकेंच काय पण सगळीकडे त्याचा जयजयकार होत असे.

अरबस्तानांत विवक्षित राज्यपद्धति नसल्यामुळे अरब लोकांस जबाब-
दारीची जाणीव वाटत नसे. हे अरब लोक ठिकठिकाणी टोळ्याटोळ्यांनी राहत. प्रत्येक टोळी स्वतःस श्रेष्ठ समजून दुसऱ्या टोळीवर हल्ला करित असे. हा निष्कारण हल्ला कां केला असें विचारलें कीं, "आमच्या तरवारीचें पाणी जिवंत आहे कीं नाहीं हें पडताळून पाहण्याकरितां आम्ही हल्ला केला !" असें बेदरकारपणें पहिली टोळी उत्तर देत असे. आपल्या शब्दा-
प्रमाणें प्रत्येकानें वागलेंच पाहिजे अशी अरेरावीची भाषा त्यांचा पुढारी बोलत असे. या पुढाऱ्याची आज्ञा मोडण्याचें जो धाडस करील त्याला लागलीच तो पुढारी द्वंद्युद्धास आव्हान करित असे.

धुल्लक गोष्टीवरून रक्तपात करण्याचें शिक्षण प्रत्येक अरवाला लहान-पणापासून मिळत असे. आपल्या जिवाला भाजीपाल्याइतकें देखील महत्त्व अरव लोक देत नसत. रक्ताचा सूड फक्त रक्तानेंच घेतला पाहिजे, ही सैतानी वृत्ति त्या काळीं बोकाळली होती. जर आपण हा रक्ताचा सूड घेतला नाही तर मृत माणसाच्या कवटीतून एक भुंगा निघतो व तो 'मला रक्त प्यावयास द्या' असें म्हणत धिऱ्या घालीत राहतो, असें ते समजत. या भुंग्यास 'हमा' अगर 'सदी' या नांवानें अरव लोक संबोधितात. हा सूड घेतल्या-विना त्यांना खाणें पिणें कांही सुचत नसे. आपल्या शत्रूशी सहकार्याच्या गोष्टी करणें किंवा त्याला सोडून देणें, ह्या गोष्टी नामर्द लोकांच्या आहंत, अशी कल्पना त्या काळीं जरीनें प्रसार पावत होती. स्वतःचा कार्यभाग साधण्याकरितां, लांचलुचपत देण्याचा प्रकार शिष्टसंमत मानला जात असे. असे प्रकार उघडउघडपणें करण्यास त्यांना कोठल्याही प्रकारचा कमीपणा वाटत नसे. एखाद्या प्रवाशाला लुटणें हा तर त्यांचा नित्याचाच व्यवसाय होऊन बसला होता. लूटमार हाच कित्येकांचा कायमचा पेशा होता. एखाद्या श्रीमंत माणसाच्या घरावर दिवसाढवळ्या दरोडे घालण्यास त्यांना काडी-मात्र दिक्कत वाटत नसे. वित्ताची, जीविताची शाश्वति नसल्यामुळें सगळी-कडे वेवंद स्वरूप पसरलें होतें.

धार्मिक अनास्था

त्या वेळी लोकांना धर्म ही काय चीज आहे हें माहीत देखील नव्हतें. आपले वाडवडील करीत आले त्याप्रमाणें वागण्यांत आपण धर्म पाळीत आहोंत, अशीच त्यांची समजूत होती. जिकडे पाहार्वे तिकडे मूर्ती बसविलेल्या असत. एकादा चांगला दगड दिसला की, त्याला देव समजून त्याच्यापुढें साष्टांग नमस्कार घातल्याखेरीज कोठलाही अरव सहसा पुढें जात नसे. मूर्तीपुढें हजारों जीवांची हत्या होत असे. सणावारीं

अशा मूर्तीपुढें जमून अरब लोक वेडावांकडा नाच करीत. सर्वांत शरमेची गोष्ट म्हणजे कित्येक ख्रियांना नमावरस्थेंत आपल्याबरोबर मूर्तीसमोर नाचावयास भाग पाडीत. कोणाला मुलगा होत नसला तर अशा मूर्तीपुढें जाऊन तिची करुणा भाकीत. आपण वाटेल ती दुष्कृत्यें केली आणि या मूर्तीसमोर आपण एकादा बकरा बळी दिला की, आपल्या पापांचें परिमार्जन होतें असें ते समजत असत. मक्केतील 'काबा' मंदिरांतील मूर्ती अत्यंत पूज्य मानल्या जात असत. या मंदिरांत एकंदर ३६० मूर्ती बसविलेल्या होत्या. आणि प्रत्येक दिवशी एकेका मूर्तीची पूजा केली जात असे. ही पूजा चालू असतांना अरब लोक कल्पनातीत पैसे खर्च करीत असत. आपलीं मुलेंवाळें उपाशी राहिली तरी चालतील, पण नैवेद्य चुकतां कामा नये असें अरब लोकांस वाटत असे. आपला नैवेद्य चुकला तर देव आपलीं पाळेंमुळें खणून काढल्याखेरीज राहणार नाही या भीतीनें ते किडूकमिडूक विकून हा पूजेचा उत्सव साजरा करीत. याच मंदिरांतील मूर्तीसमोर माणसांचेहि बळी दिले जात असत.

या मूर्तीखेरीज अरब लोकांचे अनेक देव होत. सूर्य, तारे आणि तीन चंद्रदेवता यांना सर्व देवांत फार मान असे. या तीन चंद्रदेवतांची नांवें अनुक्रमें अल्-लाट, मन्नत आणि अल्-उझ्झा अशीं असून त्या आभाळांत राहणाऱ्या देवांच्या कन्या समजल्या जात. यांखेरीज वृक्ष, डोंगर यांनादेखील कधी कधी देव होण्याचा मान मिळत असे. वाऱ्यानें वाळू उडून तिचा उंचवटा झाला की, लागलीच त्या उंचवट्यास देव समजून त्याची पूजाअर्चा होत असे. आपल्या भक्तांस पुनरपि पूजा करावयाचा त्रास पडूं नये म्हणून हा उंचवटा (देव) लागलीच उडून जात असे! याखेरीज प्रत्येकाच्या घरांत देव असे तो निराळाच. बाहेर पडायचें झाल्यास प्रत्येक अरब ह्या देवास नमस्कार करून बाहेर पडत असे. एकंदरीत निर्जीव वस्तूत देवाला डांबून बसविण्याचा धर्म सगळीकडे पसरला होता.

सामाजिक अनाचार

वाहेरील जगाचा अनुभव नसल्यामुळे किंवा चांगल्या गोष्टींचे अवलंबन करण्याची प्रवृत्ती नसल्यामुळे अरब लोक सामाजिक आचारविचारांच्या बाबतीत पूर्णपणे जंगली होते. आपण समाजाचे घटकावयव आहोत, आपल्या आचारविचारांवर आपल्या देशाचे स्थैर्य अवलंबून आहे, इत्यादि सुविचारांचे त्यांना कायमचेच वावडे होतें. प्रत्येक व्यक्तीला बेळूट वागण्याची जेथे हांस, तेथे समाज हा शब्द अरब लोकांस अनभ्यस्त वाटावा हें साहजिकच होय. या प्रवृत्तीमुळे अरब लोक निरनिराळ्या व्यसनांच्या पूर्णपणे आहारी गेले होते. त्यांचे सर्वात मोठे व्यसन म्हणजे दारू. ज्या घरांत दारूचा एक थेंब देखील मिळत नाही ते घर आणि त्या घरांतील माणसे दुर्दैवी समजली जात. लहानांपासून थोरांपर्यंत सर्वांना दारूचा प्रसाद मिळालाच पाहिजे असा त्यांच्या समाजाचा नियम होता. थोरामोठ्यांच्या घरांत तर दारूचे हंडेच्या हंडे भरून ठेवलेले असत. एखाद्या दिवशीं भरपूर दारू प्यावयास मिळाली नाही म्हणजे अरब कावेरेवावेरे होत. दारू प्यावयास मिळण्याकरितां ते खून देखील करावयास मार्गेपुढें पाहत नसत.

दुसरे मोठे व्यसन म्हणजे जुगार खेळण्याचें. जुगार खेळण्यांत अरबांचा कोणी हात धरीत नसे. गल्लोगल्लीं जुगारांचे अड्डे असत. या अड्ड्यांवर जाऊन प्रत्येक अरब मनसोक्त जुगार खेळत असे. जुगार न खेळणारांची कंजूष म्हणून टिंगल उडविली जाई. जुगार खेळण्याकरितां अरबांना पैशाची अत्यंत नड असे. त्या वेळीं अरब लोकांच्या घरांत गुलाम स्त्रिया असत. या स्त्रियांचा जबरदस्तीनें देहविक्रय करून अरब पैसे मिळवीत. हे सगळे पैसे संपले म्हणजे अरब लोक स्वतःला पणाला लावीत असत. या पणांत ते हरले म्हणजे ज्यांनी त्यांना जिंकले त्यांचे ते गुलाम बनत असत. आपण गुलाम बनल्यावर आपणांस भयंकर हाल सोसावे लागतील ही कल्पना असतांना देखील ते जुगार खेळावयास बसत ! एवढ्यावरून ते जुगाराच्या

किती आहारीं गेले होते याची कल्पना येईल. हे जुगाराचे खेळ राजरोस चालत. इतकेंच काय पण खेळ कसा काय रंगांत येतो हें पाहण्याकरितां जुगार खेळण्याच्या जागीं तमासगिरांची गर्दी जमत असे. सर्वांत अंगावर शहारे आणणारा अनाचार म्हणजे अरबस्तानांतील गुलामगिरी. त्या काळचीं गुलामांची वर्णनें वाचलीं म्हणजे अंगावर शहारे येतात. मोठमोठ्या शहरीं गुलामांचा व्यापार जोरांत चालत असे. गुलामांचे मालक या गुलामांना मेंढरांप्रमाणें हांकीत बाजारांत घेऊन येत असत. या गुलामांत स्त्रियांचाहि समावेश होत असे. मालकाची मर्जी संभाळण्याकरितां या गुलामांना रात्रंदिवस मरेमरेतों काम करावें लागे. काम करीत असतांना एकादी चूक झाली कीं, त्या चुकीकरितां तीनतीनशें कोरडे गुलामांच्या पाठीवर उडवीत. अंगांतून रक्ताच्या चिळकांड्या उडून तो गुलाम बेशुद्ध पडला तरी पापाणहृदयी मालकास त्याची दया येत नसे. अविश्रांत मेहनत, वेदम मार यांमुळे गुलामांचे सुकलेले चेहरे गळोगल्लीं पाहावयास मिळत. या विचान्यांस खावयास कधीं भरपूर अन्न किंवा अंगावर जाडाभरडा कपडा मिळत नसे. आपली पाशवी कामेच्छा तृप्त करण्याकरितां मालक आपल्या गुलाम स्त्रियांस फराफरा ओढीत आपल्या रंगमहालांत नेत. त्यांनी थोडा प्रतिकार केला की त्यांच्या अंगावर विस्तवाचे चटके देत. अशा तऱ्हेचीं अनेक पापी कृत्ये करण्यांत त्यांना मोठेपणा वाटे. या सर्व पापांच्या वाटेकरिणी करण्याकरितांच कीं काय, प्रत्येक अरब स्वतःला दहाबारा वायका करीत असे. स्वतःच्या पोटाला भरपूर अन्न न मिळालें तरी हरकत नाही पण अनेक वायकांचा पति म्हणून अभिमानानें मिरविण्यांत प्रत्येक अरवास धन्यता वाटे.

स्त्रियांचा उपमर्द

गुलामांच्या खालोखाल स्त्रियांच्या मार्थी साडेसाती लादली गेली होती. जगांतील सारीं पापें करावीं आणि अरबस्तानांत स्त्रीच्या जन्माला यावें, अशीच परिस्थिती निर्माण झाली होती. स्त्री पाहिली कीं अरब लोकांच्या

कपाळास आंठ्या पडत. आपण जिच्या पोटी जन्म घेतला, ती देखील स्त्रीजातीचीच होती, या गोष्टीचाहि त्यांना विसर पडत असे. स्त्रियांचें नांव काढलें की, एकादा अपशकुन व्हावा त्याप्रमाणें अरबांच्या छातींत धस्स होत असे. एकादी बाई रस्त्यावरून आडवी गेली की, आपल्या कार्यांत खास अपयश येणार असें सर्वजण समजत, स्त्रियांना अपशकुनी समजून त्यांचा तिरस्कार करण्याचा धडा प्रत्येकास लहानपणापासून मिळत असे. स्त्रियांना महत्त्व द्यावयाची गोष्ट अत्यंत अन्यायाची समजली जात असे. स्त्रियांविषयी खोश्यानाश्या कड्या पिकविण्यांत अरब लोकांस धन्यता वाटत असे. रस्त्याच्या बाजूस उभे राहून स्त्रियांकडे पाहून निर्लेज्जपणें फिदीफिदी हसण्यांत आपण एक पुण्यकार्य करीत आहोंत असें त्यांना वाटे. स्त्री ही एक उपभोग्य वस्तू समजून तिला जास्त महत्त्व देण्यांत ते पाप मानीत असत. नवऱ्याची प्रत्येक आज्ञा बायकांनै मान्य केलीच पाहिजे, असा त्यांचा कटाक्ष होता. स्त्रियांचा सह्या ध्यावयाची गोष्ट तर बाजूलाच राहो पण त्यांना आपले विचार देखील कळूं न देण्याची खबरदारी ते घेत. आपले बेत आपल्या बायकांना कळले की, हटकून आपल्या कार्यांत अपयश आलेंच अशी त्यांची ठाम समजूत होती. त्या वेळीं स्त्रियांविषयी खालील म्हणी अरबस्तानांत प्रचलित होत्या.

(१) स्त्रिया ह्या संतानाच्या सूत्रधार आहेत. (२) स्त्रिया, घोडा, किंवा राजा यांपैकी एकहि विश्वासास पात्र नाही. (३) स्त्रियांचें नांव काढलें की, पुरुषांचा संताप हा व्हावयाचाच. (४) राष्ट्रकार्य स्त्रियांस घेऊन काय करावयाचें आहे! (५) स्त्री म्हणजे मनुष्य जातीवरील महासंकट आहे. (६) कार्यास निघते वेळी स्त्रियांचें तोंड पाहिलें की, कार्याचा विघाड झालाच म्हणून समजावें.

वरील म्हणीवरून अरबस्तानांत स्त्रियांचा दर्जा कसा होता याची थोडीशी तरी कल्पना येईल. कित्येक अरब असे होते की, आपल्या गुलाम स्त्रियांना वेग्यावृत्ति पत्करावयास भाग पाडीत. रहदारीच्या ठिकाणीं कुंठिण-

खाने असत. या कुंठिणखान्यांत सुंदर स्त्रियांना फूस लावून नेण्यांत निर-
निराळे अरब टपून बसत. भर रस्त्यावर एखाद्या सुंदर अनाथ स्त्रीचा पदर
धरून ओढण्यास त्यांना काडीमात्र शरम वाटत नसे. बाप मेल्यानंतर त्यांची
इस्टेट समजूत आपल्या सावत्र आईशी लक्ष लावणारे पुष्कळ सुपुत्र होते.
एकाद्याला मुलगी झाली की, ती स्त्रीजातीची आहे म्हणून “शांत पाप”
समजून तिला जमिनीत गाडून टाकीत.

प्रतिभा हा अरब लोकांचा अभिजात गुण होता. पण या गुणाचा उप-
योग नीच कार्याकडे होत असे. सरस नीरस प्रतिभा ठरविण्याकरितां काव्य-
गायनाचे मोठमोठे समारंभ होत. पण दुर्दैवाने काव्य-विषय स्त्रियांची नालस्ती
हा असे. ही नालस्ती परिणामकारक करण्याकरितां अरबांची सर्व प्रतिभा
खर्च होत असे. प्रतिभा ही परमेश्वराची केवढी उच्च देणगी; पण तिचा उपयोग
अशा कार्याकडे झालेला पाहिला म्हणजे अंतःकरण विपण्ण होतें. सुंदर भरजरीची
झल गाढवावर घालणें, तेजस्वी रत्ने उकिरड्यावर फेकणें, गुलाबांचे नयन-
मनोहर फूल पायदळी तुडविणें, आणि उच्च प्रतिभा शीलसंपन्न स्त्रियांची
वदनामी करण्यांत खर्चणें, या गांष्टी सारख्याच योभ्यतेच्या नव्हेत काय ?

स्त्रियांचें कार्य केवढें पवित्र; स्त्रियांची योग्यता केवढी थोर; स्त्रियांची
अंतःकरणे केवढी दिलदार; पण अरबस्तानच्या नादान लोकांना त्यांचें
काय होय ? ज्यांच्या नुसत्या स्पर्शानें आपण पुनीत होतो, ज्यांच्या आशी-
र्वादानें आपलें कार्य यशस्वी होते, त्या स्त्रियांचा, त्या देवतांचा अपमान
करणारे अरब खरोखरी पशू बनले नव्हेत काय ?

लोकभ्रम

शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळे चमत्कारिक समजुतींचा प्रसार अरब
लोकांमध्ये फार झाला होता. अमुक एक वेडगळ समजूत आपल्यामध्ये
कां पसरली याचा विचार करण्याची तसदी न घेतां ‘बाबावाक्यं प्रमाणं’
म्हणून ती समजूत स्वतःच्या आचरणांत आणावयाची संवयच अरब लोकांत

पडून गेली होती. एकादा मनुष्य मेला तर त्याच्या कबरेजवळ अन्नपाणी न देतां उंट बांधीत असत. कांहीं दिवसांनीं अन्नपाण्याविना तो उंट तडफडून मरत असे. मेल्यानंतर मनुष्याचा आत्मा प्रवास करीत असतो त्याला बसून जाण्याकरितां हा उंट आहे, असें अरब सांगत असत. गाईच्या शेंपटीला गवत बांधून तें पेटवीत असत. आणि त्या गाईला रानोमाळ पिटाळीत असत. त्या शेंपटीला बीज समजून लवकरच पाऊस पडणार अशी भ्रामक रूपना ते करून घेत. एकादा पक्षी डाव्या बाजूकडून उजव्या बाजूस उडत गेला तर तें सुचिन्ह समजलें जात असे. याच्या उलट पक्षी उजव्या बाजूकडून डाव्या बाजूस गेला तर हटकून अपशकून होणार असें समजून ते देवतांची पूजाअर्चा करीत. एकाद्यावर संकट आलें तर अरब लोक मागच्या दरबाज्यानें घरांत प्रवेश करीत. याखेरीज सामुद्रिकावर त्यांचा फार विश्वास असे. सामुद्रिकानें हात पाहून सांगितलेली गोष्ट खरी झालीच पाहिजे अशी वेडगळ समजूत अरब लोकांत फार फैलावली होती. वाटेला त्या थापा मारून हे सामुद्रिक लोक अरब लोकांपासून पैसे उकळीत असत. तसेंच भुताखेतांवर त्यांचा फार विश्वास असे. भुताखेतांना प्रसन्न राखण्याकरितां ते बकऱ्याचे बळी देत. भूत प्रसन्न झालें की, तें आपणांस अगणित द्रव्य मिळवून देतें असें ते समजत.

बरील विवेचनावरून अरबस्तानची अधोगती किती झाली होती हें सहज समजण्यासारखें आहे. सर्वथ अरबस्तान अज्ञानाच्या गाढ अंधःकारांत गुरफटून गेला होता. पण अरबस्तान कल्यान्तापर्यंत तसाच अंधःकारांत पडून राहावा अशी त्या सर्वशक्तिमान परमेश्वराची इच्छा नव्हती. आपली पापी वृत्ती टाकून अरबस्तानला सान्या जगास सौख्य आणि शांतीचा संदेश ऐकविण्याची महत्तम कामगिरी पार पाडावयाची होती म्हणून की काय, अंधःकाराचें पटल वाजूला सरकूं लागलें, घुबडांचे घूत्कार बंद झाले, पहांटेचा प्रशांत समय आला, दशदिशा फांकूं लागल्या, पक्षीसमूह सुस्वर आवाजांत गाऊं लागला, जिकडेतिकडे आनंदाचें साम्राज्य पसरलें व इस्लामचा भाग्यसूर्य उदयास आला.

भाग दुसरा जीवन-वृत्तान्त

“सद्धर्म आणि सन्मार्गासहित परमेश्वरानें आपला उपदेशक पाठविला.”

पवित्र कुराण, ५८ : १-३

कुलवृत्तान्त

त्या काळांत व्यापारी केंद्र व तीर्थस्थान यांमुळे संबंध अरबस्तानांत ‘मक्का’ शहर अत्यंत प्रसिद्धीस आलें होतें. व्यापाराकरितां किंवा यात्रेकरितां म्हणून अरबस्तानाच्या प्रत्येक भागांतून हजारां अरब लोकांची मक्का शहरांत रहदारी मुरू असे. मक्का शहराची सर्व व्यवस्था हाशिमी नांवाच्या एका प्रसिद्ध व खानदानी घराण्याकडे सोंपविली होती. या घराण्यांतील मूल पुरुषाचें नांव हाशिम असल्यामुळे त्याच्याच नांवानें त्याचें घराणें प्रचलित होतें. शौर्य आणि सदाचार हें या घराण्याचें वैशिष्ट्य असल्यामुळे या घराण्याचा संबंध अरबस्तानभर विलक्षण बोलवाला झाला होता. अरबस्तानांतील विपारी वातावरणांत या घराण्याचें रोपटें किट्टून न जातां शाबूद व निरोगी कसें राहिलें याबद्दल बाहेरच्या लोकांना अचंबा वाटत असे. हाशिम घराण्याचें नांव काढलें की, उमन्न माणसाची गर्दन झुकत असे, कफी माणसांची धुंदी खाडकन् उतरत असे, इतकेंच काय पण अहोरात्र अभद्र व अचकटविचकट बोलणाऱ्या माणसाच्याहि तोंडून त्या घराण्याबद्दल आदराचे उद्गार निघत.

या भाग्यशाली घराण्याचे जनक, मक्केचे सर्वाधिकारी झाल्याबरोबर त्यांनीं खडकाळ जागेंत प्रस्थापित झालेल्या मक्केत नाना तऱ्हांच्या सुधारणा व सुख-सोयी निर्माण करून मक्का हें नमुनेदार शहर केलें. मक्का शहरांत मालाचा

पुरवठा करण्याकरिता, हाशिम दरवर्षी हिवाळ्यांत यामेन शहरी व उन्हाळ्यांत सिरीया प्रान्तांत उंटोचे काफिले पाठवून माल आणवीत असत. यामुळे नागरिकांस व इतर व्यापाऱ्यांस मालाची ददात पडत नसे. अरब लोकांनी अत्यंत पवित्र मानलेले ' काबा ' मंदीर मक्केमध्येच असल्यामुळे दरवर्षी लाखो लोक यात्रा करण्याकरिता येथे येत असत. हाशिम हे तेथील रहिवाशांपासून कर वसूल करीत व त्या वसुलांत स्वतःचा पैसा घालून तो सर्व पैसा अनाथ यात्रेकरूंना अन्नदान करण्यांत व वस्त्रप्रावरणें पुरविण्यांत खर्च करीत. यात्रा पार पडल्यानंतर गरीब यात्रेकरू हाशिम यांना दुवा देत आपापल्या शहरांस निघून जात. लोकांचे धन्यवाद मिळविणारे हाशिम हेच आपल्या चरित्रनायकांचे पणजे. हाशिम स्वर्गवासी झाल्यानंतर त्यांचे वंधू मुतालिय मक्केचे सर्वाधिकारी झाले. हाशिम यांच्याप्रमाणें मुतालिय यांनी आपल्या उदार वृत्तीने लोकप्रियता मिळविली. त्यांच्या उदार वृत्तीकडे पाहून मक्कानगरस्थ त्यांना अलफेस (उदारपति) या नांवानें सवांभीत. दहा वर्षांनंतर मुतालिय यांनी इहलोक सोडला. त्यांच्या मागून हाशिम यांचे एकुलते एक चिरंजीव अबदुल मुतालिय त्यांच्या जागेवर अधिष्ठित झाले. यांना पुष्कळ मुलें झाली. यांचे तिसरे चिरंजीव अबदुल्ला यांचा विवाह सुप्रसिद्ध अशा झारी घराण्यांतील अमीनावी नांवाच्या सच्छील स्त्रीशी झाला. अबदुल्ला यांना हे विवाहसौख्य फार दिवस लाभलें नाही. विवाहानंतर थोड्याच दिवसांनी अबदुल्ला निजधामाला गेले व अमीनावीवर आकाशाची कुन्हाड कोसळली.

जन्म व बालपण

या वेळीं अमीनावीस कांही दिवस गेले होते. आपल्या पोटीं जन्म घेणारें बालक पोरकें हांणार या कल्पनेनें त्यांना भडभडून येत असे. पण अमीनावी जन्मतः शांत विचाराच्या असल्यामुळे त्यांनीं हा शोकावेग मोठ्या मुष्किलीनें आवरून धरला. तारीख २२ एप्रिल ५७१ रोजीं अमीनावीच्या पोटीं हजरत महंमद पैगंबर यांनी जन्म घेतला. त्या पितृ-

विहीन गोजिरवाण्या बालकाकडे पाहिलें म्हणजे त्यांच्या डोळ्यांतून टपटप अथू येत. आपल्याखेरीज या बालकाचें आतां कोणी नाही या विचारानें आपल्या मुलास क्षणभर देखील त्या विसरत नसत. आपल्यामार्गे आपल्या मुलाचें कसें होईल हीच चिंता अमीनावीस लागली होती. सतत शोक व चिंता यांमुळे त्यांचें दूध आटलें व नाइलाजांने त्यांनी आपल्या बालकास हालिमा नांवाच्या दाईच्या हवाली केलें. या दाईने पांच वर्षेपर्यंत अत्यंत प्रेमानें हजरत महमंद पैगंबराचें पालनपोषण केलें. पुढें आपल्या सर्व आयुष्यभर हजरत महमंद पैगंबर त्या दाईचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख करित. उत्कर्षाच्या चढत्या काळांत एकदां हालिमा त्यांना भेटावयास आली असतां आपल्या अगावरचें उपरणें पसलून त्यांनी तिला उत्थापन दिलें आणि बहुमोल देणगी देऊन आपली कृतज्ञता व्यक्त केली.

आपल्या प्रेमळ आईच्या सहवासांत एकच वर्ष काढल्यानंतर हजरत पैगंबर मातृमुखास कायमचे आंचवले. सान्या जगांत आईचा एक आधार हांता तोहि तुटला व हजरत पैगंबर आज उघडे पडले. आईवापांच्या शीतल छात्रावाली बेफिकीरीने व आनंदांनं वागडावयाचे मुखाचे दिवस, पण दुर्दैवानें तेहि मुख पैगंबरांस फार दिवस लाभलें नाहीं. आईजवळ लडिवाळपणा करण्याचें सौख्य त्यांच्या नशिबी नव्हते त्याला ते तरी विचारे काय करणार ? पुढें अनाथ पैगंबरांचा सांभाळ त्यांच्या आजोबांनी तीन वर्षे केल्यानंतर तेहि स्वर्गवासी झाले. शेवटी त्यांचे चुलते अबू तालीब यांनी त्यांस आपल्या घरी नेऊन त्यांचें अत्यंत प्रेमानें पालनपोषण केलें. बाळपण संपण्यापूर्वीच त्यांची विचारवृत्ती जागृत झाली होती. सवंगड्यांनी खेळण्याचा किती जरी आग्रह केला तरी ते खेळावयास जात नसत. अरबस्तानांत चाललेले अनाचार कां व्हावेत, लोकांनीं एकमेकांच्या नरडीचा घोट घेण्यास कां पाहावें, चांगल्या विचाराचा एक शब्द देखील कां ऐकूं येऊ नये, आपणांस जन्म देणाऱ्या स्त्रियांची बदनामी करून त्यांना विटंबनेचा विषय लोकांनीं कां म्हणून करावा, असे

विचार त्यांच्या डोक्यांत भ्रमण करू लागले म्हणजे ते कोठे तरी एकान्त जागी जाऊन स्वतःशीच विचार करीत बसत.

त्यांच्या विचारांस जोराची चालना मिळण्याचा एक प्रसंग लवकरच घडून आला. निरनिराळ्या पक्षांच्या लोकांनी आपापसांत द्वेषभाव एक महिनाभर का होईना विसरावा म्हणून जिल्हाद महिन्यांत उकाझ शहरी मोठा उत्सव होत असे. या उत्सवांत भाग घेण्याकरितां लांबलांबचे लोक येत असत. या लोकांत कवी, नट, गवई यांचा भरणा असे. गाणेंवजावणें, शर्यती वगैरे कार्यक्रम या उत्सवांत होत असत. सर्वांत महत्त्वाचा कार्यक्रम म्हणजे कवितागायन. मोठमोठे कवी आपल्या रसभरित कविता गाऊन दाखवून लोकांकडून वाहवा म्हणवून घेत. कवितांचा विषय दुसरा तिसरा कांहीं नसून स्वतःच्या पक्षाची प्रौढी हा असे. आपला पक्ष श्रेष्ठ अशा प्रकारची कविता एकादा कवी म्हणू लागला की, दुसऱ्यास संताप चढून तो आपली कविता चुरशीने म्हणत असे. एकदां या चुरशीमुळे दोन पक्षांत बोलाचाली होऊन एकमेकांनीं तरवारी उपसल्या व सक्ताचा सडा घातला ! ताबडतोब ही वातमी संबंध अखस्तानमध्ये फैलावून युद्धाचा एकच डोंव उसळला. हें युद्ध कित्येक वर्षे चाललें होतें. हजारों माणसांचे मुडदे पडलेले पाहून हजरत पैगंबरांचें अंतःकरण पोळलें. कोणी रक्तपात करूं नये म्हणून असे उत्सव करावेत आणि या उत्सवांत भाग घेणाऱ्या लोकांनीं युद्धाची आग लावून देऊन हजारों माणसांची हत्या स्वस्थ चित्तानें पाहात बसावी या गोष्टीचा त्यांना अतिशय विपाद वाटला व त्यांची वृत्ति जास्तच उदास बनली.

एवढ्या लहान वयांत ही उदास वृत्ति बरी नव्हे असें त्यांच्या प्रेमळ चुलत्यांस वाटून त्यांनीं हजरत पैगंबरांचें मन रमविण्याकरितां त्यांना आपल्या बरोबर सीरियास नेलें. त्या ठिकाणीं तरी शांतता-समाधान नांदत असेल अशी त्यांची कल्पना होती; पण तेथील झगडे, मारामाऱ्या, नैतिक शिथिलता पाहून त्यांची साक निराशा झाली. साऱ्या राष्ट्राची अशी हीन वृत्ति कां

व्हावी या विचारांत त्यांचे तासचे तास जाऊं लागले. त्यांचे चुलते त्यांचें मन रमविण्याकरितां प्रवासामधील निरनिराळ्या शहरांतील लोकांच्या रीति-रिवाजांची ओळख करून देत; पण त्यांचें मन रमण्याऐवजीं असे चमत्कारिक रीतिरिवाज पाहून त्यांच्या मनाची गंभीरता सारखी वाढूंच लागली. अशाच परिस्थितींत त्यांच्या वयाची पंचवीस वर्षे निघून गेलीं.

खदीजाबीर्शी लग्न

व्यापाऱ्याच्या निमित्तानें तरी प्रत्येक शहराची परिस्थिति न्याहाळतां येईल या विचारानें हजरत पैगंबरांनीं व्यापारी पेशा पत्करला. एका सधन व्यापाऱ्याचे एजंट म्हणून ते शहरोशहरीं फिरूं लागले. जितक्या बारकाईनें ते निरनिराळ्या शहरांतील परिस्थितीचा अभ्यास करीत तितक्याच कसोशीनें व्यापार करीत. त्यांचा स्वभाव जन्मतः गोड असल्यामुळे व्यापारामध्यें त्यांनीं चांगलीच प्रगती करून घेतली. व्यापारामधील त्यांची प्रगती पाहून मक्केमधील खदीजाबी नांवाच्या एका भनाढ्य स्त्रीनें आपला व्यापार त्यांच्या हवालीं केला. हजरत पैगंबरांनीं या व्यापारांत खदीजाबींचा अतिशय फायदा करून दिला. त्यांचें अनुपम सौंदर्य, त्यांचा सच्चेपणा, दयाशील वृत्ति, दिलदार स्वभाव पाहून खदीजाबींचें त्यांच्यावर प्रेम जडलें. आणि याच निर्मल प्रेमाचें पर्यवसान लवकरच विवाहांत झालें. हजरत पैगंबरांना हा लग्न-संबंध अत्यंत सुखाचा झाला. खदीजाबींवर त्यांचें निरतिशय प्रेम होतें. त्यांचा सहज घेतल्याखेरीज ते कोठलेंहि कार्य करीत नसत. संकटकाळीं खदीजाबी त्यांस धीर व प्रोत्साहन देत. हजरत महंमद पैगंबरांच्या आयुष्याच्या पूर्वार्धांत जी संकटपरंपरा कोसळली ती निवारण करण्यांत खदीजाबींनीं वेळोवेळीं अपूर्व धैर्य दाखविलें आहे. शत्रूंच्या छळामुळे त्रस्त झालेल्या हजरत पैगंबरांस त्या आपल्या गोड शब्दांनीं विरंगुळा देत. लोकांनीं त्यांचा तेजोभंग केला तर आपल्या अधिकारवाणीनें त्यांस त्या कार्यप्रवृत्त करीत. पत्नीच्या या सहानु-भूतीमुळे हजरत पैगंबरांस अंगीकृत कार्य करण्यास दुप्पट हुरूप येई. इस्लाम

धर्म-प्रचार करावयाचें जें अचाट कार्य हजरत पैगंबरांनीं हाती घेतलें होतें त्याच्या यशाचें बरेचसें श्रेय खदीजाबीस दिलें पाहिजे. स्त्रियांस उठल्यासुटल्या अबला म्हणून हिणवून स्वयंमन्यतेचें प्रदर्शन करणाऱ्या पुरुषांनीं एकदां खदीजाबीचें कार्यकर्तृत्व नीट न्याहाळून पाहवें. आज सान्या जगतांत व्यापून राहणाऱ्या इस्लाम धर्माचो मुहूर्तमेढ रोंवतांना एका स्त्रीची प्रेरक शक्ती कारणीभूत झाली होती ही एकच गोष्ट पुरुषांस शरमिंदी करण्यास पुरेशी आहे.

लग्नानंतर

खदीजाबीच्या प्रोत्साहनामुळें हजरत महंमद पैगंबरांच्या मनांत घोळणारे विचार मूर्त स्वरूपांत येऊं लागले. त्या वेळी उन्मत्त लोकांनी मक्केत धुमाकूळ माजविला होता. अनाथ लोकांस छळणें, गरीब व असहाय वाटसरूंना लुटणें, परस्थ लोकांच्या सुंदर बायका व मुली दिवसाढवळ्या पळविणें वगैरे निंद्य प्रकार अब्याहत चालले होते. या प्रकारांना आळा घालण्याकरितां हजरत पैगंबरांनीं खदीजाबी व आतेष्ट यांच्या साहाय्यानें हलीफ-उल्-फज्रुल् या नांवाची संस्था स्थापन केली. या संस्थेनें २५ वर्षेपर्यंत बदमाश लोकांच्या अनाचारांस पायबंद घाटून गोरगरिवांचें व प्रवाशांचें संरक्षण केलें.

कांही दिवसांनी 'काबा' मंदिराच्या जीर्णोद्दाराचें काम मुरू झालें. त्या वेळी मंदिरांतील पवित्र दगड आंत बसवावयाचा मान आपणांस मिळावा याबद्दल मक्केतील चार प्रमुख जमातींत तंटा मुरू झाला. प्रत्येक जमात आपण तो दगड बसविणार असें म्हणूं लागली. आपापसांत तडजोड होण्याची चिन्हें दिसेनात. इतकेंच काय, पण रक्तपात होण्यापर्यंत पाळी आली. हजरत पैगंबरांच्या न्यायी वृत्तीबद्दल फार ख्याती होती. त्यांनीं येऊन या प्रश्नाचा निकाल द्यावा असें सर्वानुमते ठरलें. पैगंबरांना त्या ठिकाणी बोलावण्यांत आल्यावर सर्वांनी आपली कैफियत त्यांच्यासमोर मांडली. सर्वांची कैफियत शांतपणें ऐकून घेतल्यानंतर त्यांनीं आपलें उपरणें खाली अंथरून त्यावर दगड ठेवला व प्रत्येक जमातीनें एक एक कोपरा धरून तो दगड आंत बसवावा असें मुचविलें.

हजरत पैगंबरांच्या या युक्तीमुळे आपसांतला रक्तपात टळून चारी पक्षांच्या लोकांस अत्यंत आनंद झाला व पैगंबरांवरची त्यांची भक्ती अधिक दृढ झाली.

लवकरच हजरत पैगंबरांनी जनतेस भूतदयेचा धडा घालून दिला. खदीजाबीच्या पुतण्याने 'झैद' नांवाचा गुलाम विकत घेऊन खदीजाबीला नजर केला. खदीजाबीनी देणगीदाखल म्हणून त्या गुलामास हजरत महंमद पैगंबरांच्या हवाली केल्यामुळे त्यांची त्या गुलामावर मालकी झाली. त्या वेळी अरब-स्तानांत गुलामांचा व्यापार जोरांत चालला होता, गुलाम विकत घेऊन त्याला वाटेल तसे राबवावयाचें, एखादे जनावर देखील खाणार नाही अशा प्रकारचें अन्न त्यास खावयास द्यावयाचें आणि क्षुल्लक कारणासाठी अंगावरची कातडी सोलली जाईपर्यंत त्यास फटके मारायचे, अशी अमानुष पद्धत अरबस्तानांत शिष्टसंमत मानली जात असे. गुलामांची ही अवस्था पाहून पैगंबरांचें अंतःकरण तिळतिळ तुटत असे. ही रानटी पद्धत मोडायची म्हणून त्यांनी आपल्या 'झैद' नांवाच्या गुलामास विनशर्त स्वातंत्र्य दिलें. इतकेंच काय पण त्याला सार्वजनिक आयुष्यांत अडचण पडूं नये म्हणून आपल्या नात्यांतल्या मुलीशी त्याचें लग्न करून देऊन त्याचा सामाजिक दर्जा वाढविला. त्यांनी लोकनिदेची किंवा रूढीची पर्वा न करतां एका गुलामास स्वातंत्र्य देऊन साऱ्या जगास भूतदयेचें महत्तम तत्त्व पटवून दिलें.

लग्न झाल्यानंतर पंधरा वर्षांत त्यांनी या स्वरूपाची पुष्कळ सार्वजनिक कामें केली. प्रत्येक वेळी ते आपल्या उदार धोरणाची ओळख साऱ्यांना पटवून देत. त्यांचा दिलदार स्वभाव, निष्कलंक चारित्र्य, उदात्त ध्येय व न्यायनिष्ठा पाहून मक्केतील सर्व लोक त्यांना अल्-अमीन (विश्वासू) या नांवानें संघोर्ष लागले.

साक्षात्कार

वयाच्या पसतीस वर्षांपर्यंत हजरत पैगंबरांनी समाजमुधारणेची कामें केली, तरी त्यांच्या मनाची शांती होईना. अरबस्तानांत चाललेल्या

अनाचारांच्या वार्ता त्यांच्या कानांवर आल्या म्हणजे ते अस्वस्थ होत. जनतेची चाललेली नैतिक अधोगती पाहिली म्हणजे त्यांच्या मनास धक्का बसत असे. लोकांचा हा चाललेला अधःपात थांबविण्याकरितां काय उपाय योजावेत याचा विचार करण्यासाठी ते हीरा पर्वतावरील एका गुहेंत ध्यानस्थ वसत असत. ते ध्यानस्थ असले म्हणजे कित्येक वेळां रात्र संपून केव्हां उजाडलें याचें त्यांस भान देखील राहत नसे. अशा तऱ्हेचा उपक्रम त्यांनी कित्येक वर्षे चालविला होता. नेहमीप्रमाणें एका रात्री ते गुहेंत ध्यानस्थ वसले असतां त्यांना साक्षात्कार झाला व अरबस्तानचीच नव्हे तर जगाची अधोगति थांबविण्याकरितां सद्धर्माचा प्रसार करण्याची त्यांस परमेश्वरी आज्ञा झाली. हजरत पैगंबर तंद्रीतून खडबडून जागे झाले. त्यांना दरदरून घाम सुटला व अंगांत कांपरें भरलें. ते गुहेंतून बाहेर पडले व तडक आपल्या घरी आले. हा काय प्रकार झाला आहे याचा खदीजावीस कांहीच उलगडा होईना. हजरत पैगंबर म्हणाले, “मला वेड लागायची पाळी आली आहे.” खदीजावी पैगंबरांस धीर देत म्हणाल्या, “अशी गोष्ट कधीहि घडणार नाही. परमेश्वर आपला साहाय्यकर्ता आहे. आपण असें घाबरून जाऊं नये. आपण सत्य भाषण करणारे आहांत, विश्वासू आहांत, गरिबांचे कंबारी आहांत, अनाथांचे बाली आहांत, परमेश्वराला आवडणारे सारे गुण आपल्या अंगी आहेत. मग आपणांस भ्यायचें काय कारण ?” खदीजावीच्या गोड शब्दांनीं पैगंबरांस थोडा धीर आला व गुहेंत घडलेली सर्व हकीकत त्यांनीं त्यांस सांगितली. ती हकीकत ऐकल्याबरोबर खदीजावी आनंदानें म्हणाल्या, “प्रिय स्वाविंद, उठा व आनंदी-आनंद करा. सान्या जगांत सद्धर्माची घोषणा करण्याचा मान आज परमेश्वरानें आपणांस दिला आहे. आज सद्धर्माची मुहूर्तमेढ रेंवून आपल्या कार्यास लागा.” खदीजावींच्या या उत्साहपूर्ण शब्दांनीं हजरत पैगंबरांच्या मनांत नवचैतन्य निर्माण झालें.

इस्लामची मुहूर्तमेढ

परमेश्वराच्या आज्ञेनुसार इस्लाम धर्माची मुहूर्तमेढ रॉबल्याबरोबर इस्लाम धर्माचा पहिला अनुयायी होण्याचा बहुमान खदीजाबींनी पटकाविला. आपला जुना धर्म सोडून इस्लाम धर्माचे अनुयायी होणे म्हणजे प्रत्यक्ष मृत्यूला आव्हान करण्यासारखे धाडसाचे काम होते. जेथे तुमची धार्मिक पद्धति सदोष आहे असें नुसतें विधान करण्याची सोय नव्हती, तेथे ती धार्मिक पद्धति पायाखाली तुडवून नवीन धर्म स्वीकारण्याचे धाडस अपूर्व ठरेल यांत काडीमात्र शंका नाही. अशा प्रकारचे अपूर्व धाडस एका स्त्रीने पहिल्या प्रथम करून दाखविले ही एकच गोष्ट स्त्रियांची तेजस्वी वृत्ति सान्या जगास पटवून देण्यास पुरेशी आहे. केवळ सत्याकरितां, न्यायाकरितां जगाची पर्वा न करितां रुढीचीं बंधनें तोडून “बंधनापलीकडे” पदार्पण करणाऱ्या खदीजाबीकडे पाहिले म्हणजे नकळत स्त्रियांबद्दल धन्योद्गार बाहेर पडतात.

खदीजाबींनंतर हजरत पैगंबरांचे चुलत बंधू हजरत अल्ली व झैद यांनी इस्लामधर्म स्वीकारला. अबू बक्र, उस्मान, अब्दुल रहिमान, साद, झबीर वगैरे त्यांच्या ऋणानुबधांतील लोकांनी नवीन धर्माची ताबडतोब दीक्षा घेतली. तीन वर्षेपर्यंत इस्लामधर्माचा अव्याहत प्रचार केल्यानंतर मोठ्या मुष्किलीने त्यांना ३० अनुयायी मिळाले. तेथील जनता अज्ञानांधः-कारांत खितपत पडल्यामुळे इस्लामधर्माचीं तत्त्वे त्यांच्या अंतःकरणांवर विंशविण्यास अतिशय त्रास पडला. कित्येक वेळां त्यांना अपमानास्पद बोलणी ऐकून ध्यावीं लागलीं. हजरत पैगंबरांचा आशावाद मोठा असल्याकारणाने इस्लामधर्माची ही कासवासारखी प्रगति पाहून ते निराश झाले नाहीत. शेवटी मक्केतील लोकांना जाहीर रीतीने इस्लामधर्माची ओळख करून देण्याचे ठरवून त्यांनी सफा टेकडीवर एक मोठी सभा बोलावली. सभेत त्यांनी इस्लाम धर्मातील सत्य, न्याय, सदाचार, भूतदया वगैरे सुंदर तत्त्वांचा परिचय करून दिला व अन्यायाचा पुरस्कार करणाऱ्या जुन्या धर्माचा त्याग करून या नव्या इस्लाम

धर्माचें अनुयायित्व स्वीकारण्यास कळकळीनें सांगितलें. पण जमलेल्या सर्व लोकांनीं हजरत पैगंबरांचीं हुयीं उडविलीं. त्यांनीं पैगंबरांस वेड्यांत काढलें. विकट हास्य करीत व टोमणे देत सर्व लोक परत फिरले. पहिला प्रयत्न फिसकटलेला पाहून मक्केस येणाऱ्या पांथस्थ लोकांस हजरत पैगंबरांनीं उपदेश करण्यास सुरुवात केली. पण मक्केच्या लोकांनीं या पांथस्थ लोकांस, हा जादूगार आहे, तो वाटेल त्या थापा देईल, त्यावर विश्वास ठेवूं नका, असें बजावून सांगितलें. अशा तऱ्हेनें सुरुवातीस हजरत पैगंबरांचा तेजोभंग करण्याचा प्रयत्न झाला.

विरोध

राष्ट्रांत सौख्य आणि शांति निर्माण करणारी एखादी चळवळ सुरू झाली म्हणजे ती चळवळ करणाऱ्या सत्पुरुषावर त्याच्याच देशवांधवांकडून आग पाखडण्यांत येते, त्याचा द्वेष केला जातो, त्याला मूर्ख ठरविलें जातें. इतकेंच नव्हे तर त्याच्या हालअपेष्टा करून त्या चळवळीपासून परावृत्त करण्याचा हास्यास्पद प्रयत्न केला जातो. त्या चळवळीमुळे आपल्या राष्ट्रांतच काय पण जगांत सौख्य आणि शांति प्रस्थापित होणार आहेत अशी कल्पना असतांना देखील ती चळवळ घात करणारी आहे अशी कोल्हेकुई करण्यांत येते. अडाणी लोकांना तर हा आपल्या धर्मावर घाला आहे असें भासविण्यांत येतें. या चळवळीविरुद्ध ओरड करण्याचा शिष्टांचा अंतस्थ हेतू निराळाच असतो. सभ्यांच्या परिस्थितीत आपल्यास जें चरावयास मिळतें, आपली जी चैन चालते ती यापुढें या चळवळीमुळे बंद होण्याची भीति असल्यामुळेच होतां होईलतों या चळवळीविरुद्ध काहूर माजवून चळवळ सुरू करणारास वेडा ठरविण्यांत येतें. या सृष्टिक्रमास अनुसरूनच हजरत महंमद पैगंबरांच्या इस्लाम धर्माच्या नवीन चळवळीची अवहेलना करण्यास मक्केच्या स्वार्थसाधू लोकांनीं सुरुवात केली. या नवीन धर्मांमुळे आपल्यास वाटेल तशी लूटमार करण्यास मिळणार नाही, फुकट पुढारी म्हणून मिरवितां येणार नाही, वाटेल त्या स्त्रीचा

उपभोग घेतां येणार नाहीं; सारांश, आपल्या स्वार्थाची गळचेपी होणार या भीतीनें या सद्धर्माच्या चळवळीविरुद्ध त्यांनीं शिंग फुंकलें. लोकांनीं प्रथम त्यांचा उपहास करण्यास सुरुवात केली. धर्माची ढाल पुढें करून अडाणी लोकांस त्यांनीं आपल्या बाजूस वश करून घेतलें व सर्व जनता या सद्धर्माच्या चळवळीविरुद्ध आहे असें भासविण्याचा प्रयत्न सुरू केला. पण असल्या उपायांनीं हजरत महंमद पैगंबर डगमगणारे नाहीत असें त्यांना कळून आल्यावर त्यांचा छळ करण्यास त्यांनीं सुरुवात केली. अनन्वित छळ करून त्यांना व त्यांच्या चळवळीस नेस्तनाबूद करण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला. पण जी चळवळ सत्य, न्याय आणि प्रेम यांचा पुरस्कार करते ती चळवळ किंवा तिचा जनक यांना असल्या जालीम उपायांनीं नेस्तनाबूद करतां येईल काय ?

छळ व गांजणूक

इस्लाम धर्माची नवीन चळवळ सुरू केल्याबरोबर कुरेश (मक्केच्या लोकांस कुरेश म्हणतात.) पुढान्यांनीं हजरत महंमद पैगंबरांस कावा मंदिरांत प्रार्थना करण्यास मनाई केली. ते जातील तेथें त्यांचा पाठलाग करून त्यांना हिणवण्यास सुरुवात केली. ते आणि त्यांचे अनुयायी हे प्रार्थना करीत बसले म्हणजे त्यांच्या अंगावर गटारांतील घाण टाकू लागले. त्यांचा पिच्छा पुरवून त्यांची कुचेष्टा करण्यास शहरांतील टारगट पोरांना व उडाणटप्पू लोकांना शिकविलें. हजरत पैगंबरांना भररुस्यावर उभें करून त्यांच्या तोंडावर अश्लील शिव्या देण्यास त्यांनीं सुरुवात केली. ते ज्या ठिकाणीं प्रार्थनेस बसतील त्या जागीं काटेकुटे पसरून ठेवीत. पदोपदी त्यांची मानखंडना होऊं लागली. तरी तत्वाकरितां, सद्धर्माकरितां त्यांनीं वरील सर्व प्रकार शांतपणें सहन केले. तोंडांतून एकचकार शब्द न काढतां किंवा कोणालाही दुरुत्तरे न देतां सर्व त्रास ते सहन करून घेत. हजरत पैगंबरांची ही अलोट सत्यनिष्ठा पाहून बऱ्याच लोकांनी त्यांच्या इस्लाम धर्माची दीक्षा घेतली. हमजा नांबाच्या पराक्रमी व समशेर-बहादूर वीराने इस्लाम धर्म स्वीकारलेला पाहून कुरेशांना मोठा पैच पडला.

बेळीच आपण आळा घातला नाही तर ही क्रांतिकारक चळवळ फोंफावत जाऊन आपला सर्वांचा सत्यानाश झाल्याखेरीज राहणार नाही, या भीतीने त्यांनी नवीन धर्म स्वीकारणारांवर आपला मोर्चा फिरविला. नवीन अनुयायांचे हाल केले म्हणजे ते हाल पाहून इतर लोक या नवीन धर्मापासून परावृत्त होतील अशा खुळचट समजुतीने नवीन अनुयायांस खड्यासारखे हुडकून काढून त्यांचे हाल करण्यास कुरेशांनी सुरुवात केली.

पण अनुयायांचे हाल केले म्हणून चळवळीस थोडाच वाध येणार आहे ? किंवा त्यांना ठार मारून चळवळ थोडीच मरणार आहे ? लहान लहान पांढ्या खच्ची करून वृक्ष कां कोठें उन्मळून पडतो ? उलट खच्ची केलेल्या वृक्ष जोराने फोंफावतो ही साधी गोष्ट द्वेषाने धुंद झालेल्या मत्त लोकांस कशी कळणार ? या मत्त कुरेशांनी हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांचे अनन्वित हाल करण्यास सुरुवात केली. कुरेश त्यांना पकडून रमधा टेकडीवर नेत व त्यांच्या अंगावरचे कपडे काढून काढ्यांनी बडवीत असत. कांहींना तुरुंगांत टाकून त्यांना अन्नपाणी न देतां उपाशी ठेवीत. कांही स्त्री-पुरुषांना शहराबाहेर नेऊन तापलेल्या वाळूवर उभे करीत. घरांतील एकाद्या माणसाने इस्लाम धर्म स्वीकारला तर घरांतील सर्व मंडळी त्यास त्रास देऊन सळो कां पळो करून टाकीत. एकादा गुलाम इस्लामधर्मी झाला अशी बातमी लागली कीं, त्याचा मालक त्या गुलामास मरेमरेतों मारीत असे. बिलाल नांवाच्या गुलामाने इस्लाम धर्म स्वीकारला हें कळल्याबरोबर उमय्या नांवाच्या त्याच्या धन्याच्या तळव्याची आग मस्तकास पोहोंचली. रक्त ओकेपर्यंत मार दिला तरी बिलाल इस्लाम धर्मापासून च्युत होत नाही, असे पाहून उमय्याने निराळ्याच मार्गाचा अवलंब केला. बिलाल यास दररोज तापलेल्या वाळूवर उघड्या अंगांने निजवून तो त्याच्या छातीवर एक मोठा दगड ठेवीत असे. त्याचा जीव कासावीस झाला म्हणजे बिकट हास्य करीत उमय्या म्हणे, “आतां तरी इस्लाम धर्म सोडशील कीं नाही ?” घशास कोरड पडल्या-

मुळें नुसत्या मानेनें तो नकार दाखवीत असे. बिलाळाचे हे हाल पाहून अबू बक्र यांचें अंतःकरण द्रवलें आणि जवर किंमत देऊन त्यांनीं तो गुलाम उमय्यापासून विकत घेतला.

कुरेशांनीं यासर आणि त्याची पत्नी समिथ्या यांचे हालहाल करून त्यांस डार मारलें. खावेव नांवाच्या तरण्यावांड तरुणाच्या अंगाची कातडी सोलली व त्याला सांगितलें, “ इस्लाम धर्म सोड, तुला जीवदान देतो. ” “ सारें जग मला दिलें तरी मी इस्लाम धर्म सोडणार नाहीं, ” हे करारी उद्गार ऐकल्याबरोबर कुरेशांचें पित्त खवळलें व त्यांनीं खावेवच्या अंगाचे लचके तोडून त्याचा प्राण घेतला.

सद्धर्माकरितां प्राणार्पण करणाऱ्या हुतात्म्यांची पुण्याई समोर उभी असतां हजरत महमंद पैगंबरांची सद्धर्माची, इस्लामची चळवळ चिरंजीव झाल्याखेरीज कशी राहिल ?

पहिलें प्रयाण

हजरत महमंद पैगंबर हळुवार अंतःकरणाचे होते. एकाद्याचें मन दुखावलें तरी त्यांच्या अंतःकरणास वेदना होत. आपल्या अनुयायांचे अंगावर शहारे आणणारे हाल पाहिले म्हणजे त्यांच्या अंतःकरणाची कालवाकालवा होत असे. त्यांना आपल्या डोळ्यांदेखत अनुयायांच्या हालअपेष्टा पाहवेनात. कुरेशांचा राग थंड होईपर्यंत आपल्या अनुयायांस जवळच असणाऱ्या नेगसच्या राज्यांत जाण्याची परवानगी त्यांनीं दिली. पहिल्याप्रथम त्यांचे अनुयायी त्यांना एकटेच सोडून जावयास तयार होईनात. पण त्यांचा अत्यंत आग्रह झाल्यामुळें त्यांच्या अनुयायांपैकीं ८३ जणांनीं मुष्किलीनें नेगस देशांत प्रयाण केलें. या प्रयाणास मुहाजिरात (पहिलें प्रयाण) अशी संज्ञा आहे. आपल्या तावडीतून आपले शत्रू सहीसलामत नेगसला गेलेले पाहून कुरेशांच्या अंगाचा भडका उडाला. त्यांनीं नेगसच्या राजाकडे आपलें एक शिष्टमंडळ पाठविलें व पळून आलेल्या इस्लामधर्मीयांची मागणी केली. नेगसचा राजा उदार अंतः-

करणाचा होता. त्याने त्या इस्लामधर्मीयांना बोलावले व त्यांनी कोणता गुन्ह्या केला म्हणून कुरेश त्यांची मागणी करतात, याबद्दल त्यांना खुलासा विचारला. सर्व इस्लामधर्मीयांच्या तर्फे हजरत अलीचे वडील बंधू जाफर यांनी आपली कफियत नेगसच्या राजासमोर मांडली. ते म्हणाले:—

“खाबिंद, आम्ही अज्ञानांधःकारांत खितपत पडले होते. दगडांच्या मूर्ती-समोर हजारों जीवांच्या हत्या करण्यांत आम्ही धर्म पाळीत आहोत अशी आमची भ्रामक कल्पना होती. अनीतीच्या गर्तेत हुचून राहण्यांत आम्हास फार मौज वाटत असे. आमच्यांत दीर्घद्वेष माजून राहिला होता. आम्ही मृत जनावरांचे मांस आनंदाने भक्षण करित होतो. भूतदया म्हणजे काय हे आमच्या गांवींही नव्हते. साध्या शिष्टाचाराच्या गोष्टी देखील आमच्या हातून घडत नसत. ‘बळी तो कान पिळी’ हा न्याय आमच्यामध्ये प्रचलित होता. आमचा अधःपात टाळण्याकरितां परमेश्वराने अत्यंत थोर दानतीचा पुरुष निर्माण केला. त्याने लहान लहान जीवांची हत्या करण्यास भाग पाडणाऱ्या मूर्तिपूजेचा प्रघात बंद करण्यास सांगितले, सत्य, न्याय व प्रेम या अत्युत्कृष्ट तत्वांचा परिचय करून दिला, स्त्रियांची चाललेली विटवना बंद केली, अनाचारापासून परावृत्त केले, औदार्याची ओळख करून दिली आणि आपणांस निर्माण करणाऱ्या जगच्चाळकाची प्रार्थना करण्यास शिकविले. आम्हांस अमूल्य उपदेश करणाऱ्या हजरत पैगंबरांवर आमची अत्यंत भक्ती आहे. आम्ही हजरत पैगंबरांच्या शिकवणीवरहुकूम वागतो म्हणून हे आमची मागणी करणारे कुरेश आमच्यावर संतापून गेले आहेत. या कुरेश लोकांनी, हजरत पैगंबरांच्या शिकवणीपासून आही परावृत्त व्हावे म्हणून आमचे हालहाल केले. त्यांच्या त्रासांतून सुटून आम्ही आपल्या आश्रयार्थ आलों आहोत. आपण या सैतानी कुरेशांपासून आमचा सांभाळ कराल अशी उमेद आहे.”

इस्लाम धर्माची सर्वसाधारण कल्पना आणून देणारे जाफर यांचे अत्यंत परिणामकारक भाषण ऐकून नेगसच्या राजाने आपल्या आश्रयार्थ आलेल्या

या इस्लामधर्मीयांना कुरेशांच्या स्वाधीन करण्याचें नाकारलें. तेव्हां कुरेशांच्या शिष्टमंडळाची अत्यंत निराशा झाली, व चडफडत तें शिष्टमंडळ मकेस परत आलें.

आर्मीष

आपण वाटेल त्या हालहूपेष्टा केल्या तरी हजरत महंमद पैगंबर आणि त्यांचे अनुयायी आपल्या सद्धर्मापासून रतिमात्र दळत नाहीत, हें पाहून कुरेशांनीं मोहअस्त्राचा उपयोग करण्याचें ठरविलें. त्यांनीं नुकत्याच योबनप्रदेशांत पदार्पण करणाऱ्या सुंदर मुलीचा तांडा त्यांच्याकडे पाठवून दिला. खडतर तपश्चरण करणाऱ्या महामुनींना देखील स्त्रियांचा मोह आवरतां आला नाहीं असें आपण पुराणांतरी वाचतो. पण हें अमोघ अस्त्र हजरत महंमद पैगंबर यांच्या जाडवल्या तत्त्वनिष्ठेपुढें निष्प्रभ ठरलें. त्यांनीं सन्माननें त्या स्त्रिया कुरेशांकडे परत पाठवून दिल्या. नंतर कुरेश पुढारी हजरत पैगंबरांच्या घरीं गेले. या कुरेशांनीं हजरत पैगंबरांचा अनन्वित छळ केला हाता, तरी आदरातिथ्याला अनुसरून कुरेशांचें त्यांनीं स्वागत केलें. सर्व जण वसत्यानंतर कुरेशांचा पुढारी हजरत पैगंबरांस म्हणाला:—

“आपण खानदानी घराण्यांतले आहांत. आपण इस्लाम धर्माची नवी चळवळ सुरू करून सर्व अरबस्तानांत खळवळ उडविली आहे. त्यामुळें कित्येक कुटुंबांत तंटेफिसाद माजले आहेत. आपण आमच्या देवांना नांवें ठेवतां आणि आमच्या पूर्वजांच्या पदरी मूर्खपणा बांधतां. अशा चळवळी-पासून आपण अलिप्त राहावें अशी आमची इच्छा आहे. केवळ पैसा मिळावा या हेतूनें आपण ही चळवळ सुरू केली असेल तर आम्ही आपणांस वाटेल तितका पैसा द्यावयास तयार आहोंत; आपणांस सन्मान मिळवावयाचा असेल तर आम्ही आपणांस सर्वाधिकारी म्हणून नेमण्यास तयार आहोंत. आपणांस विचारल्याखेरीज कोठलीही गोष्ट आम्ही करणार नाहीं अशी हमी देतो.”

“संपलें तुमचें म्हणणें? बरें, आतां माझे म्हणणें ऐका.” हजरत पैगंबर म्हणाले.

“मी तुमच्या संपत्तीचा, मानाचा किंवा राज्याचा भुकेला नाही. मी आपणांस आनंदाचा सन्देश घेऊन आलों आहे. या संदेशावरहुकूम आपण बागाल तर इहलोकीं व परलोकीं, परमेश्वराची आपणांवर कृपादृष्टि होईल.”

यावर कुरेश म्हणाले, “आपलें विधान आम्ही खरें कसें मानावयाचें ? आम्हांला चमत्कार करून दाखवा म्हणजे आम्ही आपलें विधान सत्य समजूं. या जमिनीतून पाण्याचा झरा निर्माण करा, किंवा या ठिकाणीं खजुराच्या झाडांची बाग तयार करून दाखवा, किंवा हा समोरचा पर्वत चालवून दाखवा.”

त्या काळी चमत्कार करून दाखवून आपल्या भजनीं लोकांना लाबावयाचा फार प्रघात होता. एखाद्या दोंगी गुरूनें लोकांची दिशाभूल करणारे चमत्कार केले कीं, लोक त्याच्या भजनी लागत, त्याचा शब्द मानीत; त्याला देव समजून नवससायास करीत. या अंधश्रद्धेमुळे अरबस्तानांत गुरूबाजी फार जोरांत बोकाळली होती. पण असे खोटेनाटे चमत्कार करून मिळविलेली लोकांची अंधश्रद्धा हजरत महंमद पैगंबरांस नको होती. अंधश्रद्धेवर उभा राहणारा डोलारा अल्पजीवी असतो हें त्यांना पूर्णपणें कळून चुकलें हातें. अंधश्रद्धेपेक्षां विवेकबुद्धीची श्रद्धा चिरायु ठरते व कार्यनिष्पत्ति करते अशी त्यांची ठाम समजूत होती. एवढ्याकरतां सद्धर्माचा प्रचार करीत असतां लोकांच्या भावनेपेक्षां त्यांच्या बुद्धीस ते पाचरण करीत. इस्लामधर्म दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होत गेला व जात आहे याचें कारण तरी हेंच होय.

कुरेशांनी चमत्काराचा पुरावा मागतांच हजरत पैगंबर शांतपणें त्यांना म्हणाले, “परमेश्वरानें मला चमत्कार करण्यास पाठविलें नाहीं. त्यानें मला आपल्यास उपदेश करावयास पाठविलें आहे. परमेश्वराचा संदेश पोहोंचविणारा मी एक साधा मनुष्य आहे...परमेश्वराचें सर्व भांडार माझ्या ताब्यांत आहे असें मीं कधींही सांगितलें नाहीं किंवा मी देवदूत आहे म्हणून लोकांची दिशाभूलही पण केली नाहीं. मती गुंग करणारी दोंगबाजी

करून किंवा सत्याचा आलाप करणारी भाषा वापरून परमेश्वराच्या उज्ज्वल स्वरूपास मी कधीही कलंक लावला नाही. मी मानवजातीस परमेश्वराचा संदेश पोहोचविणारा मनुष्य आहे. तुम्हांला चमत्कार पाहावयाचे असतील तर आपल्या सभोवार पाहा. निसर्गाची प्रत्येक क्रिया म्हणजेच एक चमत्कार आहे. आकाशांत लुकलुकणारे तारे, जगास प्रकाश देणारे सूर्य-चंद्र, वृक्षांची पेदास व वाढ, तुमच्या शरीराची एकंदर रचना, जन्म आणि मरण यांचा चाललेला अव्याहत क्रम, हे सगळे चमत्कार परमेश्वराच्या अस्तित्वाची साक्ष देत नाहीत काय ? ”

हातचलाखी किंवा दिशाभूल करणाऱ्या चमत्कारांवर कुरेशांचा सर्व विश्वास केंद्रीभूत झाला असतां निसर्गाच्या खऱ्याखऱ्या चमत्कारांचा त्यांचा अंतःकरणांवर कसा परिणाम होणार ?

तत्त्वनिष्ठा

कुरेशांनीं हजरत पैगंबरांना इस्लाम धर्माची चळवळ बंद करण्याकरितां परोपरीनें विनंती केली; पण त्या विनंतीचा हजरत पैगंबरांनीं अन्हेर केला. शेवटी कुरेश चिडून म्हणाले, “ लक्षांत ठेव, तुझी चळवळ बंद केल्या-खेरीज आम्ही स्वस्थ राहणार नाही. ही चळवळ बंद करतांना एक तू तरी मरशील किंवा आम्ही तरी मरूं. ”

या धमकावणीला न भितां हजरत पैगंबरांनीं आपलें कार्य चालू ठेवलें. त्यांच्या नवीन धर्माचा लोकांच्या मनावर चांगला परिणाम होऊं लागला. असा प्रकार आपण चालू दिला तर थोड्याच दिवसांनी सगळें शहर इस्लाम-धर्मी होईल या भीतीनें कुरेशांनीं हजरत पैगंबरांच्या नव्या धर्माचा निःपात करण्याचे अनेक बेत केले; पण ते सर्व फसले. शेवटीं अगदीं निकरावर येऊन कुरेशांनीं हजरत पैगंबरांना स्वस्थ बसविण्याबद्दल त्यांच्या चुलत्यांस सांगितलें. हजरत पैगंबरांच्या चुलत्यांचें त्यांच्यावर अतिशय वजन होतें. अबू तालीब यांनीं हजरत पैगंबरांचें मन बळविण्याचा प्रयत्न केला; पण ते आपल्या तत्त्वा-

पासून ढळतील असें चिन्ह दिसेना. ते म्हणाले, “कुरेशांनीं माझ्या एका हातांत सूर्य व दुसऱ्या हातांत चंद्र दिला तरी माझ्या कार्यापासून मी रतिमात्र ढळणार नाहीं. या कार्याकरितां मी माझ्या जीविताचीदेखील पर्वा करणार नाही.”

हजरत पैगंबरांची ही उज्ज्वल तत्त्वनिष्ठा पाहून उमर नांवाचे पराक्रमी तरुण त्यांचे अनुयायी झाले. उमर यांचा गांवांत फार दरारा होता. त्यांच्यासारख्या आपल्या पराक्रमी नेत्यानें इस्लाम धर्म स्वीकारलेला पाहून कुरेशांना मोठा धक्का बसला. हजरत पैगंबरांना ठार मारण्यासाठी उमर यांची योजना कुरेशांनी केली होती. पण त्यांना ठार मारणारा गृहस्थच त्यांचा अनुयायी झाल्यामुळे कुरेश काबरेवावे झाले.

अबू बक्र व उमर यांच्यासारखे मक्का शहरांतले नामांकित याद्वे व पुढारी इस्लामधर्माचे अनुयायी झाल्यामुळे नवमुसलमानांस फार आनंद झाला. त्यांनी सार्वजनिक ठिकाणी प्रार्थना करण्यास सुरुवात केली. हा प्रकार पाहून कुरेश जास्तच संतापले व हा सर्व संताप त्यांनीं हजरत पैगंबरांवर व त्यांच्या घराण्यावर काढला. हजरत पैगंबरांशीं किंवा त्यांच्या नातेवाइकांशी कोणीहि सोयरीक करूं नये, त्यांना माल विकत देऊं नये किंवा त्यांच्याशी कोठलाही व्यवहार करूं नये असें कुरेशांनीं ठरविलें. हा तीन वर्षे चाटू असलेला बहिष्कार हजरत महंमद पैगंबरांना व त्यांच्या कुटुंबातील माणसांना फार जाणवला. बाहेरून अन्नाचा पुरवठा बंद झाल्यामुळे कित्येकांना चार चार दिवस उपवास पडत, कित्येकांना नुसतें पाणी पिऊनच भूक शमवावी लागे. पण तत्त्वाकरितां या सर्व मंडळीनी हे उपासमारीचे दिवस आनंदानें घालविले.

खदीजाबाीचा मृत्यु

याच सुमारास हजरत महंमद पैगंबर यांस एक असह्य धक्का बसला. त्यांची सद्गुणी सहचारिणी खदीजाबाी यांचा शोचनीय अंत झाला. हजरत पैगंबरांस कार्यप्रवृत्त करणारी प्रचंड शक्ति निघून गेली. खदीजाबाींनीं

अव्याहत २५ वर्षे आपल्या गोड व अधिकारी वाणीने हजरत पैगंबरांस धीर व भरंवसा देऊन त्यांच्या हातून अलौकिक कामगिरी करविली. लोकमताच्या खवळलेल्या दर्यात हेलकावे खात असलेले इस्लामचे तारू पैलतीरास पोहोच-विण्याचे बरेचसे श्रेय खदीजाबींना आहे, यांत काडीमात्र संदेह नाही.

खदीजाबींवर हजरत पैगंबरांचे निरतिशय प्रेम होतें. त्यांना आवडणार नाही अशी एकहि गोष्ट ते कधी करीत नसत. प्रत्येक कामांत त्यांचा ते सल्ला घेत. त्यांना खदीजाबींमहल विलक्षण आदर वाटे. एकदां ते म्हणाले, “ परमेश्वरसाक्ष खदीजाबींसारखी थोर व उदार अंतःकरणाची सहचारिणी मिळणे शक्य नाही. ज्या वेळी मी दरिद्री होतो, त्या वेळी त्यांनीच मला सधन केलें. ज्या वेळी सगळ्यांनी लुच्चा म्हणून माझी संभावना केली, त्या वेळी त्यांनीच माझ्या-वरचा विश्वास प्रगट केला; ज्या वेळी सगळ्या जगानें माझ्या विरुद्ध द्वाही फिरविली, त्या वेळी त्याच माझ्याशी इमानानें वागल्या. ”

खदीजाबींना पुष्कळ मुलें झाली, पण सर्वांचा अकाली मृत्यु झाला. फक्त फातमावी नांवाची एकच मुलगी आईमागे राहिली. यांचेच पुढें हजरत अलीशी लग्न झालें. करवलाच्या रणांगणावर रक्त सांडणारे हुतात्मे सय्यद हुसेन हे यांचे चिरंजीव होत. फातमावीच्या वंशजांना ‘सय्यद’ अशी संज्ञा आहे.

खदीजाबी कालवश झाल्या; पण त्यांनी आपल्या तेजस्वी वृत्तीने साऱ्या जगास धडा घालून दिला आहे. रूढीची बंधने तोडल्याखेरीज स्त्रियांस महत्त्व येत नाही, हें त्यांनी सप्रमाण दाखवून दिलें आहे. स्त्रिया अवला असतात, त्यांची बुद्धिमत्ता हिणकस असते, हा वेडगळ लोकापवाद त्यांनी खोडून टाकला आहे. स्त्रियांच्या कार्यक्षेत्राची व्याप्ती चूल व मूल यांपुरतीच नसून जगांत शांति निर्माण करण्याची परिस्थिति उपन्न करण्यापर्यंत आहे हें आपल्या चरित्रावरून त्यांनी सिद्ध करून दाखविलें आहे. स्त्रियांविषयी गढळ झालेली जगाची दृष्टी खदीजाबींच्या उद्बोधक चरित्रानें साफ होणार नाही काय !

हिजरात

हजरत महंमद पैगंबरांचे चुलते अबु तालीब व प्रिय पत्नी खदीजाबी यांचे लागोपाट झालेले मृत्यु पाहून त्यांचे मन अत्यंत उदास झाले. त्यांना सारी सृष्टी भयाण वाटू लागली. थोडे दिवस मक्का शहराचा त्याग करून दुसऱ्या गांवीं गेल्यास मनास थोडा विरंगुळा वाटेल या कल्पनेनें हजरत महंमद पैगंबरांनीं आपल्या आवडत्या झैद नोकराबरोबर ताईफला प्रयाण केले.

ताईफला गेल्यानंतर त्या ठिकाणीं स्वस्थ न वसतां त्यांनीं आपल्या सद्धर्माचा प्रचार सुरू केला. ताईफच्या रहिवाशांना आपल्या धर्मातील उज्ज्वल तत्वे समजावून सांगितली. पण ताईफचे रहिवासी सवाई कुरेश होते. त्यांनीं त्यांची कुचेष्टा केली व त्यांना उडाणटप्पू ठरवून त्यांच्यावर दगडधोंड्यांचा वर्षाव करीत त्यांना आपल्या शहराच्या बाहेर घालवून दिले. दगडांच्या माऱ्यानें हजरत पैगंबरांचें सर्व शरीर रक्तवशाळ झाले होतें. ते शहराबाहेर येऊन एका खजुराच्या झाडाखालीं वसले व हात जोडून त्यांनीं अनन्यभावाने प्रार्थना केली. त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रुप्रवाह चालला होता. ते म्हणाले, “ देवाधिदेवा, तूं दयानिधि आहेस. गरिबांचा त्राता आहेस, माझा वाली आहेस. तूं तरी माझा त्याग करूं नकोस. माझ्या शत्रूंपासून संरक्षण करण्यास तूंच सर्वथैव समर्थ आहेस. माझ्यावर न रागावतां मला संकटांतून मुक्त कर. सर्व शक्तीचा, सर्व औदार्याचा तूं सागर आहेस.”

एवढी प्रार्थना केल्यानंतर विषण्ण अंतःकरणाने ते मक्केस परत फिरले. एक दिवस अकबा टेकडीवर सद्धर्मावर प्रवचन करीत असतां यसरब नांवाच्या शहरांतून सहा वाटसरू आले. हजरत पैगंबरांचें प्रवचन ऐकून त्यांना फार आनंद झाला व त्यांनीं इस्लाम धर्माची दीक्षा घेतली. पुढच्या वर्षी हे सहा लोक पुन्हां आणखी कांही लोकांसह हजरत पैगंबरांकडे आले व त्यांनीं इस्लाम धर्म स्वीकारला. या लोकांबरोबर आपला एक प्रचारक त्यांनीं यसरब शहरास पाठविला. या प्रचारकाने आपले कार्य चांगले करून दाखविले.

यसरब शहरांत इस्लाम धर्मीचा चांगला बोलवाला झाला. कांहीं दिवसांनी यसरब शहरांतील ७५ मंडळी-यांत कांहीं क्रियाहि होत्या ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे.-हजरत पैगंबरांस आपल्या शहरां भेट देण्याकरितां आमंत्रण द्यावयास आली. त्यांच्या शहरास भेट देण्याचें अभिवचन देऊन हजरत पैगंबरांनीं त्यांना आपल्या गांवीं रवाना केलें.

ही बातमी कुरेशांना कळतांच त्यांनीं ताबडतोब या पंचाहत्तर इस्लाम-धर्मीयांना पकडण्याकरतां आपले लोक पाठविले. पण हे लोक अगोदरच यसरबला पोहोंचल्यामुळें हात हालवीत कुरेशांना परत फिरावें लागलें. इस्लाम धर्माची फैलावत असलेली ही सांथ पाहून त्यांना कांही सुचेना. कुरेश कांही तरी जालीम उपाय शोधून काढण्यांत गुंतले आहेत अशी हजरत पैगंबरांस बातमी लागतांच त्यांनी आपल्या सर्व अनुयायांना यसरब येथें पाठवून दिलें. आपलें संरक्षण करणारे सर्व अनुयायी यसरबला गेले तरी हजरत महमद पैगंबर आपल्या दोन अनुयायांसह मक्केसच राहिले. यावरून त्यांचा स्वभाव केवढा निष्ठुर होता याची अंधुकशी कल्पना आपणांस सहज येणार आहे.

हजरत पैगंबर एकटे आहेत तोंपर्यंत त्यांचा फत्वा उडवावा या हेतूनें नगर-मंदिरांत कुरेशांनीं आपली सभा बोलविली. त्या सभेंत पैगंबरांना ठार मारण्याचा विडा कांहीं तरुणबांड कुरेशांनी उचलला. रात्र पडल्याबरोबर रक्तपिपासु कुरेशांनी त्यांच्या घरास गराडा घातला व आपल्या तरवारी उपसून ते दवा धरून बसले. हजरत अलीना ही बाहेरची चाहूल लागतांच त्यांनीं हजरत पैगंबरांस सूचना दिली. वेळ मोठी आणीबाणीची होती. अलींनीं त्यांस तेथून निघून जाण्याचा आग्रह केला. अलींना एकटेच त्या ठिकाणी सोडून जाण्याचें त्यांच्या जिवावर आलें. पण अलीच्या आग्रहावरून त्यांना बाहेर जाणें भाग पडलें. एका खिडकीतून बाहेर पडून कुरेशांना न दिसतां ते तडक अबू बक्र यांचे घरीं गेले. अबू बक्र व हजरत महमद पैगंबर यांनीं ताबडतोब आपल्या मातृभूमीस रामराम ठोकला.

हजरत महंमद पैगंबर व अबू बक्र यांनी मक्का सोडली त्या वेळीं रात्रीची मध्यरात्र उलटून गेली होती. अंधारांतच ते दोघे मार्ग आक्रमण करीत होते. अरुणोदय झाला त्या वेळी ते सार टेकडीजवळ आले व त्या टेकडीवरील एका गुहेतच लपून राहिले. इकडे पैगंबर आपल्या तावडीतून निसटले हे कळतांच कुरेशांच्या अंगाचा तिळपापड झाला. त्यांनी त्यांच्या तपासाकरितां भरधांव घोडेस्वार सोडले. 'पैगंबरांस जो पकडून देईल त्यास शंभर उंट इनाम दिले जातील' अशी दवंडी पिटविली. कुरेशांच्या हातीं आपण सांपडलों तर आपल्या चिंधड्या उडविल्याखेरीज ते राहणार नाहीत या विचारानें अबू बक्र यांचा थरकांप होत असे. ते पैगंबरांना म्हणत, "आपण अशा असहाय्य स्थितीत दोघेजणच आहोंत." परंतु हजरत पैगंबर त्यांना धीर देत म्हणत, "नाही, आपण तिघे आहोंत. परमेश्वर आपला पाठीराखा आहे."

तीन दिवस अहोरात्र कुरेशांनी हजरत पैगंबरांचा तपास केला. मक्केसभोंवतीचा सर्व प्रदेश पायांखालीं तुडविला. त्यांना पकडण्याकरितां आपल्या प्रयत्नांची यांनी शिकस्त केली, पण व्यर्थ. हे तीन दिवस हजरत पैगंबर अबू बक्र त्यांचेसह त्या गुहेतच होते. रात्र झाली की, अबू बक्र यांची कन्या त्यांना अन्न नेऊन देत असे. हजरत पैगंबरांच्या नरडीचा घोटा घेण्यास तयार झालेले लोक आजूबाजूस फिरत असतां त्यांच्या जवळून पैगंबरांकरितां अन्न घेऊन जाणारी मुलगी निधड्या स्वभावाची असेल यांत शंका नाही. तिसऱ्या दिवशी रात्री हे दोघे आडमार्गानें यसरबच्या वाटेला लागले. वाटेत अनेक अडचणी उपस्थित झाल्या. पण परमेश्वरकृपेनें त्या सर्व अडचणी दूर झाल्या. तीन दिवसांनंतर यसरबच्या प्रदेशांत त्यांनीं पाऊल टाकलें व कोत्रा नांवाच्या खेड्यांत त्यांनीं मुकाम केला. या ठिकाणीं हजरत अली, पैगंबरांच्या घराण्यांतील मंडळी व त्यांची मुल्लेमाणसें लवकरच दाखल झालीं. नंतर सर्व मंडळींसह हजरत महंमद यांनी शुक्रवार तारीख २ जुलई ६२२ इसवी रोजी सकाळी यसरब शहरांत पाऊल टाकिलें.

हजरत पैगंबरांनीं मक्केहून मदिनेस जें प्रयाण केलें, त्या प्रयाणास 'हिजरात' ही संज्ञा आहे.

मदीना शहरां

हजरत महंमद पैगंबर आपल्या शहरां येणार आहेत, ही बातमी कळतांच यसरबच्या लोकांना अतिशय आनंद झाला व तो आनंद व्यक्त करण्याकरितां त्यांचें जंगी स्वागत करण्याचें लोकांनीं ठरविलें. ज्या दिवशीं ते येणार त्या दिवशीं तेथील लोकांनीं आपली घरे लतापल्लवांनीं सुशोभित केलीं होतीं. त्यांनीं शहरांत पाऊल टाकतांच शहरांतील प्रमुख मंडळी त्यांना सामोरी गेली, व त्यांनीं त्यांचें प्रचंड स्वागत केलें. त्यांना पाहण्याकरितां लोकांची एकच गर्दी उसळली. जिकडे तिकडे त्यांचा जयजयकार ऐकूं येऊं लागला. त्यांच्या आतेष्टांना धन्यता वाटली.

मदिनेच्या लोकांनीं हजरत महंमद पैगंबर यांच्या मक्केहून आलेल्या अनुयायांस राहावयास फुकट घरे दिलीं. हजरत पैगंबरांस आपल्या नवीन धर्माचा प्रसार करण्याकरितां वाटेल ती मदत करण्याचें यसरबच्या लोकांनीं अभिवचन दिलें. त्यांचा झालेला असह्य लळ व त्यांची तत्त्वनिष्ठा पाहून सर्वांचीं अंतःकरणें गहिंवळून गेलीं. त्यांनीं आपल्या शहराचें नांव बदलून मदीनत-उन् नबी (हजरत पैगंबरांचें शहर) असें ठेविलें व हजरत पैगंबरांबद्दल वाटणारें प्रेम व्यक्त केलें.

मदिनेमध्ये हजरत पैगंबरांस भराभर अनुयायी मिळूं लागले. आपल्या अनुयायांना प्रार्थना करतां यावी म्हणून त्यांनीं त्या ठिकाणीं मशीद बांधली. त्या मशिदींत येऊन ते लोकांसमोर दररोज प्रवचन करीत. प्रवचन करीत असतां सत्य, सदाचार व प्रेम यांकर त्यांचा फार भर असे. एक दिवस त्यांनीं औदायावर अत्यंत सुंदर प्रवचन केलें. ते म्हणाले:—

“ प्रत्येक सत्कार्य म्हणजे औदार्य. लोकांना सन्मार्गावर आगण्याकरितां उपदेश करणें म्हणजे औदार्य होय;

चुकलेल्या वाटसरूस वाट दाखविणें म्हणजे औदार्य;
आंधळ्या-पांगळ्यांना दानधर्म करणें म्हणजे औदार्य;
रस्त्यावर पडलेले काटेकुटे काढून टाकणें म्हणजे औदार्य;
तहानलेल्यांना पिण्यास पाणी देऊन त्यांना तृप्त करणें
म्हणजे औदार्य होय. ”

हजरत महंमद पैगंबर विश्वप्रेमावर फार भर देत. जगांतील सर्व लोकांत
प्रेम व सहानुभूति उत्पन्न झाली पाहिजे असें ते आपल्या अनुयायांना सांगत.
विश्वप्रेमावर प्रवचन करीत असतां ते म्हणाले:—

“ परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या मानवजातीवर जो प्रेम
करीत नाही त्याच्यावर परमेश्वर कधीहि प्रेम करणार नाही.
आपल्या मुलांवाळांवर, आपल्या आत्तेष्टांवर, आपल्या
देशबांधवांवर, जगांतील यच्चयावत् मानवांवर आपण प्रेम
कराल तर आपणांवर परमेश्वर संतुष्ट होईल. परमेश्वराची
भक्ति करूं इच्छितां तर प्रथम आपल्या बांधवांवर प्रेम करा.”

अशा तऱ्हेचीं कित्येक सुंदर प्रवचनें त्या नवीन बांधलेल्या मशिदींत
हजरत पैगंबरांनीं केली. हजरत पैगंबर स्वतः बोलतात त्याप्रमाणें वागतात हें
पाहून मदिनेच्या लोकांची त्यांचेवर विलक्षण भक्ति बसली. ते प्रत्येक
बाबतींत पैगंबरांचा सल्ला घेऊं लागले. एवंच, थोड्याच अवधीत आपल्या
पवित्र आचरणानें मदिनेच्या सर्व लोकांस त्यांनीं आपलेसें केलें.

लोकशाहीचा उदय

मदिनेंत कोणाच्याहि हातीं एकत्रित सत्ता त्या वेळीं नव्हती. त्या
ठिकाणीं दोन तीन प्रबळ पक्ष होते. मदीना शहराची सत्ता आपल्याकडे
असावी याकरतां त्यांचेमध्ये तक्रार चालली होती. ही तक्रार अशीच वाढत
जाईल तर या तक्रारीचें रूपांतर यादवीमध्ये होऊन निष्कारण रक्तपात
होईल या भीतीनें तेथील कांहीं शहाण्यासुरत्या नागरिकांनीं मदीनेची

सत्ता कोठल्याही पक्षाच्या हातीं न देतां ती हजरत पैगंबरांच्या हातीं सुपूर्द करावी असें सुचविलें. ही कल्पना सर्वांना पसंत पडल्यानंतर कांही नवमुसलमान पैगंबरांकडे गेले आणि त्यांनी मदिनेचें सर्वाधिकारित्व स्वीकारावें अशी विनंती केली. या सुमारास मदिनेंत मुसलमानच बहुसंख्याक होते. आपले अनुयायी बहुसंख्याक आहेत म्हणूनच सर्वाधिकारी होण्याबद्दल त्यांनी आपलें नांव सुचविलें असावें या कल्पनेनें त्यांनीं सर्वाधिकारी होण्याचें नाकारिलें. मुसलमान बहुसंख्याक आहेत म्हणून बहुसंख्याकीच्या जोरावर आपण सर्वाधिकारी व्हावें ही गोष्ट त्यांना पसंत पडेना. मदिनेंतील ज्यू व ख्रिश्चन लोकांनीं आपणांस विनविरोध संमती दिली तरच आपण सर्वाधिकारी होऊं अशी त्यांनी अट घातली.

मदिनेंत ज्यू, ख्रिश्चन वगैरे पुष्कळ धर्माचे लोक होते. त्या सर्वांनीं एकमतानें निवडल्यावर हजरत पैगंबरांनीं सर्वाधिकार्याची जागा स्वीकारली. अशा रीतीनें हजरत पैगंबरांच्या शिकवणीमुळें अरबस्तानांत लोकशाहीचा प्रथम उदय झाला.

आतांपर्यंत हजरत महंमद पैगंबर धर्मप्रचारक होते; पण मदिनेच्या लोकांनीं राज्याची धुरा त्यांच्या खांद्यावर दिल्यामुळें ते राजकारणी बनले. आपल्या हातीं सत्ता आल्याबरोबर त्यांनी, मदिनेंत जे निरनिराळे पक्षोपपक्ष होते त्यांच्यांत दिलजमाई करून त्यांत ऐक्य घडवून आणलें. राज्यांत निरनिराळे पक्षभेद असले म्हणजे राज्यकारभाराचा गाडा सुरळीत चालत नाही, अशी खूणगांठ मनाशीं बांधून त्यांनीं सर्व पक्षांचें ऐक्य करण्यांत राज्यनिपुणता जगाच्या निदर्शनास आणिली आहे. आपल्या हातीं अनियंत्रित राज्यसत्ता आल्यानंतर त्या सत्तेच्या जोरावर आपला धर्म फैलावण्याचा त्यांनीं कधीही प्रयत्न केला नाही, किंवा तसें करावयास अप्रत्यक्षपणें प्रोत्साहनही दिलें नाही. इतकेंच नव्हे तर परधर्मीयांच्या भावना न दुःखविण्याचें उदार धोरण त्यांनीं आपल्यासमोर ठेविलें होतें.

हजरत पैगंबरांनीं एक जाहीर फर्मान काढून त्या फर्मानांत जनतेची कर्तव्ये कोणतीं असतात याचा स्पष्ट खुलासा त्यांनीं केला आहे. त्या फर्मानांतला महत्वाचा भाग पुढें दिला आहे:—

“ हें राष्ट्र सर्व लोकांचें म्हणून यापुढें उल्लेख करण्यांत येईल. राष्ट्रांतील शांततेची किंवा युद्धाची जबाबदारी सर्वांवर सारखी राहिल. परधर्मीयांच्या शत्रूशीं तह करण्याचा कोणालाही हक्क नाही. आमच्या लोकसत्ताक राज्यांत राहणाऱ्या ज्यू लोकांचा अपमान किंवा छळ केला जाणार नाही. त्यांना इतर नागरिकांप्रमाणें सारखे हक्क दिले जातील. त्यांना मुसलमानांइतकेंच पूर्ण धर्म-स्वातंत्र्य दिलें जाईल. ज्यू लोकांच्या आप्तेष्टांस पूर्ण स्वातंत्र्य भोगण्याचा अखत्यार आहे. आपल्या राष्ट्रांचें संरक्षण करते वेळीं सर्व ज्यू लोकांनीं आपल्या देश-बांधवांच्या मदतीस धांवून आलें पाहिजे...गुन्हेगार माणसास सक्त शासन केलें जाईल. तो अमक्या मुसलमान गृहस्थाचा नातेवाईक आहे म्हणून त्याची गय न करितां त्याला शिक्षा देण्यांत येईल...आपसांतील तंटे बखेडे असतील ते पैगंबरांसमोर कथन करावेत.”

बरील फर्मान वाचल्यानंतर धर्मवेड राजकारणांत घुसडूं न देण्याची हजरत पैगंबरांनीं किती खबरदारी घेतली आहे हें स्पष्टपणें दिसून येईल. त्याबरोबर नागरिकांचे हक्क शाबीत राखण्यांत त्यांनीं अगदीं अलीकडच्या राज्यकर्त्यांसहि लाजविलें आहे असें आपणांस कबूल करावें लागेल. राज्यसूत्रें हातीं घेतल्याबरोबर त्यांनीं आपला तोल जाऊं दिला नाही एवढ्यावरूनच त्यांची राजकारणपटुता चांगल्या तऱ्हेनें व्यक्त होत आहे.

बदरची लढाई

हजरत महंमद पैगंबर यांनी मदिनेतील परधर्मीयांवद्दल उदार धोरण दाखविलें, त्यांना धर्मस्वातंत्र्य दिलें, त्यांचे हक्क सांभाळले; पण परधर्मीयांचें (ज्यू लोकांचें) कांहीं समाधान झालें नाहीं. याच ज्यू लोकांनी एक मतानें हजरत पैगंबरांना सर्वाधिकारी केलें, पण ते आपल्या उदार धोरणा-मुळें दिवसेंदिवस ' लोकमान्य ' होत चाललेले पाहून त्यांच्या मनांत असूया उत्पन्न झाली. परधर्मीयांच्या मनुष्याचा इतका बोलबाला व्हावा, आपल्या हातून सुराज्याची जी गोष्ट झाली नाहीं ती एका परधर्मीयानें करून दाखवावी या गोष्टीचा त्यांना अत्यंत विषाद वाटला. सर्वाधिकारी मुसलमान असल्यामुळें सर्व राष्ट्र मुसलमानी होऊन आपली या देशांतून हकालपट्टी होईल या वेडगळ कल्पनेनें त्यांनीं हजरत पैगंबरांचा द्वेष करण्यास सुरवात केली.

त्या वेळचे ज्यू लोक अत्यंत धर्मवेडे होते. मनुष्य धर्मवेडा झाला म्हणजे त्याला सारासार विचार राहत नाही, उज्ज्वल ध्येयाची मातब्बरी वाटत नाही, सत्कार्याचें महत्त्व पटत नाही; त्याला परधर्मीयांची सुंदर कृति विद्रूप वाटूं लागते, त्यांचे सुंदर बोल कटु वाटूं लागतात, त्यांच्या उदार धोरणावद्दल संशय येऊं लागतो. एकाद्या सुंदर घटनेचा विध्वंस करण्याचें महत्तुण्य हेच धर्मवेडे आपल्या पदरीं बांधून घेतात. हा विध्वंस करण्याकरितां परंपरांच्या लोकांना वाटेत तसें साहाय्य करावयास यांना काडीमात्र शरम वाटत नाहीं. पण हा विध्वंस करतांना आपलीहि यांत राखरांगोळी होणार आहे, याचें त्यांना भांनंहि राहत नाही.

हजरत पैगंबरांनी मदिनेंत येऊन केवढें सत्कृत्य केलें, केवढी सुंदर राज्य-घटना केली; पण धर्मवेड्या ज्यू लोकांना त्याचें कोठलें महत्त्व वाटायला ? उलट पैगंबरांच्या या राज्यघटनेचा विध्वंस करण्याकरितां मक्केच्या कुरेशांशीं त्यांनीं संधान बांधिलें. कुरेशांकडे गुप्त हेर पाठवून त्यांना मदिनेवर चाल करून येण्यास सांगितलें. हजरत पैगंबरांचा वाढता उत्कर्ष व त्यांना मिळालेलें

राज्यपद पाहून कुरेश संतापानें भडकून गेले होते. ज्यू लोक फितूर होऊन आपणांस मदत करावयास तयार आहेत हें कळल्याबरोबर त्यांना अतिशय आनंद झाला व मदिनेवर हल्ला करून हजरत पैगंबरांस धुळीस मिळविण्याची त्यांनी तयारी केली.

हजरत पैगंबरांस कटाची बातमी लागली. अंतस्थ फितुरी व बाहेरून शत्रूचा हल्ला या दुहेरी मान्यांतून आपल्या प्रजाजनांचा त्यांना बचाव करावयाचा होता. या वेळीं ते नुसते धर्मप्रचारक नव्हते तर आपल्या प्रजेच्या जीवाचे संरक्षक होते. नुसते धर्मप्रचारक असते तर ते चाललेल्या फंदफितुरीकडे पाहून परमेश्वराचें नांव घेत स्वस्थ बसले असते. पण आतां ते मदिनेचे सर्वाधिकारी असल्यामुळें या फंदफितुरीचा योग्य बंदोबस्त करून शहराचें संरक्षण करणें त्यांचें कर्तव्यकर्म होतें. त्यांनीं ताबडतोब या फितूर लोकांना कैद करून हद्दपार केलें. इतक्यांत त्यांना कुरेशांचें सैन्य चाल करून येत आहे अशी बातमी लागली.

हजरत महंमद पैगंबरांनी आतांपर्यंत कधीहि हातांत शस्त्र घेतलें नव्हतें. ते पराक्रमी अरब घराण्यांत जन्मले तरी त्यांचें अंतःकरण अतिशय मृदुल होतें. मक्केमध्ये आपल्या अनुयायांचे चाललेले हाल पाहून त्यांच्या अंतःकरणाची कालवाकालव होत असे. कोणाचें अंतःकरण दुखविलेलें त्यांना पाहवत नसे! दुसऱ्यास नुसती दुखापत झाली की त्यांचा जीव कळवळत असे. पण त्यांना नाइलाजानें शत्रूपासून आपल्या राज्याचें संरक्षण करण्याकरतां हातांत शस्त्र धरावें लागलें.

एक हजार सैन्यानिशीं कुरेश मदीनेनजीक येऊन ठेपले. त्यांनीं शहराबाहेर असलेल्या बागवगीच्यांची नासधूस केली. ही बातमी कळतांच हजरत पैगंबर हे ३०० सैन्य घेऊन बदरच्या दरीत कुरेशांना प्रतिकार करण्याकरतां दबा धरून बसले. कुरेशांचें सैन्य त्याच रोजानें येऊं लागलें.

कुरेशांचें अफाट सैन्य पाहतांच हजरत पैगंबरांनीं दोन्ही हात जोडून परमेश्वराची प्रार्थना केली. ते म्हणाले, “परमेश्वरा, आम्हांला मदत करावयास विसरूं नकोस. या लढाईत माझ्या लहानशा सैन्याचा चुराडा उडाला तर तुझें नामसंकीर्तन करावयास मागें कोणीच उरणार नाही.”

थोड्याच वेळांत अबु ज्याहिलच्या अधिपत्याखालीं कुरेशांचे १००० लढवये बदरच्या दरीजवळ येऊन ठेपले. हजरत पैगंबरांचे मूढभर लोक पाहून सेनापति अबु ज्याहिल तिरस्कारानें हंसला व आपल्या सैन्यास हल्ला करावयास त्यानें आज्ञा दिली. लढाईला तोंड लागलें. हजरत पैगंबरांचे लोक हातावर शीर घेऊन लढत होते. लढाई ऐन रंगांत आली; इतक्यांत तुफान वादळ झालें. सोसाट्याचा वारा सुटून आजूबाजूस पसरलेली वाळू कुरेशांवर उधळली गेली. वाळूचा होत असलेला जोरदार मारा कुरेशांना सहन न झाल्यामुळें त्यांच्या सगळ्या सैन्याची वाताहात झाली. कुरेशांचे पुष्कळ सेनानी मारले गेले. अशा रीतीनें मुसलमानांनीं पहिली बदरची लढाई जिंकली.

मुसलमानांनीं कुरेशांना कैद केलें. हजरत पैगंबरांनीं ताबडतोब हुकूम करून कैद्यांना दयाळूपणानें वागविण्यास आपल्या लोकांना बजाविलें. त्यांच्या आशेप्रमाणें कुरेश कैद्यांना अत्यंत दयाळूपणानें वागविण्यांत आलें. त्यांना भूक लागली असतां हजरत पैगंबरांच्या सैनिकांनीं आपल्याजवळच्या भाकऱ्या त्यांना खावयास दिल्या व आपण नुसत्या खजुरावरच भूक भागविली.

लढाईत शत्रूंना कैद केलें तर त्यांना गुलाम करण्याची पद्धत होती. हजरत पैगंबरांनीं ही पद्धत बंद करून अमानुषतेस आळा घातला. आपल्या शत्रूंबद्दल त्यांनीं स्वीकारलेलें उदार धोरण पाहिलें म्हणजे त्यांच्या दिलदार अंतःकरणाची ओळख पटावयास फारसा वेळ लागणार नाही. आपल्या प्राणांवर उठलेल्या शत्रूंबद्दल त्यांनीं दाखविलेल्या प्रेमास इतिहासांत जोड मिळणें शक्य नाही.

ओहोदची लढाई

वदरच्या लढाईत कुरेशांची दाणादाण होऊन विजयश्रीने हजरत पैगंबरांस माळ घातलेली पाहून कुरेशांनी पुन्हा पैगंबरांचा सूड घेण्याकरतां जय्यत तयारी केली. त्यांनी अरबस्तानांत अत्यंत पराक्रमी म्हणून नांवाजलेल्या थिहाम व किनान नांवांच्या टोळ्या सामील करून घेतल्या. अबू सुफियन नांवाचा सैन्याधिकारी कुरेशांचे ३००० सैन्य घेऊन मदिनेवर हल्ला करावयास निघाला. हजरत पैगंबरांस ही बातमी लागतांच १००० सैन्यासह ते कुरेशांना तोंड देण्याकरतां मदिनेच्या बाहेर पडले. मदिनेपासून थोड्या अंतरावर असणाऱ्या ओहोदच्या टेकडीजवळ दोघांची गांठ पडली. युद्धाच्या ऐन वेळी ज्यू लोकांनी आपले ३०० लोक हजरत पैगंबरांच्या सैन्यातून काढून घेतले. हजरत पैगंबरांस ऐन वेळी दगा देण्याच्या हेतूने त्यांनी हे नामुष्कीचे कृत्य केले; पण पैगंबरांनी आपला धीर सोडला नाही.

युद्ध सुरू झाले. कुरेशांचा पहिला हल्ला परतविण्याकरतां मुसलमानांचा लढवय्या सेनानी हमजा कुरेशांवर आपल्या सैन्यानिशी बेधडक तुटून पडला. मुसलमान सैनिकांनी पराक्रमाची शिकस्त केली. थोड्याच वेळांत कुरेशांचे सैन्य उधळले गेले. विजयश्री मुसलमानांच्या गळ्यांत माळ घालणार होती, इतक्यांत कुरेशांची पांगापांग दिसतांच त्यांचेवर तसाच मारा करीत राहण्याकरितां हजरत पैगंबरांनी टेकडीवर उभे केलेले योद्धे लूट करण्याकरतां टेकडीवरून खाली उतरवून गर्दीत मिसळले. युद्धाचा रंग पालटला. कुरेशांनी पलट खाल्ली व जोराचा हल्ला मुसलमानांवर चढविला. कुरेशांनी मुसलमानांची कत्तल चालविली. इतक्यांत त्यांचे लक्ष हजरत पैगंबरांवर गेले. दांत ओंठ खात कुरेशे त्यांच्यावर तुटून पडले. परंतु मुसलमानांनी हजरत पैगंबरांना वांचविण्याकरतां आपला कोट केला आणि कुरेशांचे सर्व घातकी वार आपल्या अंगांवर झेलले. हजरत पैगंबरांच्या कपाळावर मोठी जखम झाली. ती जखम डाव्या हाताने तशीच दाबून धरून ते निकराने लढू लागले.

इतक्यांत अल्ली हे हजरत पैगंबरांच्या संरक्षणाकरतां धांवून आले व त्यांनीं कुरेशांची कोंडी फोडून हजरत पैगंबरांना टेकडीवर नेले. त्या ठिकाणीं त्यांनी हजरत पैगंबरांची जखम धुतली. हजरत पैगंबरांचे बाकीचे सैन्य टेकडीवर चढले व त्यांनी कुरेशांवर मारा चालविला.

इतका वेळपर्यंत कुरेश दमून गेले होते. टेकडीवर जाऊन मुसलमानांवर हल्ला करावयाचे त्राण अंगांत न राहिल्यामुळे कुरेशांचे सैन्य मागे फिरले. मागे फिरतांना त्यांनी रणांगणावर पडलेल्या मृतांना लाथाडले, त्यांचीं डोकी तोडून भाल्यांच्या टोंकांवर लटकावून दिली, त्यांचा कोथळा चिरून आंतील आंतडी आपल्या गळ्यांत अडकाविली. हजरत पैगंबरांना हा प्रकार कळतांच त्यांना अत्यंत दुःख झाले. व्यथित अंतःकरणाने हजरत पैगंबर मदिनेस परत फिरले. अशा रीतीने ही दुसरी ओहांदची लढाई झाली.

खंदकाची लढाई

वरील दोन्ही लढायांमध्ये कुरेशांची पिलेहाट झाली याबद्दल मदिनेतल्या ज्यू लोकांना अत्यंत वाईट वाटले. हजरत पैगंबरांचा पराभव होऊन इस्लामधर्म नेस्तनाबूद व्हावा एवढ्याकरतांच त्यांनी फितूर होऊन कुरेशांना मदत केली. पण ही मदत बांया गेल्याचे पाहून त्यांना फार दुःख झाले. हजरत पैगंबरांस ज्यू लोकांचे हे कारस्थान कळतांच त्यांना त्यांनी मदिनेच्या हद्दपार केले. हद्दपार केल्यानंतरही त्यांनी आपली कारस्थाने मुरू ठेवली होतीच. निरनिराळ्या प्रांतांत जाऊन त्यांनी हजरत पैगंबरांची यथेच्छ निंदा मुरू केली व त्यांच्याविरुद्ध लढण्याकरतां कुरेशांना प्रवृत्त केले.

कुरेशांनी दोन वेळां लढाईत मार खाल्ल्यामुळे त्यांच्या अंतःकरणांतला गुडामि अधिकच भडकला होता. या खेपेला हजरत पैगंबरांवर पूर्ण विजय मिळविण्याची त्यांनी सर्वांगीण तयारी केली. ज्यू लोकांची त्यांना संपूर्ण सहायभूति हंती हे सांगावयास नकोच. अरबस्तानांतील निरनिराळ्या प्रांतांतील लोकांनी व कुरेशांनी एक गट करून इस्लामी धर्मावर शेवटचा व

यशस्वी प्रहार करण्याचें योजिलें व १०,००० कसलेल्या सैन्यानिशीं मदिनेवर चाल केली. वाटेंत कोणत्याही प्रकारचा अडथळा न झाल्यामुळें हें कुरेशांचें सैन्य लवकरच मदिनेच्या सरहद्दीवर येऊन ठेपलें व तेथेंच त्यांनीं आपला तळ दिला.

कुरेश चाल करून येत आहेत अशी बातमी हजरत पैगंबरांना लागतांच त्यांनीं शहराबाहेर खंदक खणला व शहरांतील बायकामुलांस निरनिराळ्या मजबूत किल्ल्यांत बंदोबस्तांनं ठेवून दिलें. या वेळीं ते आपलें ३००० सैन्य घेऊन मदिनेच्या बाहेर पडले व खंदकाच्या अलीकडे आपला तळ दिला. रणांगणाजवळ ज्यू लोकांचे मजबूत किल्ले होते. संकटाचे वेळीं मदिनेच्या लोकांना आश्रय देण्याचा करार या ज्यू लोकांनीं मदिना सरकारबरोबर केला होता. पण हे ज्यू कुरेशांना फिरूर झाले व त्यांनीं संकटाचे वेळीं मदिनेच्या सैन्याला आश्रय देण्याचें नाकारिलें. यदाकदाचित् हजरत पैगंबरांचा पराभव झाला असता आणि ज्यू लोकांनीं त्यांना आपल्या किल्ल्यांत आश्रय दिला नसता तर पैगंबरांच्या सैन्याची भयंकर कत्तल होणें क्रमप्राप्तच होतें.

कुरेशांनीं खंदक ओलांडून हजरत पैगंबरांचे सैन्यावर हल्ला करण्याचा अनेक वेळां प्रयत्न केला. पण त्यांत त्यांना यश आलें नाहीं. एखादी घोडे-स्वारांची तुकडी खंदक ओलांडून आलीच तर मुसलमान त्यांचा फडशा उडवीत. अशा रीतीनं हा वेढा वीस दिवस टिकला.

कुरेशांनीं आपल्याबरोबर जे बाजारबुणगे निरनिराळ्या प्रांतांतून गोळा केले होते, त्यांना त्या वेढ्याचा कंटाळा आल्यामुळें कुरेशांचें सैन्य सोडून जाण्याचा ते विचार करूं लागले. वीस दिवस एका ठिकाणी राहिल्यामुळें घोड्यांची चंदीवेरण संपली व त्यांची उपासमार होऊं लागली. सैन्याचा दाणागोटा संपुष्टांत येऊं लागला. एके दिवशीं रात्री जोराचा पाऊस व वादळ सुटून कुरेशांच्या राहुट्या उडून गेल्या. दिवे विझले; जिकडे तिकडे एकच गोंधळ माजला. इतक्यांत हजरत पैगंबरांच्या सैन्यानें आपल्यावर हल्ला

केला अशी कोणी हूल उठविल्यामुळे भीतीने कुरेशांनी पळ काढला. कांही कुरेश ज्यू लोकांच्या किल्ल्यांत घुसले, अशा रीतीने फारशी प्राणहानी न होतां ही खंदकाची लढाई पार पडली. सकाळी आपल्या सैन्यासह हजरत पैगंबर मदिनेकडे परत फिरले.

लढाईच्या ऐन वेळी शत्रूला फितूर होऊन मदिनेच्या लोकांस तोंडघशी पाडण्याचा भयंकर गुन्हा कांही ज्यू लोकांनी केला होता. राज्यकर्ता या नात्याने फितुरी लोकांचें पारिपत्य करणें हजरत पैगंबरांचें कर्तव्यकर्म होतें. त्यांच्या सैनिकांनी ज्यू लोकांना कैद करून त्यांच्यासमोर उभें केलें. फितूर लोकांची बायकामुलेंहि कैद करून आणिली होती, परंतु बायकामुलांना निरपराधी म्हणून सोडून देण्यांत आलें. फितुरी लोकांना त्यांच्या भयंकर गुन्ह्याला अनुसरून शिक्षा देण्यांत आल्या.

निष्कारण धर्मवेडाला वळी पडून हजरत पैगंबरांचा व त्यांच्या राज्याचा निःपात करण्याचें अघोर कृत्य ज्यू लोकांनी केलें. राज्यसूत्रधार ज्या धर्माचा असेल त्या धर्माचेंच राज्य होणार अशी वेडगळ कल्पना ज्यू लोकांनी करून घेतली होती. वास्तविक मदिनेचें राज्य हें त्यांचेंच राज्य होतें. आपल्या राज्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी इतर लोकांप्रमाणें त्यांचेवरही होती. शत्रू चाल करून आल्यावर आपल्या राज्याकरितां प्राण देणें हा त्यांचा धर्म होता. आपल्या राज्याचा उत्कर्ष करावयास झटणें हें त्यांचें कर्तव्यकर्म होतें. पण धर्मवेडाच्या होळीत ती जबाबदारी, तो धर्म, तें कर्तव्यकर्म ही जळून खाक झाली. आणि त्याच होळीत त्यांची स्वतःचीही आहुति पडली.

तह व वकिलात

वरील मोठ्या लढायांत हजरत पैगंबरांचा विजय झाल्यामुळे त्यांचा सगळीकडे चांगला दरारा बसला. लहानसहान दंगेधोपे चालले होते तेही बंद होऊन सगळीकडे शांतता नांदूं लागली. हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांना मक्का सोडून बरीच वर्षे झाली होती. आतां एकदा आपल्या

मानवभूमिस परत जाऊन तेथें यात्रा करावी अशी त्यांच्या मनांत इच्छा उत्पन्न झाली. हजरत पैगंबरांनाहि मक्केची यात्रा करावयाची होती. आपल्या गैरहजिरीत मदिनेच्या राज्याची कोणत्याहि रीतीनें हेळसांड होऊं नये म्हणून त्यांनीं योग्य बंदोबस्त केला व ७०० अनुयायांसह ते मक्केस निघाले. मक्केस गेल्यानंतर हजरत पैगंबर आणि कुरेश यांच्यांत तह होण्याचें ठरलें. पैगंबरांना युद्धाचा अत्यंत तिडकारा आला होता, म्हणून आपण होऊन त्यांनी तहास संमती दिली. त्या तहाची कलमें पुढीलप्रमाणें:—

(१) दहा वर्षेपर्यंत मुसलमानांनीं व कुरेशांनीं आपसांतील यादवी बंद ठेवावी.

(२) आपल्या अधिकाऱ्याच्या परवानगीशिवाय एखादा कुरेश पैगंबरांकडे आला तर त्याला परत कुरेशांच्या हवालीं करावें.

(३) एखादा मुसलमान कुरेशांकडे आला तर त्याला कुरेशांनीं हजरत पैगंबरांच्या हवालीं करूं नये.

(४) कुरेश किंवा पैगंबर यांच्याशीं दोस्तीचा तह वाटेल त्या टोळीनें करावयास हरकत नसावी.

(५) मुसलमानांनीं पुढें चाल न करतां मदिनेस परत फिरावें.

(६) मुसलमानांनीं दरवर्षी मक्केची यात्रा करावी. त्यांना कोणत्याही प्रकारचा अडथळा करूं नये. मुसलमानांनीं यात्रेकरतां फक्त ३ च दिवस मक्केत राहावें.

हजरत पैगंबर मक्केहून मदिनेस येतात तोंच त्यांना खायबर शहरांतील ज्यू लोक मदिनेवर हल्ला करणार आहेत अशी बातमी लागली. हजरत पैगंबरांनी हद्दपार केलेले ज्यू लोक खायबर शहरांत राहिले होते. त्यांनीं

खायबरमधील इतर ज्यूंना मदिनेवर हल्ला करण्यास चिथावून दिले; पण पैगंबरांनी वेळीच खबरदारी ठेवल्यामुळे त्या ज्यू लोकांना, हल्ला करणे तर राहोच, पण हजरत पैगंबरांना शरण यावे लागले.

खायबरहून परत आल्यानंतर हजरत पैगंबरांनी आसपासच्या राजांकडे इस्लाम-धर्म स्वीकारण्याची विनंति करण्याकरतां बकील पाठविले. पर्शियाचा बादशहा खुश्रु परवीझ याने हजरत पैगंबरांच्या पत्राचे तुकडे तुकडे करून ते पायाखालीं तुडविले आणि त्या बकिलाचा अपमान करून त्यास हांकून दिले. ग्रीसचा राजा हॅबिक्लीयास याने पैगंबरांच्या बकिलाचा सन्मान केला व आपल्यास तो धर्म स्वीकारतां येत नाही असें नम्रपणे कळविले, ही बकिलात अयशस्वी झाली तरी हजरत पैगंबर नाउमेद झाले नाहीत. निरनिराळ्या राजे लोकांच्या कानांवर आपल्या सद्धर्माची वार्ता गेली हाच आपला बराच कार्यभाग झाला असे त्यांस वाटले.

जाहीरनामा

मक्केच्या तहानंतर हजरत पैगंबरांनी आपल्या राज्याविरुद्ध उठलेल्या दोनतीन शत्रूंचा बीमोड केल्यानंतर आपल्या राज्यांत पुष्कळ सुधारणा केल्या. आपण प्रस्थापित केलेल्या लोकसत्ताक राज्यांत सुव्यवस्था नांदून ते स्वरांखरीचे सुराज्य व्हावे एतदर्थ त्यांनीं जाहीरनामा काढला. या लोकसत्ताक राज्यांत अल्पसंख्याक असलेल्या परधर्मीयांचे हक्क न तुडविले जातां आपली राज्यपद्धति अत्यंत निर्दोष व्हावी अशीच हजरत पैगंबरांची सदिच्छा असावी असें जाहीरनाम्यांतील कलमें वाचल्यानंतर प्रत्येकास वाटे. जगाच्या इतिहासांत प्रस्तुत जाहीरनामा अत्यंत महत्त्वाचा ठरणार आहे. तो जाहीरनामा असा:—

“ दयाघन आणि करुण वत्सल अशा परमेश्वराला स्मरून, परमेश्वराचे प्रेषित हजरत महंमद यांचेकडून ख्रिश्चन लोकांविषयीं हा जाहीरनामा प्रसिद्ध केला जात आहे. खरोखरी परमेश्वर अत्यंत थोर व भव्य आहे. त्याच्या-

कडूनच सर्व प्रेषित आले. परमेश्वराजवळ अन्यायाचा मागमूस नाही. परमेश्वराचे प्रेषित व अबदुल्ला यांचे चिरंजीव हजरत महंमद हे, त्यांच्या राष्ट्रांतील लोकांनी ख्रिश्चन लोकांशी (मग ते उच्च असोत वा नीच असोत) कसे वागावे याची माहिती करून देण्याकरिता हा जाहीरनामा प्रसिद्ध करित आहेत.

(१) जो कोणी आमचा नागरिक या जाहीरनाम्याचे उलंघन करील तो विश्वासघातकी ठरून परमेश्वराचे वचन मोडल्याचे पाप त्याच्या पदरी पडेल. जाहीरनाम्याचे उलंघन करणारा, मग तो राजा असो, रस्त्यांतील भिकारी असो वा कोणीहि असो, तो शिक्षेस पात्र होईल.

(२) ख्रिश्चन लोकांचे धर्मगुरू यांना प्रवास करतांना एकाद्या पर्वतावर अगर खेड्यामध्ये अगर प्रार्थनामंदिरांत उतरण्याचा प्रसंग आला तर सर्व ठिकाणी मी आहे असे समजून त्यांच्या मालमत्तेचे किंवा त्यांचे संरक्षण केलें पाहिजे. कारण ते माझे नागरिक आहेत; आणि ते माझे नागरिक आहेत याबद्दल मला अभिमान वाटतो.

(३) मी सर्व अंमलदारांस हुकूम करितों कीं, त्यांनीं ख्रिश्चन लोकांपासून कर वसूल करूं नये किंवा त्यांचेकडून इतर पैसेहि उकळूं नयेत.

(४) ख्रिश्चन लोकांचे न्यायाधीश किंवा प्रांताधिकारी यांना बढतर्फे करावयाचा अधिकार कोणासहि नाही. ते आपल्या अधिकारावर कायम राहतील.

(५) प्रवास करते वेळीं कोणाहि ख्रिश्चन माणसाला कोणी त्रास देऊं नये.

(६) त्यांच्या प्रार्थनामंदिरांत ते जात असतां त्यांना कोणीहि प्रतिकार करावयाचा नाही.

(७) युद्धाचे वेळीं युद्धामध्ये सामील होण्याकरितां त्यांच्यावर जबरदस्ती केली जाणार नाही किंवा युद्धाकरितां त्यांचेजवळून करहि वसूल केला जाणार नाही.

(८) एकाद्या ख्रिश्चन स्त्रीनें मुसलमान माणसाशीं विवाह केला तर त्या मुसलमान माणसास आपल्या ख्रिश्चन स्त्रीला तिच्या इच्छेविरुद्ध तिच्या धर्मापासून परावृत्त करण्याचा अधिकार नाही.

(९) प्रार्थनामंदिरें बांधतांना ख्रिश्चन लोकांची गैरसोय कोणीहि होऊं देऊं नये. प्रार्थनामंदिरें किंवा मठ बांधतांना त्यांना मदतीची जरूर लागेल तर मुसलमान लोकांनीं त्यांना मदत केली पाहिजे.

(१०) त्यांच्याविरुद्ध कोणीहि शस्त्र उचलतां कामा नये. उलट त्यांच्याकरितां मुसलमानांनीं लढावयास तयार झालें पाहिजे. आपल्या राज्याबाहेरील ख्रिश्चन लोकांशीं मुसलमानांनीं युद्ध पुकारलें तर आमच्या येथील ख्रिश्चन नागरिक आपल्या शत्रूच्या धर्माचा आहे म्हणून मुसलमानांनीं त्याचा द्वेष किंवा तिरस्कार करूं नये.

(११) माझ्या कोणीहि नागरिकानें या जाहीरनाम्याचा भंग करूं नये. एकादा मुसलमान या जाहीरनाम्याविरुद्ध वागला तर तो परमेश्वराचा व आमचा गुन्हेगार होईल.

बरील जाहीरनाम्यांतील कलमें वाचल्यानंतर हजरत महंमद पैगंबर पर-
धर्मीयांबद्दल केबडे सहिष्णु असत व त्यांच्या हक्कांविषयी ते किती जागरूक

राहत याची कल्पना सहज करतां येईल. वरील जाहीरनामा सहिष्णुतेचा उत्कृष्ट नमुना म्हणून जगाच्या इतिहासांत चिरंजीव राहील.

ज्या काळांत स्वधर्मीयांचे हक्क पायदळीं तुडविण्याची प्रथा पडून गेली होती त्या काळांत परधर्मीयांचे हक्क शाबूत राखण्यांत हजरत पैगंबरांनी आपल्या उदार धोरणाची कमाल करून सोडली आहे, असेच उद्गार प्रत्येकाच्या तोंडांतून निघाल्याखेरीज राहणार नाहीत. प्रत्येक जातीचा मनुष्य या असामान्य सहिष्णुतेबद्दल त्यांना धन्यवाद देत राहील. न्यायाचा, प्रेमाचा आणि सहिष्णुतेचा मूर्तिमंत पुतळा म्हणून सारे जग अभिमानाने त्यांच्याकडे अंगुलिनिर्देष्टे करील.

मक्केवर विजय

हजरत पैगंबरांनी हद्दपार केलेल्या ज्यू लोकांच्या चिथावणीवरून कुरेशांनी त्यांच्या लोकांवर हल्ला करून त्यांस कापून काढले आणि त्यांच्याबरोबर केलेला शांततेचा तह मोडून टाकिला. आपल्या लोकांची निष्कारण कत्तल केल्यामुळे आणि कुरेशांनी तहास हरताळ फासल्यामुळे हजरत पैगंबरांना कुरेशांचे पारिपत्य करणे भाग होतें. त्यांनी आपल्या दहा हजार सैन्यानिशी मक्केवर चाल केली आणि मक्केजवळील गर-उझ-झुरत नांवाच्या टेकडीजवळ आपला तळ दिला.

हजरत पैगंबरांच्या सैन्याची रात्री टेहेळणी करण्याकरतां कुरेशांचा क्रूर सेनापती अबू सुफियन आला असतां त्याला त्यांच्या सैनिकांनी पकडले आणि त्यांच्यासमोर उभे केले. त्याला पाहतांच हजरत पैगंबरांच्या सेनापतींचा हात तलवारीकडे बळला; पण त्यांनी आपल्या सेनापतींना शांत राहण्यास खुणविल्यामुळे ते स्वस्थ राहिले. हजरत पैगंबरांनी एक वेळ त्याचेकडे शांतपणे नजर टाकली. अबू सुफियन थरथर कापत खाली मान घालून उभा होता. त्यांच्या जिवावर उठणारा कट्टा दुश्मन आज आयता त्यांच्यासमोर उभा होता. त्यांच्या एका शब्दाबरोबर त्याच्या अंगाच्या चिधड्या

उडविण्याकरितां त्यांचे सैनिक सज्ज होते. हजरत पैगंबर शांतपणें म्हणाले, “अबु सुफियन, तुला मी क्षमा केली आहे.” त्यांचे हे शब्द ऐकतांच त्यांचे सैनिक थक झाले. त्यांची ही दयाशील वृत्ती पाहून अबू सुफियनचे डोळे पाण्यानें भरून आले व त्यानें त्यांच्या पायांवर लोटांगण घातलें. त्याच क्षणीं इस्लामचा कट्टा वैरी अबू सुफियन इस्लामचा अनुयायी झाला.

आपला सेनापतीच मुसलमान झाल्यामुळें कुरेशांच्या तोंडचें पाणी पळालें; त्यांचा धीर खचला. हजरत पैगंबरांचें अफाट सैन्य पाहून कुरेशांच्या सैन्यांत फाटाकूट झाली. मूढभर लोकांनिशीं इक्रम नांवाचा कुरेश सेनाधिपति हजरत पैगंबरांना प्रतिकार करण्याकरितां मक़ेच्या वेशीजवळ उभा होता. पण थोड्याच वेळांत इक्रमच्या सैन्यानें पळ काढला.

विशेष रक्तपात न होतां हजरत पैगंबरांनी आपल्या सैन्यानिशीं मक्का शहरांत प्रवेश केला. ज्या मक्का शहरांतून त्यांना पिटाळून लावण्यांत आलें होतें, ज्या मक्का शहरांत त्यांचा अनन्वित छळ करण्यांत आला, त्याच मक्का शहरांत आज विजयी वीर म्हणून त्यांचें आगमन झालें. कुरेशांवर सूड उगविण्यास ही फार छान संधि होती. त्यांचे व त्यांच्या अनुयायांचे हाल करणारे सर्व बदमाश कुरेश आतां त्यांच्या हातांत सांपडले होते. त्यांच्या अंगाचे लचके लचके तोडून त्यांस ठार मारण्याकरितां हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांचे हात शिव-शिवत होते. आपल्या शत्रूंच्या रक्तानें मक़ेचे रस्ते भिजवून टाकण्याकरितां संतत मुसलमानांच्या समशेरी म्यानावाहेर निघाल्या होत्या. फक्त हजरत पैगंबरांचा हुकूम व्हावयाचा काय तो अवकाश होता. पण शत्रूवर विजय मिळविण्याच्या अगोदरच हजरत पैगंबरांनी स्वतःच्या मनोवृत्तीवर विजय मिळविल्यामुळें त्यांच्या सैनिकांची अत्यंत निराशा झाली. त्यांनी हुकूम सोडला:—

“विजयमदानें धुंद होऊन आपल्या शत्रूवर हत्यार चालवूं नका; त्यांचीं घरेंदारे लुटूं नका; त्यांचा अपमान

करुं नका; त्यांच्या मुलांबाळांना छळूं नका; त्यांच्या स्त्रियांची बेइज्जत करुं नका. ”

हजरत पैगंबरांचा हा हुकूम ऐकतांच सैनिकांनी आपल्या तलवारी म्यान केल्या. कुरेश आश्चर्याने थक्क झाले. इतका उदारधी जेता त्यांनी आजन्मांत पाहिला नव्हता. कुरेशांच्या तोंडांतून धन्योद्गार बाहेर पडले व नकळत त्यांची हजरत पैगंबरांवर भक्ति बसली.

काबा मंदिरांतील जुन्या धर्मचिन्हांचा नाश करण्यांत आला. दुपारी त्याच काबा मंदिरांत हजरत पैगंबरांनी आपल्या अनुयायांसह परमेश्वराची प्रार्थना केली. प्रार्थनेनंतर आपल्या धर्मातील सुंदर तत्वांची ओळख त्यांनी सर्वांना करून दिली.

हजरत पैगंबरांचे उदात्त ध्येय आणि इस्लाम धर्मातील सुंदर तत्वे पाहून कुरेशांच्या झुंडीच्या झुंडी इस्लाम धर्म स्वीकारण्याकरिता त्यांच्याकडे लोटूं लागल्या. ते सफा टेकडीवर बसले असता त्यांच्यासमोर हजारों कुरेशांनी इस्लाम धर्माची दीक्षा घेतली. समोर पसरलेला अनुयायांचा अफाट समुदाय पाहून हजरत पैगंबरांचे डोळे अश्रूंनी डबडबले आणि आपल्या कार्यात यश दिल्याबद्दल त्यांनी परमेश्वराची अनन्यभावाने प्रार्थना केली. मदिनेस निघण्यापूर्वी त्यांनी मक्केच्या आजूबाजूस आपले धर्मप्रचारक पाठविले. धर्म-प्रसार करतांना लोकांवर जबरदस्ती किंवा रक्तपात न करण्याची सक्त ताकीद त्यांनी आपल्या प्रचारकांना दिली. परंतु खालीद नांवाच्या एका प्रचारकाने रक्तपात केला आहे असे कळतांच त्यांना फार दुःख झाले. ते हात जोडून परमेश्वरास म्हणाले, “ परमेश्वरा, खालीदच्या कृत्याबद्दल मला क्षमा कर.” त्यांनी ताबडतोब हजरत अली यांना पाठवून रक्तपाताची चौकशी करून नुकसानभरपाई देण्यास आज्ञा केली. हजरत अलींनी त्या ठिकाणी जाऊन ज्यांच्या येथे रक्तपात झाला

होता, त्यांच्या मुलांबायकांस भरपूर नुकसानभरपाई दिली. यानंतर थोड्या दिवसांनी हजरत पैगंबर आपल्या अनुयायांसह मदिनेस परत फिरले.

शत्रूवर प्रेम

हजरत पैगंबरांच्या आतांपर्यंतच्या चरित्रांत प्रामुख्याने दिसून येणारी गोष्ट म्हणजे त्यांचे शत्रूवरचे प्रेम होय. शत्रू शरण आला की त्यांचे अंतःकरण विरघळत असे. आपला द्वेष करणारा शत्रू आपल्या हातीं आला तर आपण त्याचेवर सूड उगविल्याखेरीज सहसा राहत नाही. हजरत पैगंबरांचे शत्रू त्यांचा द्वेषच करून राहिले नाहीत तर त्यांच्या जिवावरही उठले होते. अशा शत्रूवरही त्यांनी प्रेम केलें आहे असे आपणांस आढळून येईल. शत्रूचा सूड उगविण्यांत आपण द्वेषाच्या-आपल्या एका प्रबल शत्रूच्या-आहारी जातो म्हणून हजरत पैगंबर आपल्या अंतःकरणांत सुडास थाराच देत नसत. त्यांच्या चरित्रांत त्यांनी आपल्या शत्रूवर प्रेम केलेली उदाहरणे शेंकड्यांनी दाखवितां येतील.

सुराक बीन जसम नांवाच्या कुरेशानें हजरत पैगंबरांचे शीर तोडून आणण्याचा बेलभंडारा उचलला होता. त्यानें तीन वेळां त्यांच्यावर प्राणघातक हल्ला केला. पण सुदैवानें त्यांस कांहीं इजा झाली नाही. मक्का काबीज केल्यानंतर हजरत पैगंबर त्याला ठार करतील असा सर्वांचा कयास होता; पण त्यांनीं त्याचा सूड घेण्याचे नाकारिलें, इतकेंच काय पण त्याच्या कृत्याचा जाब विचारावयास देखील त्याला बोलाविलें नाही !

सफवान बीन उमय्या नांवाच्या कुरेशानें हजरत पैगंबरांस ठार मारण्याचा कट केला होता. पण कट उघडकीस येतांच तो फरारी झाला. त्याच्या स्नेह्यांनीं हजरत पैगंबरांजवळ रदबदली करून त्याला क्षमा करण्याचे वचन त्यांचेकडून घेतलें. त्याच्या स्नेह्यांनीं त्याला ही बातमी सांगून परत येण्याबद्दल सांगितलें. पण सफवानचा त्यांजवर विश्वास बसला नाही. शेवटीं “आपण सफवानला क्षमा केली आहे” याबद्दलची खूण म्हणून

हजरत पैगंबरांनी आपला फेटा त्याच्या खेद्यांच्या हवाली केला. फेटा पाहिल्या-
नंतर सफवानची खात्री होऊन तो मर्केत आला व त्यांचेजवळ येऊन
त्याने क्षमेची याचना केली. हजरत पैगंबर म्हणाले, “ तू येथे येण्यापूर्वीच
तुला क्षमा केली आहे. ”

एकदा हजरत पैगंबर ज्यू लोकांना त्यांच्या फितुरी कृत्याचा जाब विचा-
रण्याकरता गेले असता ज्यू लोकांनी त्यांना एका घरांत सन्मानाने बसविले
आणि ‘ आपण आतां येतो ’ म्हणून बाहेर गेले. हजरत पैगंबरांच्या अंगावर
संबंध भित पाडून त्यांचा खून करावयाचा त्यांचा इरादा होता; पण ते
आकस्मिक बाहेर आल्यामुळे ज्यू लोकांचा बेत फसला. हजरत पैगंबरांच्या
सैनिकांनी त्यांनाही पकडून त्यांच्यासमोर आणले; पण पैगंबरांनी उदार
अंतःकरणाने त्यांना क्षमा केली.

एकदा ज्यू लोकांनी हजरत पैगंबरांना कांहीं कामाकरतां किल्ल्यांत
बोलाविले. त्यांना खाण्याकरतां म्हणून विपारी मिठाई त्यांच्या समोर एका ज्यू
स्त्रीने ठेविली. त्यांनी ती मिठाई खाल्ली असती तर ते एका क्षणांत ठार झाले
असते. पण मिठाई न खातांच ते उठल्यामुळे या ज्यू स्त्रीची मोठी निराशा
झाली. पुढे त्या बाईला पकडून हजरत पैगंबरांसमोर उभे केले तेव्हां त्यांनी
तिला क्षमा केली व सन्मानपूर्वक तिच्या गांवी तिला पोहोचती केली.

झवर नांवाच्या नोकराने हजरत पैगंबरांच्या लाडक्या मुलीच्या पाठींत
भाला मारून तिला ठार केले. झवरने क्षमेची याचना करतांच त्याने बुद्धि-
पुरस्सर खून केला नाही म्हणून त्यास शिक्षा न करता त्यांनी त्यास सोडून
दिले !

हदीस(पैगंबरी वाङ्मय)मध्ये अशीं कितीतरी उदाहरणे सांपडतील. या
उदाहरणांकडे पाहिले म्हणजे आपल्या मनोवृत्तीवर हजरत पैगंबरांनी केवढा
विजय मिळविला होता याची अंधुकशी कल्पना आपणांस येईल. शत्रूवर
सूड उगविण्यापेक्षा त्यांच्यावर प्रेम करून त्यांच्या अंतःकरणाचा पालट करणे

जास्त पुण्यप्रद आहे अशीच हजरत पैगंबरांची शिकवण असावी, असा वरील उदाहरणावरून निष्कर्ष निघत नाही काय ?

इस्लामचा प्रसार

इस्लामच्या इतिहासांत हिजराचे नववे वर्ष अत्यंत महत्वाचे ठरते. इस्लामला धुळीस मिळविण्याचे कंकण हातीं बांधणारे इस्लामचे कट्टे दुष्मन अखेर इस्लामचेच अनुयायी झाले. इस्लामला लागवेली वाहणारे गृहस्थ इस्लामची मुक्तकंठाने स्तुति करू लागले. इस्लाम हा शब्द तोंडांतून काढतांच तीन वेळ सचेल स्नान करणारे कर्मठ धर्म-मार्तंड, इस्लामची महातत्वे तोंडपाठ करू लागले. इस्लाम हा भयंकर सांसारिक रोग आहे असे समजून इस्लामचे नांव ऐकल्याबरोबर पळ काढणारे लोक मशिदीमध्ये येऊन इस्लाम धर्मास कवटाळू लागले. कुराणाचा एकही शब्द घरांत कोणी काढिला तर संबंध घर धुवून काढणारे गृहस्थ त्याच घरांत पवित्र कुराणाची पारायणे करू लागले. नमाज पढत असतांना मुसलमानांच्या मुसल्ल्या (प्रार्थनेची विछाईत) खाली कांटे पसरणारे कुटाळ, सद्गदित अंतःकरणाने नमाजमध्ये सामील होऊ लागले.

अरबस्तानच्या एका टोंकापासून दुसऱ्या टोंकापर्यंत इस्लामचा आवाज निनादित होऊ लागला. दूरदूरच्या प्रांतांतून इस्लाम धर्म स्वीकारण्याकरितां शिष्टमंडळे आली. या शिष्टमंडळांचा मदिनेत मोठा सत्कार झाला. इस्लाम धर्म स्वीकारल्यानंतर ही शिष्टमंडळे आपापल्या देशांस निघून जात. इस्लाम धर्माच्या सुंदर तत्वांचा बोलबाला या शिष्टमंडळांकडून अतिशय झाला. इस्लाम धर्म स्वीकारण्यास आलेल्या शिष्टमंडळांत महत्वाचे शिष्टमंडळ म्हणजे तार्ईफच्या लोकांचे होय. याच लोकांनी हजरत पैगंबरांवर शिब्याशापांचा वर्षाव केला होता; इतकेच नव्हे पण दगडांच्या मान्याने त्यांना रक्तबंबाळ करून त्यांना शहराबाहेर हाकून दिले होते. त्यांनी या शिष्टमंडळाला मोठ्या सत्काराने वागवून त्यांना इस्लाम धर्माची दीक्षा दिली. तार्ईफ प्रांतांतील लोकांनी इस्लाम धर्म

स्वीकारलेला पाहतांच यामेन, महरा, आमन, येथील राजे लोकांनीं आपापल्या लोकांतर्फे मदिनेस हरजत पैगंबरांकडे शिष्टमंडळें पाठविलीं. याही शिष्टमंडळांतील लोकांनी इस्लाम धर्माची दीक्षा घेतली.

अरबस्तानांत 'ताय' नांवाची एक प्रचंड टोळी होती. या टोळीचा दरारा सर्व अरबस्तानांत होता. या टोळीचा नायक आदि यानें इस्लामधर्म कसा स्वीकारला याचा इतिहास मोठा मनोरंजक आहे. आपल्या उदार वृत्तीनें पोंर्वात्य देशांत कर्ण म्हणून नांवाजलेला प्रख्यात राजा हातिमताई याचा आदि हा जेष्ठ पुत्र होता. एकदां हजरत अह्ली यांनी आदीच्या प्रांतावर स्वारी केली. हजरत अह्ली आपल्या शहराजवळ आले असें कळतांच आदि सिरियांत पळून गेला. अह्लीच्या सैनिकांनी आदीच्या परिवारास व बहिणीस कैद करून मदिनेस आणिलें. हजरत पैगंबरांच्या समोर तिला उभी करतांच ती म्हणाली, "आपण परमेश्वराचे प्रेषित आहांत असें मी ऐकिलें. माझे वडील कालवश झाले असून माझा एकुलता एक भाऊ तुमचे सैनिक येतांच मला एकटीला सोडून पळून गेला आहे. आतां मला कोण सोडविणार? आपल्या-पाशीं मी दयेची याचना करीत आहे. माझे पिताजी सुविल्यात होते; त्यांनीं कित्येक केंद्यांस सोडून दिले आहे, कित्येक गोरगरीबांस अन्नसंतर्पण केले आहे, कित्येक दुःखी माणसांचें शांत्वन केले आहे, कित्येक स्त्रियांची इज्जत राखिली आहे. आपल्या उभ्या आयुष्यांत त्यांनी कोणाचीही मागणी अमान्य केली नाही. मी त्यांचीच कन्या असून माझे नांव सुफाना आहे."

हजरत पैगंबर म्हणाले, "मुली, सच्चा मुसलमानाच्या अंगी असणारे सर्व गुण तुझ्या बापामध्ये संकलित झाले होते; तुझ्या बापाच्या आत्म्याला शांति मिळण्याकरितां प्रथम मी परमेश्वराजवळ प्रार्थना करीन." नंतर ते आपल्या लोकांकडे वळून म्हणाले, "हातीमच्या मुलीला सोडून द्या. तिचा बाप दयेचा पुतळा होता. परमेश्वर दयाळू माणसावर प्रेम करतो व त्यास संकटांतून सोडवितो."

मुफाना आणि तिच्या पारिवारांतील लोकांना अत्यंत सन्मानपूर्वक तिच्या शहरी पोहोचते करण्यांत आले. जगद्विख्यात कवी सादी याने आपल्या बोस्तान नावाच्या फारशी काव्यांत हा प्रसंग अत्यंत बहारीने रंगविला आहे.

मुफाना तडक सिरियांत गेली व तिने आपल्या भावास सर्व वृत्तान्त सांगितला. हा वृत्तान्त ऐकून आदीचे अंतःकरण गहिवरून आले व तो मदिनेस हजरत पैगंबरांच्या दर्शनाकरिता निघाला. हजरत पैगंबरांना पाहिल्याबरोबर त्याने त्यांच्या पायांवर लोटांगण घातले व तो इस्लाम धर्माचा अनुयायी झाला. आपल्या शहरी तो परत गेल्यानंतर त्याच्या राज्यांतील सर्व लोकांनी इस्लामधर्म स्वीकारला आणि अशा रीतीने अरब-स्तानचा सगळा भाग इस्लाममय झाला !

अखेरचे दिवस

परमेश्वराच्या प्रेरणेने आपण प्रस्थापित केलेल्या सद्धर्माचा प्रसार अरब-स्तानच्या कोनाकोपऱ्यांत झालेला पाहून, हजरत महंमद पैगंबरांस अत्यंत धन्यता वाटली. त्यांना आपले या जगांतील कार्य संपले असे वाटले. आपला अंतकाळ जवळ आला आहे असे पाहून त्यांनी आपल्या अनुयायांसह मक्केची शेवटची यात्रा करण्याचा निश्चय जाहीर केला. जिह्वाद महिन्याच्या २५ व्या तारखेस (२३ फेब्रुवारी ६३२) त्यांनी अफाट जनसमुदायासह मदिना शहर सोडिले. हजरत पैगंबर आपल्या शहरी येणार म्हणून मक्केच्या लोकांस अतिशय आनंद झाला. त्यांनी हजरत पैगंबर आणि त्यांचे अनुयायी यांचे जंगी स्वागत करण्याचे ठरविले.

थोड्याच दिवसांत एक लाख लोकांनिशी हजरत पैगंबर मक्का शहराजवळ येऊन पोहोचले. या वेळी मक्केत जिकडे पाहावे तिकडे उत्साह पसरला होता; जिकडे पाहावे तिकडे आनंद उसळत होता. आपला “प्यारा पैगंबर” पाहण्याकरिता मक्केच्या वेशीजवळ लोकांचा तोबा उसळला होता. लहानथोर, म्हातारेकोतारे वगैरे सर्वजणांनी या समारंभांत भाग घेतला होता.

मक्केचा मुख्य रस्ता लोकांनीं फुलून गेला होता. प्रत्येकाच्या मुद्रेवर हास्य व आतुरता दिसत होती.

हजरत पैगंबर मक्का शहरांत प्रवेश करितांच “अल्ला हो अकबर” ची गर्जना झाली. लोकांनीं कृतज्ञतेच्या अश्रूंनीं हजरत पैगंबरांचें स्वागत केलें. हजरत पैगंबरांनीं सर्वांना अभिवादन केलें.

यात्रेचे विधि उरकण्यापूर्वी हजरत पैगंबरांनीं आरफातच्या व्यासपीठावरून यात्रेकरितां आलेल्या सर्व लोकांसमोर शेवटचें व्याख्यान दिलें. आपल्यासमोर पसरलेल्या अफाट जनसमूह पाहून पैगंबरांचा कंठ दाटून आला. ते म्हणाले:—

“आजची यात्रा सगळ्यांनीं मिळून केली याबद्दल मला अत्यंत आनंद वाटत आहे. माझ्यासमोर पसरलेला अफाट जनसमुदाय इस्लामच्या उज्ज्वल ध्येयाची साक्ष देत आहे. ज्या ठिकाणीं आपला छळ झाला, त्या ठिकाणींच आज आपला सत्कार होत आहे ही एकच गोष्ट, आपला प्यारा इस्लाम धर्म किती उदात्त व थोर आहे हें सिद्ध करण्यास समर्थ आहे. जगांत शांति उत्पन्न करणाऱ्या इस्लाम धर्माचे तुम्ही अनुयायी आहांत हें लक्षांत ठेवून सर्व लोकांशीं प्रेमानें वागा. दुसऱ्याच्या अंतःकरणांत प्रेम उत्पन्न होईल अशा तऱ्हेचें आचरण ठेवा. रक्तपात किंवा अनाचार करून तुमचा केव्हांहि उद्धार होणार नाही. तुमचा कट्टा शत्रू असला तरी त्याच्याशीं प्रेमानें वागा. प्रेम हें आपल्या धर्मातील महान तत्त्व आहे. तुमच्या हृदयांत द्वेषबुद्धीस थारा देऊं नका. द्वेषानें तुमच्या चांगल्या भावना देखील गढूळ होऊन जातील. अन्यायाची एकदेखील गोष्ट करूं नका. तुमच्या इस्लाम धर्मास काळीमा लागेल असें

कोणतेंहि कृत्य न करण्याची खबरदारी घ्या... त्याबरोबरच स्त्रियांचा मान राखीत जा. स्त्रियांची तुमच्यावर व तुमची स्त्रियांवर सत्ता आहे हें विसरूं नका. आपल्या स्त्रियांवर निस्सीम प्रेम करा आणि त्यांना दयाळूपणानें वागवा. स्त्रियांची इज्जत राखा आणि तुमच्या प्रत्येक कार्यांत त्यांस भागीदार करा... तुमच्या नोकरचाकरांशीं प्रेमानें वागा. तुम्ही खाल तें अन्न-वस्त्र व तुम्ही वापराल तीं प्रावरणें त्यांना द्या. त्यांच्या शक्तीवाहेरचें काम करण्यास त्यांस सांगू नका. तुमच्या सर्व कृत्यांचा जाव परमेश्वर शेवटच्या दिवशीं विचारील हें लक्षांत ठेवून कोठलेंहि अनाचाराचें कृत्य करूं नका. त्या सर्वशक्तिमान् परमेश्वरास शरण जा. तो दयाघन तुम्हांआम्हां सर्वांचा उद्धार करणारा आहे. ”

हजरत पैगंबरांचा प्रत्येक शब्द जनतेच्या अंतःकरणांत जाऊन भिडत होता. वरील उपदेश विचारपूर्वक वाचला तर हजरत पैगंबरांच्या शब्दाशब्दांत सत्य, न्याय, सहिष्णुता, आणि प्रेम ही प्रतिबिंबित झालेली दिसून येतील.

ही मोठी यात्रा आटोपल्यानंतर त्यांनीं लोकसत्ताक राज्याखालील प्रांतांची सुव्यवस्थित घटना करण्यांत आपले दिवस घालविले. प्रजेची कोणत्याही तऱ्हेनें गैरसोय होऊं नये याबद्दल त्यांनीं शक्य ती खबरदारी घेतली. आपण प्रस्थापित केलेली लोकसत्ताक राज्यपद्धति नमुनेदार करण्याकरितां त्यांनीं अत्यंत परिश्रम घेतले. या परिश्रमांचा परिणाम हळूहळू त्यांच्या प्रकृतीवर होऊं लागला. त्यांची तब्येत क्षीण होऊं लागली.

दिवसेंदिवस आपण क्षीण होत चाललों आहोंत याची कल्पना असतां देखील ते नियमानें मशिदीत जाऊन सर्व लोकांसमवेत प्रार्थना करावयास चुकत नसत. “ आपण प्रार्थनेस मशिदींत न येतां घरीच प्रार्थना करावी, ”

असे त्यांना परोपरीने सांगण्यांत आले; पण त्या सांगण्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही. अंतकालच्या पूर्वी एका मध्यरात्री ते एकटेच कबरस्थानांत गेले आणि सद्धर्माकरितां प्राणार्पण करणाऱ्या हुतात्म्यांच्या आत्म्यांना सद्वृत्ति मिळण्यासाठी त्यांनी परमेश्वराची करुणा भाकली. परमेश्वराची करुणा भाकतांना त्यांच्या डोळ्यांतून घळघळ अश्रू येऊ लागले, त्यांचा कंठ दाटून आला. भरलेल्या डोळ्यांनी सभोंवार पसरलेल्या हुतात्म्यांच्या थडग्यांवर पुन्हां एकवार नजर टाकून ते जड पावलांनी स्वस्थानी परत फिरले.

आतां त्यांच्या अंगांत दोन पावलें चालण्याची देखील शक्ति उरली नव्हती, आपल्या सर्व अनुयायांसमवेत परमेश्वराची शेवटची प्रार्थना करावी अशी हजरत पैगंबरांच्या मनांत इच्छा उत्पन्न झाली, पण ते अत्यंत अशक्त झाल्यामुळे त्यांचे अनुयायी त्यांना मशिदीत येण्याचा त्रास घेण्यास परवानगी देईनात. त्यांना न जुमानतां, आपल्या दोन पुतण्यांच्या खांद्यांवर हात टाकून ते कसेबसे मशिदीत येऊन पोहोचले. मशिदीत आल्यावर सुहास्य करून त्यांनी सभोंवार आपल्या अनुयायांकडे नजर टाकली. प्रार्थना झाल्यानंतर त्यांनी पुन्हां एकवार शांति व प्रेमाचा सदुपदेश केला. शेवटीं कुराणांतील एक ऋचा म्हणून त्यांनी आपला उपदेश संपविला.

नमाज पढून घरीं आल्यावर त्यांना भयंकर मूर्च्छा आली. ते जे एकदां विछान्यावर झोंपले ते पुन्हां उठलेच नाहीत. जगत्-शांतीचा अहर्निश जप करणारे, इस्लामधर्माचे प्रणेते हजरत महंमद पैगंबर तारीख ८ जून ६३२ इसवी रोजी चित्स्वरूपी विलीन झाले.

मानवजातीच्या उद्धारार्थ प्रत्येक क्षण खर्ची घालणाऱ्या उज्ज्वल व भाग्यशाली आयुष्याचा शेवट झाला. वेळोवेळी अनाचाराच्या अंधःकारांत ठोकण खात फिरणाऱ्या दुदैवी जनतेस मार्गदर्शक होणारी पुण्यस्मृती चिरंजीव झाली !

फलश्रुति

आतांपर्यंत आपण वाचलेल्या हजरत पैगंबरांच्या चरित्राचा काळजीपूर्वक विचार केला तर आयुष्याच्या सुरुवातीपासून अखेरपर्यंत सौख्य व शांति

निर्माण करण्याकरितां हजरत पैगंबरांनीं केवढे परिश्रम केले, किती संकटें सोसलीं, किती खस्ता खाल्ल्या याची आपणांस सहज कल्पना होईल. त्यांच्यासारखा लोकोत्तर पुरुष जगाच्या इतिहासांत धुंडाळूं गेल्यास मिळेल कीं नाहीं याची शंकाच आहे. संकटांचे डोंगराच्या डोंगर कोसळले तरी तत्वापासून रतिमात्र न ढळणारे त्यांच्यासारखे महात्मे आपणांस किती सांपडतील ? प्राणांवर गदा आली असतां आपल्या अंगीकृत कार्यापासून च्युत न होणारे त्यांच्यासारखे महाभाग आपणांस कितीसे भेटतील ? मुश् माणसास देखील भुरळ पाडणारी आमिषें दाखविली गेली असतां, निर्विकार अंतःकरणानें ठरविलेला मार्ग चोखाळणारे तपस्वी आपणांस कितीसे मिळतील ? हातांत अमर्याद सत्ता आली असतां त्या सत्तेचा काडीमात्र दुरुपयोग न करणारे हेच ते त्यागी राजे म्हणून किती जणांकडे आपणांस बोट दाखवितां येईल ?

हजरत पैगंबरांचा एकदर इतिहास नजरेसमोर आणला तर आतांपर्यंत त्यांच्यासारखा थोर पुरुष झाला नाहीं असेंच आपणांस म्हणावें लागेल. त्यांनीं केलेल्या कार्यांचा आढावा काढला तर त्यांच्याइतकें अभूतपूर्व व अनेक दृष्टींनीं परिपूर्ण असें उत्कृष्ट कार्य कोणीहि करून दाखविलें नसेल. वीस वर्षांपूर्वीं अधःपात पावलेला सारा अरबस्तान त्यांच्या कार्याची श्रेष्ठता सप्रमाण सिद्ध करावयास तयार आहे. इतकेंच काय पण त्या देशानें सान्या जगांत हजरत पैगंबरांना अद्वितीय म्हणून ठरविण्याची सिद्धता केली आहे.

आणि तें सर्वस्वी खरें आहे. कारण, हजरत महंमद पैगंबरांनीं आपल्या तपोबलानें रानटी मुलुखांत उच्च संस्कृति निर्माण केली, रक्तास चटावलेली अंतःकरणें प्रेमाच्या बंधनांनीं जखडून टाकलीं, दिशाभूल करणाऱ्या अधःश्रद्धेची जागा विवेकबुद्धीस दिली आणि सभोंवार पसरलेला अस्वस्थतेचा काळकभिन्न अंधार नाहीसा करून सौख्य आणि शांतीची सुप्रभात केली.

यापेक्षां हजरत पैगंबरांच्या उज्ज्वल कार्याची फलश्रुति ती कोणती ?

भाग ३ रा स्वभाव-चित्र

“ जो परमेश्वराची आराधना करतो, त्याच्याकरितां
पैगंबर मूर्तिमंत आदर्श होत. ”

—पवित्र कुराण-३३:२१

आपलें अंतःकरण वेधून टाकणारें आतांपर्यंतचें हजरत महंमद पैगंबरांचें ज्वल चरित्र वाचल्यानंतर, त्यांच्या खासगी आयुष्याची माहिती मिळालेल्याची उत्कंठा वाचकांच्या मनांत उद्भूत होणें साहजिक आहे. थोर या चरित्रांकडे दृष्टिक्षेप केल्यानंतर त्यांचें खाजगी आचरण समजावून देऊन आपण नेहमी अधीर झालेले असतों. थोर लोक बोलतात कसे, तसे, राहतात कसे याविषयी जितकी माहिती मिळेल तितकी विषयाची आपली पराकाष्ठा चाललेली असते. आणि अशी हकीकत केल्यानंतर ती दुसऱ्यांना सांगण्यांत आपणांस एक प्रकारचा आनंद वाटत असतो. खासगी आचरणांत देखील थोर लोकांचें असिधाराव्रत स्पष्टपणें प्रतिबिंबित झालेलें असतें, हीच महत्त्वाची गोष्ट त्या आनंदाच्या बुडाशी असते. या आनंदांत सर्वांनी समभागी व्हावें एतदर्थ आपण हजरत पैगंबरांच्या वागणुकीचें पर्यालोचन करूया.

हजरत महंमद पैगंबर जात्याच अतिशय सुंदर होते. सौंदर्याचा उत्कृष्ट नमुना म्हणून, मक्केतील कित्येक लोक त्यांच्याकडे अंगुलिनिर्देश करीत. त्यांचा बांधा मध्यम तऱ्हेचा असून रुंद खांदे, भरदार छाती आणि मजबूत डाडपेर यांमुळे ते बरेच सशक्त दिसत. त्यांचा चेहरा तेजस्वी असून त्यावर

आत्मविश्वास उमटलेला असे. त्यांची दाढी त्या चेहऱ्याला उठावदार दिसत असे. त्यांच्या डोक्यावरील काळेकुळकुळीत केस मानेवर व्यवस्थित कापलेले असत. भव्य कपाळ, हरिणासारखे टपोरे डोळे, चांफेकळीसारखे नाक, कुंदकळ्यासारखी शुभ्र दंतपंक्ति आणि या सर्वांत उठावदार दिसणारा हंसरा चेहरा यांमुळे प्रत्येक माणसावर त्यांची छाप पडत असे. त्यांचे हात स्त्रियांसारखे नरम होते आणि हातांचीं बोटे बारीक व लांब होती. त्यांचा आवाज गोड असल्यामुळे तासचे तास त्यांच्याशी संभाषण करीत राहावे असे प्रत्येकास वाटे.

ते अत्यंत खुल्या अंतःकरणाचे होते. त्यांच्याजवळ छपवाछपवीचा कारभार नव्हता. आपल्या हातून चूक झाली तर ती कबूल करण्यांत त्यांना काडीमात्र अपमान वाटत नसे. त्यांच्याजवळ येणारा मनुष्य, तो श्रीमंत असो वा गरीब असो, त्याच्याशी ते मनमोकळेपणाने चर्चा करीत. आपण मोटे आहोत हा अहंमन्यपणा त्यांना आजन्मांत शिबला नाही. कोणाचीही निंदा केलेली त्यांना काडीमात्र खपत नसे. आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांवर आपल्या अनुयायांनीं ताशेरा झाडलेला पाहून स्वतः आनंदित होण्याचा हलकेपणा त्यांनी कधीही दाखविला नाही किंवा प्रतिस्पर्ध्यांची निंदा होत असतां आपण स्तब्ध राहून अप्रत्यक्षपणे प्रोत्साहान देण्याची कुत्सित वृत्ती त्यांनी कधीही प्रकट केली नाही. आपल्या शत्रूनें एकादं सत्कृत्य केलें तर हजरत पैगंबरांचा तोंडून अभि-नंदनाचे उद्गार प्रथम बाहेर पडत. आपला वैरी झाला म्हणून त्यानें केलेल्या प्रत्येक कृत्याबद्दल तिरस्कारयुक्त मुद्रेनें पाहणें त्यांना आवडत नसे. त्यांच्या या दिलदार अंतःकरणामुळे त्यांचे वैरी नकळत त्यांचेवर प्रेम करीत असत.

त्यांच्या गोड स्वभावामुळे त्यांच्या घरीं मंडळींचा घोळका जमे. या मंडळींत सर्व जातीचे व पक्षांचे लोक असत. त्यांच्या घरीं कोणीही जावो, त्याचा ते स्वतः आदरसत्कार करीत. हजरत पैगंबर आपल्या कामांत कितीही व्यग्र असले तरी भेटावयास आलेल्या मंडळीबरोबर चार शब्द बोलल्याखेरीज त्यांना

राहवत नसे. मदिनेचे सर्वाधिकारी झाल्यावर देखील त्यांनी हा क्रम अव्याहत चालू ठेवला होता. बाहेर मंडळींना तासचे तास तिडत ठेवून शेवटी कामाच्या गर्दीमुळे भेटावयास सवड नाही असा राजशाही निरोप त्यांनी भेटावयास आलेल्या मंडळींना कधीही पाठविला नाही.

हजरत पैगंबरांच्या घरी मंडळी जमली की ते त्यांच्याबरोबर लोककल्याणाची चर्चा करीत. कित्येक वेळां ते इतक्या कळकळीने बोलत की बोलतां बोलतां त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रुप्रवाह सुरू होई. हजरत पैगंबरांच्या भाषणाचा सर्व रोख मानवांच्या कल्याणाकडे व सौख्याकडे असे. जगांत चाललेले अनाचार व चोहोंकडे पसरलेली विषमता, यांमुळे मानवजात हैराण झाली आहे, तिला शनीच्या फेऱ्यांतून कशी सोडविली पाहिजे याचे ते अत्यंत मार्मिकपणे विवेचन करीत. चर्चा संपल्यानंतर मंडळी आपआपल्या घरी जावयास निघत, त्या वेळेला आपण आज कांही तरी नवे शिकून चाललों असे त्यांना वाटे.

शहरांत एखादी सभा झाल्यास, त्या सभेस हजरत पैगंबर जात आणि जागा मिळेल तेथे वसत. आपल्याकरितां कोणी उत्थापन दिलेले त्यांना आवडत नसे. जागा भरली असल्यास ते कोणालाही वाजूला सरकवत नसत. कित्येक वेळां सर्वांच्या शेवटी त्यांना बसावे लागे ! आणि त्या ठिकाणी ते मोठ्या आनंदाने वसत. आपण एका साम्राज्याचे सूत्रधार असलों तरी जनतेत व आपल्यांत तफावत आहे असे त्यांना कधीच वाटत नसे. आपण सर्व एकाच परमेश्वराची लेकरे असून आपल्यामध्ये उच्चनीचपणा नाही अशी त्यांची उच्च भावना होती. त्यांच्या अनुयायांना त्यांच्याविषयी अत्यंत आपलेपणा वाटे याचे कारण त्यांची थोर दर्जाची समता होय. ते एकाद्या माणसाशी बोलू लागले म्हणजे त्याच्याबरोबर चाललेले संभाषण संपल्याखेरीज दुसऱ्याबरोबर कधीच बोलत नसत. एकाद्या गरीब माणसाशी बोलत असतां मध्येच एखादा मोठा श्रीमंत गृहस्थ आला तरी त्या गरीब माणसाकडे दुर्लक्ष करून त्या श्रीमंताबरोबर बोलत राहणें त्यांना मुळीच आवडत नसे.

त्यांच्या तोंडून चुकून देखील अपशब्द निघत नसे; किंवा दुसऱ्यांनीं अपशब्द काढलेला त्यांना खपत नसे. त्यांचा कोणीं अपमान केला किंवा त्यांना दुरुस्तरें दिलीं तर ते कधींही रागावत नसत. त्या दुरुस्तरांस प्रत्युत्तर म्हणून फक्त स्मित हास्य करीत. ‘दुसऱ्यानें आपणाला गुदा मारला म्हणून आपण त्याचें थोडाड फोडावयाचें’ ही वृत्ती त्यांच्यामध्ये नव्हती. जशास तसें या न्यायानें ठोशास ठोसा देणें त्यांना आवडत नसे. ते अपमानाचा बदला प्रेमानें देत, ही गोष्ट त्यांनीं आपल्या शत्रूवर केलेला प्रेमावरून स्पष्टपणें सिद्ध होते. जसें ते कोणीं शिष्या दिल्या म्हणून रागावत नसत तसें कोणीं त्यांची प्रशंसा केली म्हणून शेफारूनहि जात नसत; किंवा त्यांना स्तुति केलेली आवडतच नसे. त्यांची कोणी जास्त स्तुति करूं लागला तर ते म्हणत, “माझी स्तुति करण्यापेक्षां त्या सर्वशक्तिमान् परमेश्वराची स्तुति कराल तर तुम्हांस अधिक पुण्य लाभेल.”

सर्वात आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ते सर्वसाधारण नागरिक असतां त्यांचें जें आचरण होतें, त्यामध्ये मदीनेचे राज्याधिकारी झाल्यानंतर काडीमात्र फरक झाला नाही, ही होय. कालमानाप्रमाणें मनुष्याच्या आचरणांत थोडा फार फरक पडतो असा सर्वसाधारण नियम आहे. पण या नियमास हजरत पैगंबर अपवाद होते. हातीं आलेली राजसत्ता, दारीं उभें असलेलें गजान्त वैभव, जगांत होणारा कीर्तिनिनाद त्यांच्या आचरणास तिळमात्र ढळवूं शकला नाही. त्यांच्या ठायीं वास करणाऱ्या पुढील स्वभावगुणांकडे पाहिलें म्हणजे हजरत महमंद पैगंबर केवढ्या थोर वृत्तीचे महात्मे आहेत याची थोडीफार कल्पना येईल.

साधी वृत्ति

हजरत महमंद पैगंबरांच्या एकंदर आयुष्यक्रमाकडे नजर फेकल्यास पहिल्या-प्रथम अंतःकरण वेधून टाकणारी कोठली गोष्ट असेल तर ती त्यांची साधी वृत्ति होय. ऐश्वर्य, ऐषआराम व बडेजाव यांचा त्यांना मनापासून तिटकारा असे. त्यांनीं सर्व राज्याचीं सूत्रें आपल्या हातांत घेतलीं तरी अखेरपर्यंत

आपली साधी वृत्ती सोडली नाही. त्यांच्या साध्या पोषाखाकडे पाहिलें म्हणजे ‘ हेच ते राज्याधिकारी हजरत महंमद पैगंबर ’ असें सांगावें लागे. ते गर्दीत मिसळले म्हणजे ते ओळखूं येत नसत. आपल्या अंगावरचा कपडा फाटला तर तो टाकून न देतां त्याला हजरत पैगंबर स्वतः ठिगळ लावून तो कपडा वापरीत असत. स्वतःचे कपडे दुसऱ्यास धुवावयास न देतां, ते स्वतःच धूत असत. चांगले कपडे करण्याबद्दल कोणीं आग्रह केला तर ते म्हणत “ पावित्र्य हाच सर्वांत चांगला कपडा होय. ”

घराची झाडलोट करणें, विस्तव पेटविणें, बाजार करणें वगैरे घराचीं सर्व कामें ते स्वतः करीत. त्यांचें घर म्हणजे मातीच्या चार भिंती व वर खजुरीच्या पानांचें छपर. चार लोक आले तर त्यांना बसण्याकरितां एक गोणपाट आंथरलेलें असे. याच गोणपाटावर हजरत पैगंबर रात्रीं निजत असत. सकाळी उठल्यानंतर त्यांच्या नाजूक अंगावर त्या गोणपाटाचे वळ उठलेले त्यांच्या घराच्या मंडळीच्या दृष्टीस पडत.

त्यांच्या खाण्यापिण्याकडे पाहिलें तर प्रत्येक जण थक्क होत असे. धान्याची ओवडधोवड भाकरी, बकरीचें दूध व खजूर हाच त्यांचा आहार असे. घरी पाहुणे मंडळी आली तर त्यांना आपलें अन्न घालून आपण उपाशी निजत. असे हृदयविदारक प्रसंग त्यांच्यावर कित्येक वेळां येत. पण त्याबद्दल त्यांनीं एकवेळ देखील कुरकूर केली नाही.

कोणी भिकारी दारी आला तर आपणांस उपाशी राहावें लागेल याचा विचार न करतां घरीं असलेलें सर्व अन्न त्या भिकार्यास वाढून त्यास संतुष्ट करीत; आणि अशा रीतीनें तो भिकारी संतुष्ट झाला म्हणजे त्यांच्या डोळ्यांत आनंदाचे अश्रु येत.

आपली योग्यता व दर्जा यांचा विचार न करतां ते गोरगरिवांच्या उप-योगी पडत. शेजाऱ्यापाजाऱ्यांचा बाजारहाट ते स्वतः करून देत. वेळ पड-

त्यास ते मजुराचें देखील काम करावयास कचरत नसत. एकदां एक मशीद बांधीत असतां हजरत पैगंबरांनी आपल्या डोक्यावरून दगड बाहिले होते !

हजरत पैगंबरांना एकुलती एक मुलगी होती. या मुलीवर त्यांचें निरति-शय प्रेम होतें, पण तिला देखील घरचें दळणकांडण करावें लागे. मदीनेचे सर्वाधिकारी झाल्यानंतर देखील त्यांच्या मुलीनें हा परिपाठ कायम चालू ठेविला होता ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे.

लीनता

हजरत पैगंबरांची लीन वृत्ती अत्यंत प्रशंसनीय होती. वाटेल त्या दर्जाचा इसम जरी त्यांच्याजवळ गेला तरी त्याच्याशी ते अत्यंत लीनतेनें बागत. उद्धटपणाचा एकहि शब्द त्यांच्या तोंडून कधीं निघत नसे. वैभव आणि लीनता या परस्परविरोधी गोष्टी असलेल्या आपण पाहतों, पण हजरत पैगंबरांच्या अंगीं या दोहोंचा सुंदर मिलाफ झाला होता. मदीनेचें राज्य हाती आल्यावरदेखील त्यांच्या लीनतेंत तिळमात्र फरक झाला नव्हता. एकाद्या गुलामानें जरी त्यांना जेवावयाचें आमंत्रण दिलें तरी हजरत पैगंबर ते आमंत्रण अत्यंत आनंदानें स्वीकारीत.

त्याबरोबरच त्यांना कोणी त्रास दिला तर त्याबद्दल ते चुकूनदेखील चकार शब्द काढीत नसत. एकदां एक ज्यू त्यांच्या घरी पाहुणा म्हणून राहिला होता. रात्री खूप खाल्ल्यामुळे त्याला अतिसार झाला व त्यानें खोलींत जिकडेतिकडे घाण करून टाकिली. सकाळीं आपली फजिती होईल या भीतीनें रात्री कोणाला न कळवितांच पाहुणा पसार झाला. सकाळी उठल्याबरोबर हजरत पैगंबरांनीं ती घाण पाहिली व एक शब्दहि न बोलतां ते आपल्या हातांनीं खोली स्वच्छ करूं लागले ! इतक्यांत तो ज्यू रात्रीं तरवार विसरली म्हणून ती नेण्याकरितां नेमका त्याच बेळीं परत आला. हजरत पैगंबरांनीं पुनः त्याचें स्वागत केलें. त्यांची ही लीनता पाहून तो विचारा ज्यू पाहुणा शरमिंदा झाला.

सच्चेपणा

हजरत पैगंबरांच्या सच्चेपणाबद्दल त्यांच्या शत्रूनादेखील कधी शंका बाटत नसे. त्यांना नेहमी पाण्यांत पाहणारे शत्रू आपल्या ठेवी त्यांच्या-जवळ ठेवावयास देत. यावरून हजरत पैगंबरांची वृत्ती केवढी सच्चेपणाची होती, हे आपणांस सहज समजून येईल. हजरत पैगंबरांच्या बैन्यांनीच त्यांना 'अल् अमीन' (विश्वासू) हा किताब दिला होता. हिजरत करण्या-पूर्वी त्यांच्याजवळ लोकांच्या लाखो रुपयांच्या ठेवी होत्या. या ठेवी त्यांना सहज गिळंकृत करतां आल्या असत्या. पण हजरत पैगंबर सच्चा वृत्तीचे असल्यामुळे मक्का शहर सोडण्यापूर्वी त्यांनी त्या ठेवी ज्यांच्या त्यांच्याकडे पोहोचत्या करण्याची व्यवस्था केली. या सच्चेपणामुळेच त्यांनी लोकांचा उत्कृष्ट विश्वास संपादन केला होता.

बाजू उलटली किंवा अपमान होण्याचा प्रसंग आला तर माणसाच्या सच्चेपणास ग्रहण लागतें, असा जगाचा अनुभव आहे; पण हजरत पैगंबरांच्या आयुष्याकडे पाहिलें तर अपमान होण्याचा प्रसंग आला तरी त्यांनी सच्चेपणा सोडला नाही, असेच आपणांस म्हणावें लागेल. एकदां एक ज्यू हजरत पैगंबरांकडे असलेले पैसे मुदतीच्या तीन दिवस अगोदरच मागावयास आला व त्याने त्यांस गालिप्रदान करून त्यांचा उघड उघड अपमान केला. हा चाललेला प्रकार पाहून त्यांच्या जवळ बसलेले हजरत उमर त्या ज्यूवर अतिशय रागावले व त्यांनी रागाच्या भरांत त्यास धक्के देऊन बाहेर काढले. हजरत पैगंबरांना हजरत उमर यांचे हे आचरण आवडलें नाहीं. त्यांनी त्या ज्यू गृहस्थास परत बोलावून त्याचे सर्व पैसे परत दिले आणि हजरत उमर यांनी अन्यायानें धक्काबुक्की केली म्हणून दीड मण धान्य त्याच्या हवाली केलें !

औदार्य

हजरत महंमद पैगंबर म्हणजेच मूर्तिमंत औदार्य होत. औदार्याची त्यांनी केलेली सुंदर व्याख्या आपण मागे पाहिलीच आहे. ही व्याख्या त्यांच्या

आचरणांत पूर्णपणें प्रतिबिंबित झाली होती. त्यांच्याकडे कोणी कांहीं मागा-
वयास आला तर तो रिक्त हस्तानें परत जात नसे. एकदां एका गृहस्थानें
त्यांच्याजवळ असलेल्या सर्व बकरी मागितल्या. त्यांनीं त्या सर्व बकरी
आनंदानें त्याला दिल्या ! जेवणाच्या वेळीं कोणी पांथस्थ आला तर
त्याचा आदरसत्कार करून प्रथम ते त्याला जेवूं घालीत. कित्येक वेळां चार
पांच पांथस्थ एकदम आले तर हजरत पैगंबरांस त्या दिवशीं उपास पडे.
रात्री कोणी दिव्यास तेल मागावयास आला तर त्याला तेल देऊन आपण
अंधारांतच ती सर्व रात्र काढीत. त्यांच्या या उदार कृतीबद्दल त्यांचे स्नेही
त्यांचेवर संतत होत. पण ' परमेश्वर मला अशीच बुद्धी देवो ' असें हजरत
पैगंबर त्यांना उत्तर देत.

त्यांचें हें औदार्य फक्त त्यांच्या कुटुंबांतील मंडळीपुरतें किंवा त्यांच्या
धर्मबांधवांपुरतें नव्हतें. त्यांच्या औदार्याचा परिघ अत्यंत विस्तृत होता.
जगांतील प्रत्येक व्यक्तीशीं, मग ती स्वधर्मी असो अगर विधर्मी असो,
त्यांची वृत्ती औदार्याची होती. एखादा परधर्मीय आहे म्हणून त्याला
उदार वृत्ती दाखवूं नये, असें हजरत पैगंबरांना स्वप्नांत देखील वाटत नसे.
सकटाचे वेळी परधर्मीयांना मदत करण्यास ते जातीनें धांवत. स्वतः शीज
सोसून त्यांच्या गैरसोयी ते दूर करीत. सणाबारी आपल्या परधर्मीय प्रजा-
जनांना ते देणुया पाठवीत. हजरत पैगंबरांनीं काढलेला जाहीरनामा वाचला
म्हणजे परधर्मीयांबद्दल त्यांनीं केवढें औदार्य दाखविलें आहे याची आपणांस
कल्पना येईल. अशा प्रकारचें औदार्य आपणांस जगाच्या इतिहासांत फारच
क्वचित् ठिकाणीं दिसून येईल.

शांत वृत्ती

हजरत पैगंबरांची शांत वृत्ती उदाहरणादाखल घेण्यासारखी आहे. त्यांना
आपल्या आयुष्यांत निरनिराळ्या दिव्यांतून जावें लागलें; पण त्यांनीं
अपवादादाखल सुद्धा शांत वृत्तीचा कधी मंग केला नाहीं. इस्लाम धर्माचें

प्रचारकार्य करते वेळीं त्यांचा उषड उषड अपमान करण्यांत आला, त्यांना दगाड मारण्यांत आले, गटारांतील घाण पाणी त्यांच्या अंगावर फेंकण्यांत आलें, रक्ताच्या गुळण्या होईपर्यंत बेदम मारण्यांतहि आलें. पण त्यांनीं चुकून देखील आपल्या अंतःकरणाचा संताप होऊं दिला नाही. समोर मृत्यु आ वासून उभा राहिला असतां देखील आपलें कार्य शांतपणानें करणाऱ्या हजरत पैगंबरांसारख्या व्यक्ती जगाच्या इतिहासांत फारच थोड्या निघतील. त्यांच्या आयुष्याचें पर्यालोचन केलें तर त्यांच्या सहनशीलतेला सीमाच नव्हती असें आपणांस म्हणावें लागेल.

एकदां एका गृहस्थानें हजरत पैगंबरांच्या गळ्यास आपल्या उपरण्याचा विळखा घातला व निर्दयपणें त्यांना ओढलें. मानेला जोराचा हिसका बसल्यामुळें त्यांची मान सुजली. एक चकार शब्द न काढतां त्यांनीं एक वेळ शांतपणें त्या गृहस्थाकडे पाहिलें. एका क्षणांत त्या मत्त गृहस्थाची धुंदी त्यांना उतरवितां आली असती; पण त्यांनीं त्या वाममार्गीचें अबलंबन केलें नाहीं. एकदां हजरत पैगंबर आपल्या अनुयायांसह मशिदींत नमाज पढावयास आले होते. त्यांच्यासमोर एका ज्यू गृहस्थानें येऊन लघुशंका केली. पवित्र मशिदींत येऊन एका परधर्मीयानें केलेला हा अनाचार पाहतांच हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांचें पित्त खवळलें व ते त्या परधर्मीयास माराबयास धांवले. पण हजरत पैगंबरांनीं त्यांना अडवून धरलें व त्या ज्यू गृहस्थास जबळ बोलावून प्रार्थनेच्या जागीं असें कृत्य न करण्याबद्दल अदबीनें सांगितलें. नंतर ते आपल्या अनुयायांकडे बळून म्हणाले, “तुम्ही मुसलमान आहांत, तुम्ही रागावून उपयोगी नाहीं.” हजरत पैगंबरांचे बरील उद्गार वाचल्या-नंतर त्यांच्या शांत वृत्तीबद्दल कोणाला शंका बाटेल काय ?

न्यायप्रियता

हजरत पैगंबरांच्या न्यायप्रियतेची त्यांच्या बैऱ्यांनीं देखील प्रशंसा केली आहे. त्यांनीं नवीन धर्माची चळवळ सुरू केली म्हणून मक्केतील लोक

त्यांचे कट्टे दुष्मन बनले होते. हजरत पैगंबरांना शिष्यांशप देण्यांत त्यांच्यांत अहमहमिका लागे. पण त्यांच्यामध्ये जेव्हा फिसाद (तंटा) होई तेव्हा निकाल मागण्याकरितां ते हजरत पैगंबरांकडेच येत. एवढ्यावरून हजरत पैगंबर केवढे न्यायी होते हे स्पष्टपणे दिसून येते.

न्यायदानाच्या वेळीं हजरत पैगंबरांनीं आपली दृष्टी कधीही जात्यंध बनविली नाही. ज्यानें गुन्हा केला असेल त्याला ते यिनदिक्कत दोषी ठरवीत. न्यायाच्या वेळीं वशिला, लांचलुचपत विलकुल चालत नसे. त्यांच्या या न्यायी वृत्तीमुळेच मदीनेंतील परधर्मीय टिकून राहिले होते. एकदां त्यांचेसमोर एक ज्यू आणि एक मुसलमान यांच्यामधला तंटा आला होता. त्यांनीं खटल्याची चौकशी करून त्या मुसलमानास गुन्हेगार ठरविलें आणि त्यास शिक्षा फर्माविली. हे पाहून कांही मुसलमानांनीं त्या मुसलमानाबद्दल मध्यस्थी केली; पण हजरत पैगंबर म्हणाले, “ न्यायाचा विचार करते वेळीं मी जातीकडे केव्हांही पाहणार नाही. हाच गुन्हा माझ्या एकुलया एका लाडक्या मुलीनें केला असता तरी तिलादेखील हीच शिक्षा केली असती.” ज्या ठिकाणी न्याय त्या ठिकाणीं परमेश्वर हेच त्यांचे ब्रीदवाक्य होतें.

एकदां बेदरच्या लढाईत त्यांचे चुलते अब्बास यांना कैद करण्यांत आले. इतर कैद्यांप्रमाणें त्यांच्याहि हातापायांत घट्ट बेड्या ठोकल्या. बेड्या करकचून बसल्यामुळे, अब्बास यांना वेदना होऊं लागल्या. अब्बास हे हजरत पैगंबरांचे चुलते आहेत हे पाहून शिपायांनीं त्यांच्या बेड्या सैल केल्या. हजरत पैगंबरांना हा प्रकार पसंत पडला नाही. “ इतर कैद्यांना घट्ट बेड्या ठोकल्या असतां अब्बास यांच्याच बेड्या सैल करणें न्यायाचें होणार नाही; इतर कैद्यांप्रमाणें त्यांच्या बेड्या घट्ट ठोका किंवा सर्वांच्याच बेड्या सैल करा.” असा हजरत पैगंबरांनीं हुकूम दिला. त्यांची न्यायी वृत्ति किती श्रेष्ठ दर्जाची होती हे सिद्ध करण्यास बरील उदाहरण पुरें आहे.

दयाशील वृत्ति

न्यायाचे वेळी कठोरपणें वागणाऱ्या हजरत पैगंबरांचें अंतःकरण अत्यंत हलुवार होतें. कोणाला दुःख झालें तर त्यांचें अंतःकरण तिळतिळ तुटत असे. दुःखी जनांचा दुःखभार हलका करण्यासाठी ते आपल्या प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत. रस्यांतून जातांना एकादा आर्त स्वर ऐकूं आला तर तो आर्त स्वर कोटून आला याची ते चबकशी करीत. ज्या घरांतून तो आर्त स्वर ऐकूं आला असेल त्या घरांत जाऊन तेथील मंडळीचें ते सांत्वन करीत.

एखादा हमाल जास्त ओढ्यानें मेटाकुटीस आला असेल तर त्या हमालाचें ओझें हजरत पैगंबर स्वतःच्या डोक्यावर घेत. कोणी आजारी पडला तर ते स्वतः त्या रोग्याची शुश्रूषा करीत. एखादा गरीब मनुष्य पैशाच्या अडचणीत असला तर स्वतःच्या नांवावर उसनवार पैसे काढून त्या गरीब माणसास देत. आईबाप नसलेल्या अनाथ मुलांवर ते अत्यंत प्रेम करीत, त्यांचें कोड-कांतुक पुरवीत. अनाथ मुलांचें परिपालन करणें हें श्रेष्ठ दर्जाचें पुण्य आहे असें ते म्हणत. गोरगरिवांस मदत करण्यास त्यांचा हात नेहमी पुढें असे. अंध, पंगू, हीन, दीन माणसास प्रत्येक मुसलमानानें दानधर्म करावा अशीच हजरत पैगंबरांची शिकवणूक आहे.

वरील विवेचनावरून हजरत पैगंबरांचा स्वभाव कसा अष्टपैदा होता हें लक्षांत यावयास फारसा वेळ लागणार नाही. आत्मोन्नती करूं पाहणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीनें हजरत पैगंबरांच्या स्वभावाचें काळजीपूर्वक मनन केलें पाहिजे.

भाग ४ था

आरोप-निरसन

“लोकांमध्ये पैगंबर अवतीर्ण होतो; पण लोक त्याच्याकडे पाहून तिरस्काराने हंसतात.”

—पवित्र कुराण, ३६ : २९

ज्या वेळी सत्य पायदळीं तुडविलें जातें, न्यायाची मुस्कटदाबी होते, स्वातंत्र्यास पायबंद बसतो, मानवी हक्कांची पायमल्ली होते, दडपशाहीचें थेंमान सुरू होतें, आणि अनाचाराचें साम्राज्य माजतें त्या वेळी जग अधःपाताच्या कक्षेंत गेलेलें असतें. हा अधःपात टाळून जगांत सौख्य आणि शांति प्रस्थापित करण्याकरितां पैगंबरांचा अवतार होत असतो. जगाचें कल्याण हेंच ध्येय आपल्या समोर ठेवून पैगंबर आपल्या कार्यास सुरुवात करतात. पैगंबरांचें अवतारकार्य अत्यंत पवित्र आणि उदात्त असतें.

पण या अवतारकार्याची ओळख काळ्याकुट्ट स्वरूपांत करून देण्याची कांही लोकांची पराकाष्ठा चाललेली असते. जगाचें कल्याण करावयाचा भंडारा उचलणाऱ्या पैगंबरांची शक्य तितकी बदनामी करून त्यांच्याविषयी तिरस्कार उत्पन्न होईल अशा तऱ्हेचे भयंकर आरोप त्यांच्यावर करण्याचा प्रयत्न चाललेला असतो. अधिक बारकाईनें विचार केल्यास त्या सर्वांच्या बुडाशीं द्वेष हाच कारणीभूत झालेला दिसून येईल. अमुक एका धर्माच्या पैगंबराकडे जगाच्या उद्धाराचें श्रेय न जातां तें आपल्या धर्मातील पैगंबराला मिळालें असें या लोकांना वाटत असतें. याकरितांच परधर्मीय पैगंबरांची नालस्ती करण्याचा अटोकाट प्रयत्न कांहीं मूर्ख लोक करीत असतात; पण उद्यां त्या परधर्मीय पैगंबरांच्या अवतारकार्याची ओळख पटल्यावर आपल्या

दुष्ट मनोवृत्तींचें आक्किरण होईल या गोष्टीचें त्यांना भान कसे राहत नाही याचेंच आश्चर्य वाटतें.

हजरत पैगंबरांची बदनामी करण्याकरितां परधर्मीय टीकाकारांनीं त्यांच्यावर भयंकर आरोप केलेले आहेत. ज्यांना त्यांच्या चरित्राची ओळख नाही त्यांना हे आरोप खरे वाटून, ते त्यांच्याकडे अनुदारतेनें पाहूं लागतात. कित्येक वेळां हजरत महंमद म्हणजे एक जगावरची आपत्ति आहे असें त्यांना वाटूं लागतें. दुसऱ्याच्या चरित्राचा नीट अभ्यास केल्याशिवाय त्यावर मत देण्याची सर्वसाधारण लोकांची संवय असल्यामुळे त्या लोकांस हजरत पैगंबरांवरील आरोप म्हणजे एक प्रकारचा पुरावा आहे असें वाटूं लागतें. हा पुरावा खरा आहे किंवा खोटा आहे याची शहानिशा न करतां त्या पुरावाच्या जोरावर हजरत महंमद पैगंबरांवर कित्येकांनी आग पाखडली असेल; कित्येकांनी त्यांना मनसोक्त शिब्यांचा अहेर केला असेल; कित्येकांनी त्यांना माथेफिरूच्या सदरांत काढले असेल; पण हजरत पैगंबरांबिषयीं तिरस्कार उत्पन्न करणाऱ्या या आरोपांची नीट विचक्षणा केली तर त्यांना आपली भयंकर चूक कबूल करावी लागेल; त्याबरोबरच आपली दिशाभूल करणाऱ्या टीकाकारांची लेखणी किती द्वेषी आहे याचें त्यांना सत्वर प्रत्यंतर येईल.

विलासलोलुपता (?)

हजरत महंमद पैगंबर अत्यंत विलासलोलुप होते असा विरोधकांचा त्यांचेवर मोठा आरोप आहे. थोर व वंदनीय व्यक्तींची बदनामी करावयास कोठेंच जागा सांपडली नाही तर त्यांच्या खासगी आयुष्यांत कोठें विंग सांपडतें कीं काय याचा विरोधक काळजीपूर्वक विचार करूं लागतात. खासगी आयुष्याहि निर्मळ दिसलें तर महत्प्रयासानें एखादा प्रसंग हुडकून काढून आणि त्या प्रसंगाच्या शक्य तितका भडक, काळ्या रंगाचा मुलामा देऊन तो समाजापुढें मांडण्याचा त्या विरोधकांचा अट्टाहास चाललेला असतो. बास्तबिक अशा तऱ्हेचा प्रसंग आपद्धर्म म्हणून घडलेला असतो, आणि त्याचें फारसें महत्त्वही

पण नसतें; पण तो प्रसंग म्हणजे जणू काय त्या महान् व्यक्तींची इतिकर्तव्यता समजून साऱ्या जगाचें लक्ष त्याकडे खेचण्याची या विरोधकांची धडपड पाहिली म्हणजे खरोखरी या विरोधकांची कीर्त येते. काळ्याकुट्ट स्वरूपांत रंगलेला प्रसंग कां घडला, त्याची कारणें काय किंवा कोठला उद्देश त्याच्या बुडार्शी होता याचा मात्र पत्ता लागूं न देण्याची या विरोधकांची शिताफी पाहिली म्हणजे फक्त त्या थोर व्यक्तींस बदनाम करण्याचा त्यांचा उद्देश असला पाहिजे असा अंधुक संदेह मनांत डोकावत्याखेरीज राहत नाही.

हजरत महंमद पैगंबरांचीं बऱ्याच स्त्रियांशीं झालेलीं लग्नें हा त्यांच्या विलासलोलुपतेचा दाखला म्हणून दाखविला जातो. त्यांनीं आठनऊ बायका केल्या, यावरून ते विलासी असले पाहिजेत, असा सिद्धांत या विरोधकांनीं ठोकून दिला आहे. हा सिद्धांत ठोकून देतांना त्या वेळची परिस्थिति व लग्नाची कारणें मात्र त्यांनीं लपवून ठेविली आहेत. हीं कारणें उजेडांत आणली म्हणजे हजरत पैगंबरांनीं बरींचशीं लग्नें कां केलीं याचा आपोआप खुलासा होईल, आणि त्यांच्यावर केलेला विलासलोलुपतेचा आरोप किती बनावट आहे याची खात्री पटेल.

तारुण्य हें विलासवृत्तीचें क्रीडांगण समजलें जातें, पण या क्रीडांगणावर नाचण्या बागडण्याचा हा काळ नव्हे हें लक्षांत आणून हजरत पैगंबरांनीं तारुण्यास कर्मयोगाची भूमि बनविली. श्रीमान् घराणें, अनुपम सौंदर्य आणि उमल्लें तारुण्य यांचा विनियोग सुंदर स्त्रियांच्या स्रवासांत न करितां जगत्-सौख्य चिंतण्यांत त्यांनीं केला. बायफळ विलासी बडबड न करितां सदसद्विवेकबुद्धीशीं गुजगोष्टी करण्यांत त्यांनीं तारुण्यांतील अमूल्य वेळ खर्च केला. विलास करावयाचें त्यांचें ध्येय असतें तर त्या वेळच्या पद्धत्यनुसार अनेक सुंदर स्त्रियांस आपल्या पदरीं ठेवून त्यांच्यांतच ते रममाण झाले असते; आपला रंगमहाल हेंच जग समजून बाह्य जगाची त्यांनीं पर्वा केली नसती.

हजरत महंमद पैगंबर विलासी अस्ते तर तारुण्याच्या ऐन भरांत, कुरे. शानीं भेट म्हणून पाठविलेल्या सुंदर स्त्रियांचा त्यांनी स्वीकार केला असता. विलासप्रिय माणसाचें कर्तृत्व गिळंकृत करावयाचें सामर्थ्य स्त्रियांच्या सौंदर्यांत अस्तें. हजरत पैगंबर कर्तृत्ववान् होते पण ते विलासी नव्हते. ते विलासप्रिय अस्ते तर त्या सौंदर्याच्या नादांत त्यांनीं आपलें कर्तृत्व पायदळीं तुडविलें अस्तें आणि कुरेशांचा—त्यांच्या शत्रूंचा—कार्यभाग सहज झाला असता. पण हजरत पैगंबरांनी त्या स्त्रियांना कुरेशांकडे साभार परत पाठविलेलें पाहिलें म्हणजे विलासापेक्षां कोठलें तरी उच्च ध्येय त्यांनीं आपल्यासमोर ठेवलें असलें पाहिजे हें स्पष्ट होतें.

हजरत पैगंबरांचें लग्न त्यांच्या वयाच्या पंचविसाव्या वर्षी खदीजाबीशी झाले, हें पूर्वी सांगितलेंच आहे. लग्न झाल्यानंतर २५ वर्षे खदीजाबी जिवंत होत्या; तोंपर्यंत हजरत पैगंबरांनी त्यांच्याखेरीज कोणाबरोबरही लग्न केलें नाही. आपल्या आयुष्याच्या पन्नास वर्षांपर्यंत त्यांनी खदीजाबीशी अत्यंत आनंदानें संसार केला. त्या वेळी अरबस्तानांत प्रत्येकास आठदहा बायका करण्याची मुभा असतां २५ वर्षेपर्यंत हजरत पैगंबर एकपत्निव्रतानें राहिले ही महत्त्वाची गोष्ट लक्षांत घेतली म्हणजे त्यांना विलासलोलुप म्हणणें केवढें धाष्टर्याचें आहे याचा वाचकांनींच विचार करावा. ऐन तारुण्याचे, उमेदीचे व उत्कर्षाचे दिवस एकाच पत्नीच्या सहवासांत घालविणारे हजरत पैगंबर विलासी होते असें कोणी विधान केलें तर तें मूर्खपणाचें ठरेल !

हजरत पैगंबरांनी वयाच्या ५० वर्षांनंतर इतर लग्नें केलीं ! या लग्नांचा शेवटचा आधार घेऊनच विरोधक आपला आरोप शास्त्रीत करूं पाहत आहेत. आपल्या उतार वयांत त्यांनी ७।८ लग्नें केलीं याचें कारण ते विलास-लोलुप होते हेंच होय, असें विरोधक जगास भासवीत आहेत. विरोधकांचें हें विधान खरें मानावयाचें झाल्यास निसर्गास खोटें ठरविलें पाहिजे. वयाच्या ५० व्या वर्षापासून मनुष्याची विषयपिपासा कमी होत जाते, असा निसर्गाचाच

नियम आहे. बयाच्या ५० व्या वर्षानंतर हजरत पैगंबर विलासी बनले असें मानणें म्हणजे बार्धक्यांत विलासवृत्तीची पालवी फुटते हें सिद्ध करणें होय. बार्धक्य आणि विलास यांचा मेळ घालण्यांत विरोधकांनी जी अक्लशून्यता प्रदर्शित केली आहे, ती हजरत पैगंबरांवरील विलासलोलुपतेचा आरोप निष्फळ ठरवीत आहे असा निकाल कोठलाही सुज्ञ मनुष्य दिल्याखेरीज राहणार नाही.

हजरत पैगंबरांनीं बरींचशीं लग्नें केली खरी, पण ती कोणत्या कारणासाठीं केलीं, याचा विचार केल्यास उरलामुरला संदेह नष्ट होणार आहे. त्या काळीं हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांचा विटाळ मानला जात असे. मुसलमान झालेल्या कोठल्याही माणसाबरोबर सहकार्य करणें हें अरब लोक मोठें पाप समजत. आपल्या कुटुंबांतील एखादा मनुष्य मुसलमान झाला की तो आपल्यास मेलत असें समजून त्याचें और्ध्वदेहिक करण्यापर्यंत मजल जात असे. धारातीर्थी देह ठेवलेल्या मुसलमान सेनिकाच्या विधवा बायकोस तिचें नातंवाईक, अन्नपाणी तर दूर राहोच पण आसऱ्यास जागा देखील देत नसत. अशा दुर्घावस्थेंत काळ कंठणाऱ्या अनाथ विधवांस आश्रय देण्याकरितां हजरत पैगंबरांना त्यांच्याशीं लग्नेंच करावी लागली. हजरत पैगंबरांच्या लग्नाचा उद्देश विलास नसून दीनवाण्या स्त्रियांचा प्रतिपाळ होता.

हजरत पैगंबरांनीं राज्याची सूत्रें आपल्या हातांत घेतलीं होती. राज्यकारभार मुरळीत चालविण्यासाठीं निरनिराळ्या प्रवळ टोळ्यांना एकत्रित करणें त्यांचें कर्तव्यकर्म होतें. पण या टोळ्यांमध्ये हाडबंद असल्यामुळे त्यांची एकी होणें दुरापास्त होतें. ही एकी करण्याकरितां त्यांनीं प्रवल अशा चारपांच टोळ्यांच्या म्होरक्यांच्या एकेका मुलीशीं लग्नें केली. तीं लग्नें झाल्याबरोबर आपापसांतील हाडबंद नष्ट होऊन, सर्वजण हजरत पैगंबरांच्या कार्यांत सामील झाले. या लग्नांमुळे एकमेकांत आतसंबंध निर्माण झाले आणि एकमेकांचें तोंडदेखील न पाहणारे बैरी, या आतसंबंधांमुळे स्नेही व सहकारी बनले. या झालेल्या लग्नांचें ध्येय ऐषआराम नसून राष्ट्राचें ऐक्य होतें.

हजरत पैगंबरांनीं वर लिहिल्याप्रमाणें जीं सात आठ लग्नें केलीं तीं एक अपवाद सोडून सर्व विधवा स्त्रियांबरोबर केलीं, आणि या विधवा सौन्दर्या-बद्दल कधीहि प्रसिद्ध नव्हत्या, ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. पैगंबरांना विलासच करावयाचा असता तर प्रौढ व देखण्या नसलेल्या विधवांबरोबर लग्नें न लावतां, तारुण्यांत पदार्पण केलेल्या सुंदर युवतींशींच त्यांनीं विवाह लावले असते; किंवा विवाह न लावतां त्यांना आपल्या रंगमहालांत ठेवून दिल्या असत्या. पण हजरत पैगंबरांचें ध्येय विलास नसून कर्तव्य होतें. केबळ हौस म्हणून त्यांनीं लग्नें लाविली नव्हतीं. अनाथ स्त्रियांचा प्रतिपाळ करण्याकरितां आणि आपसां-तील दुही मिटविण्याकरितां आपद्धर्म म्हणून केलेल्या लग्नांच्या बुडाशी पैगंबरांची विलासी वृत्ति होती असें विधान करणें नादानपणाचें ठरणार नाही काय ?

तरवारीच्या जोरावर (?)

हजरत महंमद पैगंबरांनीं तरवारीच्या जोरावर आपला धर्म फैलावला असा विरोधकांचा दुसरा मोठा आरोप आहे. हजरत महंमद पैगंबर आणि तरवार या दोन गोष्टी परस्परविरोधी आहेत. ज्या ठिकाणी हजरत पैगंबरांचें नांव निघतें त्या ठिकाणीं तरवारीचें नांव देखील निघून उपयोगी नाहीं. हजरत पैगंबरांचें कार्य व ध्येय शांततेचें होतें; ज्या ठिकाणी शांत-तेचा जयघोष चालला आहे त्या ठिकाणी शांततेचा भंग करणाऱ्या तरवारीचें नांव काढणें अप्रयोजकपणाचें होईल. हजरत पैगंबरांचा इस्लाम धर्म शांततावादी व प्रेमाचा पुरस्कार करणारा असल्यामुळे हा धर्म प्रस्थापित कर-तांना त्यांनीं तरवारीचा मनसोक्त उपयोग करून घेतला असें म्हणणें म्हणजे, पुण्याचा संचय पापामुळे झाला असें विधान करण्याइतकें मूर्खपणाचें ठरणार आहे. आपल्या धर्मावर इस्लाम धर्म लोंकरच मात करणार या कल्पनेनें वेडावून गेलेल्या विरोधकांना, इस्लामचें सत्यस्वरूप जगापुढें आल्यावर आपल्या दुष्ट आरोपाचें प्रदर्शन झाल्याखेरीज राहणार नाही अशी शंकादेखील आली नाहीं हें खरोखरी त्यांचें दुदैव होय.

हजरत पैगंबरांच्या चरित्राचें काळजीपूर्वक निरीक्षण केलें आणि त्यांना मार्गदर्शक होणाऱ्या पवित्र कुराणाचा अभ्यास केला तर विरोधकांचा प्रस्तुत आरोप किती विसंगत आहे याची ओळख पटावयास फारसा वेळ लागणार नाही.

“ ला इकराहा फिद्दीन. ”

—पवित्र कुराण, २:२५६

म्हणजे “ धर्माच्या बाबतींत जबरदस्ती करूं नका, ” असें पवित्र कुराण स्पष्टपणें वजावत आहे. जबरदस्ती आणि तरवार हे दोन शब्द सुसंगत आहेत. धर्मप्रसारार्थ तरवारीचा उपयोग करणें याचा अर्थ धर्माच्या बाबतींत जबरदस्ती करणें असान्व होतो. पण पवित्र कुराण ज्याअर्थी जबरदस्ती करूं नका अशी स्पष्ट आज्ञा देत आहे, त्याअर्थी धर्माच्या बाबतींत तरवारीचा उपयोग संभवत असेल असें वाटत नाही. पवित्र कुराणामधील वरील वाक्याचा गर्भितार्थ लक्षांत घेतला म्हणजे हजरत पैगंबरांनीं तरवारीच्या जोरावर धर्मप्रसार केला हें विधान असत्य वाटूं लागतें.

“ लोकांनीं तुमचें म्हणणें मानलें नाही, तर तुमचें काम उपदेश करीत राहण्याचें आहे. ”

—पवित्र कुराण, १६:८२

ज्यास्त विस्तारपूर्वक बोलावयाचें म्हणजे लोकांनीं इस्लामधर्माचें महत् तत्त्व नाकबूल केलें तर कोठल्याही तऱ्हेची जबरदस्ती न करतां फक्त त्यांना उपदेश करीत राहा, अशी पवित्र कुराण शिकवण देत आहे. आपला धर्म लोकांनीं कबूल करावा म्हणून त्यांच्यावर हत्यार चालविणें म्हणजे पवित्र कुराणाची आज्ञा डोळ्यांआड करण्यासारखें आहे. आपलीं तत्त्वे जगापुढें मांडण्याचा प्रत्येक व्यक्तीला हक्क आहे; हीं तत्त्वे लोकांना पटविण्यासाठीं त्यांना उपदेश करावयाचा प्रत्येक व्यक्तीला अधिकार आहे. पण हा उपदेश करतांना लोकांची दिशाभूल न करण्याबद्दल पवित्र कुराण सूचना देत आहे.

“ शहाणपणानें आणि अत्यंत विचारपूर्वक रीतीनें त्यांना तुमच्या परमेश्वराच्या मार्गाकडे बोलवा. ”

—पवित्र कुराण, १६ : १२५

आपलें तत्त्व प्रस्थापित करीत असतां किंवा त्या तत्त्वाचा उपदेश करीत असतां समतोल वृत्ति नष्ट होण्याचा पुष्कळ संभव असतो. ही समतोल वृत्ति नष्ट न व्हावी याकरितां पवित्र कुराण किती खबरदारी घेत आहे हें वरील वाक्यावरून सिद्ध होईल. आपल्या तत्त्वाच्या पुष्ट्यर्थ दुसऱ्यांच्या उखाळ्यापाखाळ्या काढणें, खोश्यानाश्या कड्या उठविणें, अधळपधळ बाता मारणें याचा पवित्र कुराणाला अत्यंत तिडकारा आहे. तुम्ही आपलीं तत्त्वे मांडा पण सत्याचा अपलाप न करतां शहाणपणानें व विचारपूर्क मांडा असें पवित्र कुराण सांगत आहे. जेथें शहाणपणानें व विचारवृत्तीनें कार्यभाग व्हावयाचा आहे त्या ठिकाणी तरवारीची आवश्यकता संभवेल काय ?

शहाणपणानें व विचारपूर्वक उपदेश केल्यानंतरही आपला कार्यभाग झाला नाही तर कोणीही संताप करून घेऊं नये किंवा संतापाच्या भरांत गैर-कृत्य करूं नये याकरितां पवित्र कुराण पुढील आज्ञा करीत आहे.

“ हें परमेश्वरी सत्य आहे; ज्याला विश्वास ठेवावयाचा असेल त्याला ठेवूंदे; ज्याला नसेल त्याला न ठेवूंदे. ”

—पवित्र कुराण, १८ : २९

उपदेश केल्यानंतर त्याप्रमाणें वागणें अगर न वागणें हा ज्याच्या त्याच्या मनाचा प्रश्न आहे. मनाला वाटेल त्याप्रमाणें वागावयाचा प्रत्येकाचा हक्क आहे. हा हक्क किंवा हें मतस्वातंत्र्य यास काडीमात्र धक्का न लावण्याबद्दल कुराण बजावीत असतां, हजरत पैगंबरांनी आपल्या धर्माचा प्रसार तरवारीच्या जोरावर केला असें विधान करणें सयुक्तिकपणाचें होईल काय ?

कुराणांतील प्रत्येक वाक्यानुसार हजरत पैगंबरांनी आपलें आचरण ठेविलें होतें. तरवारीच्या जोरावर अर्थात् जबरदस्तीनें धर्माचा फैलाव त्यांनीं केला असें मानिलें तर कुराणांतील वचनास त्यांनीं हरताळ फांसला हें सिद्ध होण्यासारखें आहे. पण अशा तऱ्हेचा दाखला संबंध इस्लामी वाङ्मयांत सांपडत नाही. हजरत पैगंबर मतस्वातंत्र्याचे चाहते असल्यामुळे जबरदस्तीनें दुस्न्यावर आपलीं मते लादण्याचा शिरजोरपणा त्यांनीं कधीही केला नाही, ही गोष्ट त्यांनीं काढलेल्या जाहीरनाम्यावरून सहज सिद्ध होण्यासारखी आहे. हजरत पैगंबर मदिनेचे सर्वाधिकारी झाल्यावर अधिकाराच्या जोरावर परधर्मीयांना छळणें, त्यांच्या हक्कांची पायमल्ली करणें वगैरे दडपशाहीचे प्रकार त्यांनीं चुकून देखील केले नाहीत. वास्तविक त्यांच्या हाती कर्तुमकर्तुमन्यथा-कर्तुम् अशी सत्ता होती. ज्या धोरणाचा ते पुरस्कार करतील तें धोरण शिरोधार्य मानलें गेलें असतें. तरवारीच्या जोरावर आपल्या धर्माचा फैलाव करण्याचें त्यांच्या मनांत आलें असतें तर सान्या अरबस्तानमधील परधर्मीयांना इस्लाम धर्माची दीक्षा द्यावयास त्यांना फारसा वेळ लागला नसता. विशेषतः मदिना शहरांतील हजारां परधर्मीय लोक एका दिवसांत मुसलमान झाल्याचा देखावा दृष्टीस पडला असता. पण जाहीरनाम्यांतील 'तुमचे धार्मिक हक्क संभाळले जातील' या वाक्यावरून व हजरत पैगंबरांनीं परधर्मीयांबरोबर ठेवलेल्या प्रेमळ वर्तनावरून इस्लामचा प्रसार त्यांनीं तरवारीच्या जोरावर केला असें विधान करणें कधीही सुसंगतपणाचें होणार नाही.

हजरत पैगंबरांच्या एकंदर आयुष्याकडे नजर टाकली तर त्यांना कांहीं वेळां हातांत तरवार धरावी लागली ही गोष्ट प्रांजल्पणें कबूल करावी लागेल. त्यांनीं कांहीं लढाया केल्या खऱ्या; पण त्या कोणत्या कारणासाठीं केल्या याचा खुलासा झाला म्हणजे वर लिहिल्याप्रमाणें हजरत पैगंबर व तरवार हे दोन परस्परविरोधी शब्द अपवाद म्हणून कसे जवळ आले याचा उलगाडा व्हावयास फारसा वेळ लागणार नाही. हजरत पैगंबरांच्या वेळची परिस्थिति बेबंद

स्वरूपाची होती हें आपण मागें पाहिलेंच आहे. एखाद्या व्यक्तीवर हल्ला झाला म्हणजे हल्ला करणारास त्याचा जाब विचारणारा कोणी शास्ता नसल्यामुळें त्या व्यक्तीसच स्वतःच्या संरक्षणासाठीं लढणें भाग पडे. त्या वेळीं हजरत पैगंबरांच्याविरुद्ध लोक होते. हजरत पैगंबरांना व त्यांच्या अनुयायांना नेस्तनाबूद करण्याचें त्यांचे भगीरथ प्रयत्न चालू होते. आपल्या शत्रूंपासून आपल्या अनुयायांचें संरक्षण करण्याकरितां हजरत पैगंबरांना लढाया कराव्या लागल्या. अशा वेळीं ते स्वस्थ बसले असते तर विरुद्ध पक्षाच्या लोकांनीं जिकडे तिकडे धुमाकूळ माजवून पुन्हा अनाचाराचें राज्य स्थापिलें असतें. केवळ संरक्षणाकरितां (for defence) म्हणून हजरत पैगंबरांनीं हातांत शस्त्र धरिलें. त्यांनीं शस्त्र धरिलें असें म्हणण्यापेक्षां शस्त्र धरणें त्यांना भाग पडलें असें म्हणणें जास्त सयुक्तिक दिसेल.

“ ज्यांच्याशीं युद्ध पुकारलें गेलें आहे व ज्यांच्यावर जुलूम होत आहे अशांनाच लढण्याची परवानगी दिली आहे. ”

—पवित्र कुराण, २२ : ३९

निष्कारण आपल्यावर कोणी हत्यार उपसलें व त्यामुळें आपल्यास जुलूम होऊं लागला तर स्वतःच्या संरक्षणाकरितां व जुलुमांतून मुक्त होण्याकरितां लढा, अशी पवित्र कुराणाची आज्ञा आहे. स्वतःच्या मतलबाकरितां किंवा जबरदस्तीनें धर्मप्रसार करण्याकरितां लढण्याची परवानगी देण्यांत आली नाही, हें आपण लक्षांत ठेविलें पाहिजे. लढाईचा उद्देश खालील श्लोकांत अधिक स्पष्ट करण्यांत आला आहे.

“ जुलूम थांबेपर्यंत लढत राहा. ”

—पवित्र कुराण, २ : १९३

आपल्यावर होत असलेला जुलूम थांबला कीं आपण लढण्याचें बंद केलें पाहिजे. इतकेंच नव्हे तर ज्यांनीं आपल्यावर जुलूम केला होता “ त्यांच्याशीं

“वैरभाव देखील ठेवतां कामा नये” अशी याच श्लोकांत पुढें आज्ञा आहे. बरील श्लोकांवरून लढाईचा उद्देश जबरदस्तीचा धर्मप्रसार नसून जुलमाचा निःपात आहे हें वाचकांच्या लक्षांत यावयास फारसा वेळ लागणार नाही. आपल्या हातांत तरवार येऊन हजरत पैगंबरांनीं ज्या लढाया केल्या त्या लढायांचा उद्देश जुलमापासून स्वसंरक्षण करावयाचा होता असें प्रत्येक निःपक्षपाती व्यक्तीस म्हणावें लागेल.

हजरत पैगंबरांनीं हातांत तरवार घेतली पण तरवारीचे भीषण परिणाम न होण्याची त्यांनीं स्वरदारी घेतली होती. लढाईनंतर शत्रूंची होणारी कत्तल, त्यांच्या ब्रियांची होणारी बेइज्जत, त्यांच्या मुलाबाळांची दैना, स्वंध देशाची दुर्दशा बगैरे, अंगावर शहारे आणणारे प्रकार कधीच घडून आले नाहीत. यावरून तरवार हें हजरत पैगंबरांचें साध्यसाधन नव्हतें असेंच प्रत्येकास म्हणावें लागेल. आपद्धर्म म्हणून एखादी गोष्ट स्वीकारावी लागली म्हणून ती गोष्ट ध्येय होऊं शकत नाही. हजरत पैगंबरांनीं प्रसंग पडल्यामुळे हातांत तरवार घेतली म्हणून तरवारीच्या जोरावर धर्म फैलावण्याचें त्यांचें ध्येय होतें असें आपणांस कधीहि म्हणतां येणार नाही. त्यांची सत्ता प्रस्थापित झाल्यानंतर अबदुल रहिमान बिन औफ या सेनाधिकार्यानें त्यांच्या शत्रूंची रग जिरविण्याकरितां त्यांच्याशीं लढण्याची हजरत पैगंबरांजकळ परवानगी मागितली; या वेळी शत्रूंची धूळधाण उडविणाइतकें हजरत पैगंबरांचें लष्करी सामर्थ्य वाढलेलें होतें. लढाई करण्याची आज्ञा दिली गेली असती तर सूड उगवावयास फारसा वेळ लागला नसता. पण रक्तपात हें हजरत पैगंबरांचें ध्येय नसल्यामुळे त्यांनीं आपल्या सेनाधिकार्यांची विनंति नामंजूर केली. त्या वेळीं त्यांनीं काढलेले उद्गार किती तरी सुंदर आहेत ! ते त्या अधिकाऱ्यास म्हणाले,

“दया आणि क्षमा करण्याकरितां मला परमेश्वराची आज्ञा झाली आहे; येवढ्याकरितां आपणांस हातांत

तरवार घेउन शत्रूंशीं लढाई करण्यास मी परवानगी देऊं शकत नाही. ”

वरील उद्गार वाचल्यानंतरही हजरत पैगंबर रक्तपिपासु होते असें छाती-ठोकपणें सांगावयास कोणी तयार होईल काय ?

वरील विवरणाखेरीज कालाचा जबरदस्त पुरावा आपल्याजवळ आहे. जबरदस्तीनें कोठलेंही तत्त्व चिरंजीव होत नसतें, हें कालानें अनेक वेळां सिद्ध केलें आहे. जबरदस्तीनें ज्या धर्माचा प्रसार झाला ते धर्म जगाच्या प्राठीवर नामशेष झाले आहेत. हजरत पैगंबरांनीं तरवारीच्या जोरावर जर आपला धर्म प्रस्थापित केला असता तर त्या धर्माची केव्हांच वाताहत झाली असती. तरवारीच्या जोरावर प्रस्थापित झालेल्या धर्माचें किंवा तत्त्वांचें जीवित क्षणैक असतें ही गोष्ट सूर्यप्रकाशाइतकी स्पष्ट आहे.

अलीकडच्या काळांतील मोठमोठ्या विद्वानांनीं इस्लाम धर्म तरवारीच्या जोरावर फैलावला नाही ही गोष्ट साधार सिद्ध केली आहे. आपल्या साधुत्वानें दिगंत कीर्ती मिळविलेले हिंदूभूचे सुपुत्र व कर्णधार महात्मा गांधी यांनी इस्लाम धर्माचा अभ्यास केला आहे. इस्लाम धर्म कसा प्रसृत झाला याचें उत्तर महात्मा-जींच्या पुढील शब्दांत दिलें आहे:—

“ हजरत महंमद पैगंबर यांचें चरित्र वाचल्यानंतर इस्लाम धर्माचा प्रसार तरवारीच्या जोरावर झाला नसून हजरत महंमद पैगंबरांचें पावित्र्य, निरपेक्षवृत्ती, सच्चै-पणा, परमेश्वरावर अढळ विश्वास या त्यांच्या बहुमोल गुणांमुळेंच इस्लाम धर्म फैलावला व फैलावत आहे, अशी माझी पक्की खात्री झाली. ”

इतका पुरावा मिळाल्यानंतर हजरत महंमद पैगंबर यांनीं तरवारीच्या जोरावर इस्लाम धर्माचा प्रसार केला, असें म्हणावयाचें वाढस कोणी करील काय ?

भाग ५ वा भूमिका

“ तुम्ही प्रत्येक राष्ट्रास सावध करणारे व दिशा दाखविणारे आहांत. ”

—पवित्र कुराण, १२:८

हजरत महमद पैगंबरांच्या आयुष्यांतील घडामोडींचा विचार केला म्हणजे त्यांचे आयुष्य अभूतपूर्व झाले असेच प्रत्येकाचे मत होईल. त्यांच्याइतकी जडजोखमीची कामे आतांपर्यंत कोठल्याही व्यक्तीने आपल्या आयुष्यांत करून दाखविली नाहीत. निव्वळ धर्मप्रसारार्थ त्यांनी आपले सर्व आयुष्य खर्ची घातले नाही. समाज-सुधारक आणि राजकारण-धुरंधर असे सान्या जगाकडून म्हणवून घेण्याइतकी चिरंजीव कामगिरी त्यांनी करून दाखविली आहे. त्यांनी केलेल्या सामाजिक व राजकीय सुधारणा आपल्या आजच्या काळांत ग्राह्य मानल्या जातात; इतकेच नव्हे तर आज प्रसरत असलेल्या सामाजिक व राजकीय अन्यायावर तोडगा म्हणून त्यांचा उपयोग केला जात आहे. त्यांच्या या त्रिविध भूमिकेबद्दल एक विद्वान् खिश्न धर्माधिकारी म्हणतात:—

“ हजरत महंमद पैगंबर ज्या देशांत जन्मले त्या देशास राजकीय घटना, सद्धर्म आणि सामाजिक नीति यांची माहिती नव्हती. त्यांनी या तिन्ही गोष्टींची प्राण-प्रतिष्ठा केली. आपल्या असामान्य बुद्धिमत्तेने राजकीय परिस्थिती, धार्मिक ध्येय आणि सामाजिक प्रघात यांमध्ये एकाच वेळी सुधारणा करण्याचे श्रेय मिळविले. ”

—रेव्हंड स्टीफन्स

आपल्या आयुष्याच्या अवध्या ६० वर्षांच्या अवधीत हजरत पैगंबरांनी धार्मिक, सामाजिक व राजकीय सुधारणा यशस्वी करून दाखविल्या, यावरून

त्यांचा कामाचा उरक आणि बुद्धिमत्ता किती श्रेष्ठ दर्जाची असली पाहिजे याचा बाचकांनी विचार करावा. विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट म्हणजे, त्यांच्या आयुष्यांत त्यांनी केलेल्या सुधारणांचें दृश्यफल त्यांना पाहावयास मिळालें. त्यांनीं केलेल्या सुधारणा सहाव्या शतकापुरत्याच जिवंत राहिल्या नसून आजतागायत त्यांच्या जिवंतपणाबद्दल जगाची खात्री झाली आहे. या निरनिराळ्या सुधारणा करतांना त्यांनीं स्वीकारलेल्या भूमिका किती यशस्वी ठरल्या याचा आपणांस थोडक्यांत विचार करावयाचा आहे.

धर्म-प्रवर्तक

त्या काळच्या चमत्कारिक व अमानुष वाटणाऱ्या धार्मिक कल्पना काढून टाकून सदसद्विवेकबुद्धीस पटणाऱ्या व मानवांचें कल्याण करणाऱ्या अभिनव कल्पनांचा हजरत पैगंबरांनी आपल्या सद्धर्मांत अंतर्भाव केला. त्या वेळीं मूर्तीची पूजा करणारा मनुष्य अत्यंत धर्मात्मा समजला जात असे. या धर्मात्म्याने वाटेला तेवढीं अनन्वित कृत्यें केलीं, वाटेला ते अनाचार केले तरी ते क्षम्य समजले जात. हजरत पैगंबरांनीं या चमत्कारिक कल्पनेच्या बुडाशी हात घातला व धर्मात्मा केवळ मूर्तिपूजेच्या जोरावर बनत नसून सद्भावनांच्या व सच्चीलपणाच्या जोरावर बनतो असें सिद्ध केलें. मूर्तिपूजेमुळे अरबस्तानांतील जनता अभोगतीच्या मार्गास लागली होती. मूर्तीची पूजा करण्याकरितां दूरदूरचे लोक मक्केस येत व अफाट पैसा खर्च करीत. हा पैसा तेथील पुजाऱ्यांच्या हातांत जात असल्यामुळे ते अतिशय उन्मत्त बनले होते. हे पुजारी तो पैसा सत्कार्यांत खर्च न करतां ऐषारामांत व ख्याली-खुशालींत खर्च करीत. राष्ट्राचा पैसा राष्ट्राच्या उपयोगीं न पडतां तो मूढभर मस्तवाल लोकांचे ताब्यांत जावा आणि तो अशा रीतीनें खर्ची पडावा ही गोष्ट कोणालाही दुःसह वाटेला. या मूर्तीला प्रसन्न करण्याकरितां दररोज हजारों बकऱ्यांचा बळी दिला जात असे व खंडोगणती अन्न शिजत असे. राष्ट्रातील गरीब लोकांनीं अन्नान करीत रानोमाळ हिंडावें आणि देवाच्या

नांवावर शिजविलेलें खंडोगणती अन्न पायाखालीं तुडविलें जावें अशी दुर्भराबस्था प्राप्त झाली होती. कांहीं मूर्तीपुढें तर मानवांचे बळी दिले जात असत. असले अमानुष प्रकार बंद होण्याकरितां हजरत पैगंबरांनीं अंतःकरण एकाग्र करणारी निर्गुणोपासना प्रस्थापित केली. मानवांचा अंत पाहणाऱ्या हजारां देवांपेक्षां मानवांचें कल्याण करणाऱ्या करुणवत्सल परमेश्वराचें नामस्मरण करा अशी त्यांनीं घोषणा केली.

परमेश्वरावर अदळ विश्वास हें इस्लाम धर्माचें आद्य तत्त्व आहे. इस्लाम धर्माचा अर्थ “ परमेश्वरास सर्वस्वी शरण जाणें ” असा आहे. परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांवर प्रेम करणें, त्यांच्या कल्याणाकरितां श्रटणें, परमेश्वरास आवडणारी सत्कृत्यें करून दाखविणें या सर्व गोष्टींचा अंतर्भाव इस्लाम या शब्दांत होतो. इस्लाम धर्मातील परमेश्वर कोठल्याही एका राष्ट्राचा किंवा धर्माचा नसून तो सर्व जगाचा परमेश्वर (रब्बुल-आलमीन) आहे. ज्यू लोकांच्या देवाप्रमाणें किंवा कांही राष्ट्रांतील देवतांप्रमाणें इस्लाम धर्माच्या परमेश्वराचें स्वरूप संतत, क्रूर, किंवा अक्राळविकाळ नाहीं. पवित्र कुराणाच्या प्रत्येक अध्यायाचे सुरुवातीस अर्-रहमान (उपकारकर्ता) व अर्-रहीम (दयेचा सागर) अशा सुंदर नांवांनीं परमेश्वरास संबोधिलें आहे.

हजरत महंमद पैगंबरांनीं माणसास कर्जवाजारी करून टाकणारे अवघड धार्मिक विधी काढून टाकले. प्रत्येक माणसास सहज आचरितां येतील असे चिनखर्चाचे धार्मिक विधी कसे उरकावे याचें यथातथ्य ज्ञान त्यांनीं आपल्या अनुयायांस दिलें आहे. मुसलमानांचा सर्वांत श्रेष्ठ धार्मिक विधी म्हणजे नमाज (परमेश्वराची प्रार्थना) होय. हा विधी करण्याकरितां सुशोभित मंडपाची जरूर लागत नाहीं, किंवा तासेवाजण्यांची गरज भासत नाहीं. एखाद्या मशिदींत, घरी किंवा उघड्या मैदानावरहि हा विधी सहज उरकून घेतां येतो. हा विधी करावयास एकाच गोष्टीची जरूर आहे; ती गोष्ट म्हणजे शुचिर्भूतपणा होय. मनुष्य शुचिर्भूत असला कीं हा विधी करावयास त्यास

कोठल्याहि प्रकारची आडकाठी राहत नाही. प्रत्येक व्यक्तीने—मग ती स्त्री असो वा पुरुष असो—नमाज पढलीच पाहिजे अशी सक्त धर्माज्ञा आहे. एखाद्या व्यक्तीस पगार ठरवून त्याने घरांतील सर्व माणसांकरितां म्हणून केलेली प्रार्थना त्यांनी त्याज्य ठरविली. हा प्रार्थनेचा मक्ता इतर धर्मांत प्रचलित असला तरी इस्लाम धर्मांत तो धर्मवाह्य ठरविला आहे. त्याचप्रमाणे एकांने प्रार्थना करावयाची व बाकीच्यांनी पैंगत ऐकायची अशी परोच्चारित प्रार्थनाहि हजरत पैगंबरांनी निषिद्ध ठरविली. लहानांपासून थोरांपर्यंत परमेश्वराची प्रार्थना स्वतः करण्याचा प्रघात त्यांनी पाडला आहे. त्याचप्रमाणे परमेश्वरप्राप्तीकरतां कुठल्याहि मध्यस्थाची जरूरी इस्लाम धर्मांत लागत नाही. प्रत्येक व्यक्तीला सत्कृत्य करून परमेश्वरप्राप्ती करून घेतां येते.

दुसरा धार्मिक विधी म्हणजे जकात (दानधर्म) होय. ज्यांच्याजवळ संपत्ति आहे, त्या लोकांनी दानधर्म केलाच पाहिजे, अशी इस्लाम धर्माची स्पष्ट आज्ञा आहे. त्याबरोबरच दानधर्माचे प्रमाणहि ठरले आहे. आपल्या संपत्तीचा $\frac{1}{40}$ भाग दरवर्षी प्रत्येक मुसलमानाने खर्च केलाच पाहिजे. उदाहरणार्थ, ज्याच्याजवळ हजार रुपये असतील त्याला बरील प्रमाणावर हुकुम पंचवीस रुपये दरवर्षी दानधर्मांत खर्चावे लागतात. हजरत पैगंबरांची दानधर्माची व्याख्या अत्यंत विस्तृत आहे. गोरगरीब, लुले-पांगळे, अनाथ व पंगू यांना दानधर्म अवश्य केलाच पाहिजे; पण अडचणीत सांपडलेले, संकटांनी ग्रस्त झालेले, बंदिवासांत असणारे, कर्जबाजारी झालेले असे जे लोक असतील यांना मदत करणे प्रत्येकाचे कर्तव्यकर्म आहे. ही मदत म्हणजे एक प्रकारचा दानधर्मच होय. पण ज्यांच्याजवळ पैसा नाही किंवा जे ऋणकारी आहेत त्यांनी दानधर्म करावाच अशी सक्ती नाही. पण हजरत पैगंबरांनी त्यांच्यावर दुसरी कामगिरी सोंपविली आहे. जे दानधर्म करावयास असमर्थ असतील त्यांनी लोकांना सत्कार्य करण्यास प्रवृत्त करावे. लोकांस सत्कार्यो लावणे हा देखील दानधर्मच होय असे हजरत पैगंबर म्हणतात. गोरगरिबांस

दानधर्म केल्यानें जेवढें पुण्य एखाद्या धनिकास मिळेल तितकेंच पुण्य एखाद्या गरिबास लोकांना सत्कार्यास प्रवृत्त करण्यानें मिळणार आहे.

तिसरा धार्मिक विधी म्हणजे उपवास होय. वर्षातून एक महिना (रम-जान) प्रत्येक मुसलमानानें उपवास करावयाचा असतो. उपवासाचा मुख्य हेतु म्हणजे चित्तशुद्धि होय. मनुष्यास नामोहरम करणाऱ्या निरनिराळ्या षड्डी-भूष्या आधीन त्यानें जाऊं नये येवढ्याकरितां उपवासाचें तत्त्व हजरत पैगंबरांनीं आपल्या धर्मांत गोविलें आहे. कोणाचेंही मन दुखवूं नये, कोणाचेंही नुकसान करूं नये, मनांत वाईट विचार येऊं देऊं नयेत वगैरे अटी उपवास करतांना पाळाव्या लागतात. आजारी माणसें, प्रवासी आणि लहान मुलें यांनीं उपवास केलाच पाहिजे अशी अट नाही.

चौथा धार्मिक विधी म्हणजे मक्केची यात्रा होय. जगांतील सर्व लोकांनीं एकत्र जमावें आणि या सर्व लोकांस विश्वबंधुत्वाची जाणीव व्हावी एवढ्याकरतांच हा यात्रेचा विधी प्रत्येकानें करावयाचा असतो. पण ही यात्रा करणाऱ्या माणसास पुढील अटी पाळाव्या लागतात.

१. त्यानें आपलें कर्ज फेडून टाकलें पाहिजे, आणि यात्रेच्या अवधीत त्यानें आपल्या मुलावाळांची व आपल्यावर अवलंबून असणाऱ्या कुटुंबीयांची तरतूद करून ठेविली पाहिजे. २. प्रवासास आवश्यक असणाऱ्या वाहनांची आणि अन्नपाण्याची व्यवस्था करण्याचें सामर्थ्य त्याच्या अंगीं असलें पाहिजे. ३. प्रवासाच्या शक्याशक्यतेचा त्यानें विचार केला पाहिजे. ४. त्यानें आपल्या शत्रूंना मोकळ्या अंतःकरणानें क्षमा केली पाहिजे. ५. त्यानें एखाद्याचा गुन्हा केला असेल तर तो कबूल केला पाहिजे व त्या व्यक्तीशीं त्यानें मैत्री केली पाहिजे. या सगळ्या अटी पाळील त्यालाच मक्केची यात्रा करण्याचा अधिकार आहे.

हजरत पैगंबरांनीं जुन्या समजुतीचें खूळ धर्मातून काढून टाकलें आहे. मांजर आडवें गेलें, एखादी गरीब विधवा बाई सामोरी आली किंवा एखादा पक्षी डांब्या बाजूनें गेला म्हणून कार्यसिद्धि होत नाही असें समजणें

चुकीचें आहे. या शकुन-अपशकुनी गोष्टीचा व कार्यसिद्धीचा काडीमात्र संबंध नाही अशी हजरत पैगंबरांनीं शिकवणूक दिल्यामुळे इस्लाम धर्मात शकुनापशकुनांचें बंड अजिबात दिसत नाही. त्याप्रमाणेंच मंगलामंगल वेळेचें प्रस्थहि त्यांनीं मोडून टाकलें आहे. अमूक एक क्षण चांगला व अमूक एक वाईट असें न सज्जतां प्रत्येक क्षण मंगलच आहे असें समजून कार्याला लागलें पाहिजे. त्याप्रमाणेंच विधिनिषेधाची भानगड त्यांनीं कायमची मिटवून टाकली आहे. एखाद्या मनुष्यानें समुद्रपर्यटन केलें किंवा एखाद्या परजातीच्या माणसाबरोबर दोन घांस खाल्ले म्हणून विधिनिषेध वाळगण्याकरतां प्रायश्चित्त घेण्याची पद्धत त्यांनीं आपल्या धर्मात ठेविली नाही. ज्या गोष्टी आपल्या सदसद्विवेकबुद्धीस पटतात व ज्या चांगल्या आहेत, त्यांबद्दल प्रायश्चित्त घेण्याचें कांहींच कारण नाही, असें ते म्हणतात.

इस्लाम धर्मात आईबापांविषयी आत्यंतिक आदर आहे. ज्यांनीं आपणांस जन्म दिला, ज्यांनीं आपलें लालनपालन केलें, ज्यांच्या कृपेमुळे आपण लहानाचे मोठे झालों त्या आईबापांविषयीं सहृदयता दाखवावयास इस्लाम धर्म प्रत्येकास आज्ञा करीत आहे.

“ त्यांच्याशीं (आईबापांशीं) सहृदयतेनें वागा, आणि ‘परमेश्वरा, लहानपणीं माझें पालनपोषण करणाऱ्या माझ्या आईबापांवर दया कर’ अशी प्रार्थना करा. ”

—पवित्र कुराण, २४:१७

आपल्या प्रेमळ आईबापांस आपण काडीमात्र दुःखतां कामा नये; त्यांच्या अंतःकरणास प्रसन्नता बाटेल अशा तऱ्हेनें आपण वागलें पाहिजे; आईबापांना प्रसन्न करणें हा स्वर्गप्राप्तीचा एक मार्ग आहे, असें हजरत महंमद पैगंबर म्हणतात.

इस्लाम धर्मात उक्कष्ट चालीरीतीचें संबर्धन झालें आहे. या धर्मात अतिथि-सत्कार हें महत्कृत्य समजलें जातें. आपल्या घरीं कोणी पाहुणा आला तर

त्याला अत्यंत सन्मानाने बागविले पाहिजे, त्याच्याशी गोड भाषण केले पाहिजे, हे इस्लाम धर्मात आपल्या अनुयायांस शिकविले आहे. आपणांस त्रास झाला किंवा आपली गैरसोय झाली तर त्याची पर्वा न करता आपण पाहुण्याच्या सुखसोयीकडे प्रथम लक्ष दिले पाहिजे. त्याचप्रमाणे आपणांस कोणी भेटावयास आला तर त्याचे स्वागत करून त्याची आस्थापूर्वक विचारपूस केली पाहिजे, असा धडा हजरत पैगंबरांनी स्वतःच्या कृतीने घालून दिला आहे. इस्लाम धर्मात उच्चनीचपणा असा भेदाभेद नसल्यामुळे भेटावयास आलेला गृहस्थ जगाच्या दृष्टीने कितीही हलक्या दर्जाचा असला तरी त्याला आदरपूर्वक उत्थापन मिळते.

एकमेकांस अभिवादन करणे हे इस्लाम धर्मात कर्तव्य समजले जाते. मशिदीत, समारंभात, रस्त्यात, किंवा कोठेही एखाद्याची गांठ पडली तर त्याला अभिवादन करून त्याच्याविषयी आपलेपणा प्रदर्शित केला पाहिजे. अभिवादन किती सुंदर शब्दांत केले जाते ते पहा:—“अस्सलामालेकुम्.” याचा अर्थ ‘आपल्यास शांति लाभो’ असा आहे. दुसऱ्या व्यक्तीसही तितक्याच आदरपूर्वक प्रत्युत्तर द्यावे लागते. एकमेकांमध्ये आदर वाढेल, प्रेम उत्पन्न होईल अशा प्रकारच्या चालीरीति व आचारविचार यांना इस्लाम धर्मात फार महत्त्व आहे. दुसऱ्याला वाईट वाटेल किंवा त्याचे अंतःकरण दुखवले जाईल अशा प्रकारची बर्तणूक अत्यंत अश्लाघ्य समजली जाते. एकाद्याची निंदा करणे, त्याच्यावर निष्कारण तोहमत घेणे, चार चौघात त्याची बदनामी करणे वगैरे प्रकार इस्लाम धर्मात अत्यंत निन्द्य मानले जातात. स्त्रियांची नालस्ती करणाऱ्या नीच माणसांचा तर कडक शब्दांत धिक्कार केला आहे (अध्याय १८). दुसऱ्याकडे पाहून कुत्सितपणे हसणे, एखाद्याचे दोष हुडकीत बसणे, किंवा त्याला टोपणनांबाने संबोधणे या गोष्टी इस्लाम धर्मात त्याज्य मानल्या आहेत.

“लोकांनीं दुसऱ्याकडे पाहून कुत्सितपणें हंसू नये...
तुम्ही दुसऱ्या लोकांचे दोष हुडकीत वसू नका किंवा
त्यांना टोपणनांवानें संबोधू नका.”

—पवित्र कुराण, ४९ : ११

या क्षुल्लक वाटणाऱ्या गोष्टींमुळे आपसांतील बंधुभाव व प्रेम नष्ट होऊन
निष्कारण द्वेष वाढतो; याकरितां अशा गोष्टीपासून अलिप्त राहण्याविषयी
इस्लाम धर्म बजावीत आहे.

पुण्यसंचय हें अत्यंत महत्त्वाचें कलम हजरत पैगंबरांनीं आपल्या धर्मांत
घातलें आहे. प्रत्येक सत्कृत्य म्हणजेच पुण्य होय. इस्लाम धर्मांत सत्कृत्य
करणारी व्यक्ति अत्यंत श्रेष्ठ समजली जाते. नुसता अफाट पैसा, उच्च प्रतीचा
मानसन्मान, किंवा खानदानी घराणें यामुळेच थोरपणा प्राप्त होत नाही.
थोरपणा मिळवावयास आपण सत्कृत्यें केलीं पाहिजेत अशी त्यांनीं आपल्या
अनुयायांना शिकवण दिली आहे.

“ परमेश्वर सत्कृत्यें करणाऱ्यांवर प्रेम करतो.”

—पवित्र कुराण, २ : १९५

परमेश्वराला प्रसन्न करून घ्यावयाचें असेल तर प्रत्येकांनें सत्कृत्य केलें
पाहिजे या उदार तत्वाचा अंगिकार इस्लाम धर्मांनें केला आहे.

इस्लाम धर्माचें ध्येय मानवता होय. मानवांचीं सर्व दुःखें नष्ट करून
त्यांना सुखी करावयास आपल्या अनुयायांनीं एकनिष्ठपणें झटावें अशी
अंतिम इच्छा इस्लाम धर्मांनें प्रगट केली आहे.

“ मानवांच्या कल्याणाकरितां मुसलमानांची जात
निर्माण झाली आहे. तुम्ही सत्याचा पुरस्कार करणारे
आहांत व अन्यायाचा त्याग करणारे आहांत. ”

—पवित्र कुराण, ३ : १०९

मानवांचें कल्याण हें आपल्या जीविताचें सारसर्वस्व आहे, असें प्रत्येक मुसलमानानें समजलें पाहिजे, असा स्पष्ट संदेश इस्लाम धर्मानें दिला आहे.

हजरत पैगंबरांचा धर्म हटवादी नसून उदारमतवादी आहे. या धर्मात परधर्माची हेटाळणी नाही, परधर्मसंस्थापकांची निंदा नाही, किंवा शास्त्राची (science) अबहेलना नाही. जगामधील अत्युत्कृष्ट ज्ञानाचा संग्रह करण्यास इस्लाम नेहमी तयार असतो. जागतिक प्रगतीशी वितंडवाद न घालतां, त्या प्रगतीचा उपयोग करून घेण्यास इस्लाम नेहमी सज्ज राहतो. मानवजातीचें कल्याण ज्यांमुळे होईल अशा सुधारणांचें स्वागत करण्यास इस्लाम धर्मास नेहमी आनंद वाटतो. इस्लाम धर्माचें स्वरूप आपल्या जातीपुरतें आकुंचित नाही. इस्लाम धर्म हा अखिल जगाचा धर्म आहे. महर्षी सर रवीद्रनाथ टागोर यांच्या 'विश्वभारती' विद्यालयाचे एक विद्वान् अध्यापक डॉ. ज्यूलियस यांनी केलेली इस्लाम धर्माची व्याख्या मननीय आहे.

“ इस्लाम हा मानवतेचा धर्म आहे. असहाय्यांचें संरक्षण करणारा, जातीजातींमध्ये उभे असलेले अभेद्य तट जमीनदोस्त करणारा आणि परमेश्वरानें ठरवून दिलेल्या ध्येयाकडे जाणाऱ्या सर्व लोकांत विश्वबंधुत्वाचें नातें निर्माण करणारा असा हा धर्म आहे. ”

—डॉ. ज्युलियस जर्मनस्, पीएच्.डी.

जगांतील यच्चयावत् व्यक्तीचें कल्याण व्हावें असें उदात्त ध्येय इस्लाम धर्मानें आपल्यासमोर ठेविलें आहे. इस्लाम धर्म कोणामध्येच भेदभाव करीत नाही.

“ आम्हीं तुम्हांस एकाच आईबापांपासून निर्माण केले. ”

—पवित्र कुराण, ४९:१३

आज जगांतील लोक निरनिराळ्या देशांत पसरलेले दिसतात, पण त्या सर्वांचा उगम एकाच ठिकाणापासून झाला आहे; आपली भाषा, आपला वेष,

आपलें आचरण निरनिराळें असलें तरी आपण सर्वजण एकाच कुटुंबांतील आहों; आपल्यामध्ये उच्चनीच, स्पृश्यास्पृश्य, काळागोरा असा पंक्तिप्रपंच नाही; आपण सर्व एक आहोंत, असा धडा घालून देऊन इस्लाम धर्मांनं विश्वबंधुत्वाचा मार्ग सुकर करून ठेविला आहे. मानवजातीच्या कल्याणाकरितां अस्तरलेल्या या सुंदर धर्माची ओळख सान्या जगास करून देणारे हजरत महंमद पैगंबर सद्धर्मप्रवर्तक उरत नाहीत काय ?

समाजसुधारक

हजरत महंमद पैगंबर जितके निधडे धर्मप्रवर्तक तितकेच ते कट्टे समाजसुधारक होते. त्यांची धर्मकारणांतील निर्भय वृत्ति समाजकारणांत अप्रतिहत संचार करित होती. त्या वेळच्या लोकांची अडाणी वृत्ति आणि हजरत पैगंबरांच्या यशस्वी सुधारणा या दोन गोष्टींचा मेळ हजरत पैगंबरांची समाजाविषयी अनुकंपा व तळमळ स्पष्टपणें सिद्ध करित आहे व त्याबरोबर त्यांच्या जबर आशावादाशी जगाचा परिचय करून देत आहे. त्यांनीं केलेल्या सामाजिक सुधारणांचा इतिहास वाचला म्हणजे आजच्या युगांतील सुधारकांनादेखील हजरत पैगंबरांनी आपणांला निध्रम करून टाकलें आहे असें वाटेल. चोहों बाजूंनीं विरोधाचा सारखा भडिमार होत असतां साध्यासुध्या नव्हे तर उच्च प्रकारच्या सामाजिक सुधारणा घडवून आणणाऱ्या हजरत पैगंबरांकडे सारें जग कुतूहलानें आणि अभिमानानें पाहत राहिल. फक्त आपल्या हयातीत टिकून राहतील अशा प्रकारच्या गुळमुळीत सुधारणा न करतां, जगाच्या कल्पांतापर्यंत टिकतील अशा चिरंजीव सुधारणा करण्याचें श्रेय हजरत महंमद पैगंबरांनीं मिळविलें आहे. धर्मप्रवर्तक व समाजसुधारक या परस्परविरोधी तत्त्ववेत्त्यांचा सुंदर मिलाफ त्यांच्या ठिकाणीं झाला होता असें प्रत्येकास कबूल करावें लागेल. अशा प्रकारचा मिलाफ त्यांच्याखेरीज फारच क्वचित् व्यक्तींमध्ये संभवत असेल. त्यांनीं ज्या चिरंजीव सुधारणा केल्या त्यांचा या ठिकाणीं संक्षेपानें विचार करावयाचा आहे.

हजरत पैगंबरांच्या काळचा समाज अत्यंत बिस्कीत झाला होता. एकत्रित लोकांचा समाज असतो ही कल्पनाच मुळीं जनतेत नव्हती. दहा दहा किंवा पंधरा पंधरा लोकांचा एकेक स्वतंत्र गट असे. असे अनेक गट त्या वेळीं अस्तित्वांत असल्यामुळे त्यांच्यामध्ये एकसूत्रीपणाचा अभाव होता. एका गटाने केलेले कार्य दुसऱ्या गटाने हाणून पाडावयाचें असा संप्रदाय त्या काळीं असल्यामुळे चांगल्या कार्याची फलनिष्पत्ति होत नसे. या चमत्कारिक परिस्थितीमुळे समाजाच्या कल्याणाची वाताहत होत असल्यास नवल तें कसलें? ही परिस्थिती अशीच कायम राहिल्यास सगळी जनता नामशेष होईल म्हणून हजरत पैगंबरांनीं या निरनिराळ्या गटांना एकत्रित करण्याचा संकल्प केला. हा संकल्प पुरा करून जनतेत ऐक्य प्रस्थापित करण्याकरितां त्यांना विलक्षण सायास करावे लागले, लोकांचा रोष सहन करावा लागला, आणि हजारों संकटांना तोंड द्यावें लागलें. अरब लोकांस नुसत्या वेदांताचे घुटके देत न बसतां हजरत पैगंबरांनीं त्यांचेमध्ये रोटी व बेटीव्यवहारास प्रत्यक्ष सुरवात केली. कुलाचा किंवा उच्चनीचपणाचा काडीमात्र विचार न करतां त्यांनीं आपलें रोटीबेटीव्यवहाराचें तत्त्व अमलांत आणलें. त्या काळीं आमची जात उच्च, आमचें कुलशील श्रेष्ठ, आमचें घराणें थोर इत्यादि जातिभेद निर्माण करणाऱ्या वायफळ बडेजावीचा लोकांना अभिमान असल्यामुळे हजरत पैगंबरांनीं सर्रास रोटीबेटीव्यवहार सुरू करतांच त्या पुराणमतवादी लोकांनीं 'धर्म बुडाला,' अशी एकच कोल्हेकुई केली, निषेधाचा बदसूर काढला आणि हजरत पैगंबरांस लाखोली बाहण्याचें पुण्यव्रत पतकरलें. परंतु त्यांनीं या विरोधास काडीमात्र न जुमानतां आपलें कार्य सुरू ठेवलें. जगांत प्रेम व सहिष्णुता निर्माण करणाऱ्या समतेस विघातक होणाऱ्या जातिभेदाच्या भुतास गाडून टाकण्याचा रोटीबेटीव्यवहार हा एकच एक मार्ग असल्यामुळे हजरत पैगंबरांनीं जनतेस त्या मार्गावर पदार्पण करावयास लाविलें.

तो काळ गुलामगिरीचा होता, त्या काळी साऱ्या जगभर गुलामगिरीचा सैतान धैमान घालीत होता. सुधारणेच्या अत्युच्च शिखरावर पोहोचलेल्या रोमन साम्राज्यांतहि गुलामगिरीची प्रथा सुरू होती. सुश्रुत समजल्या जाणाऱ्या त्या काळच्या तत्त्ववेत्त्यांनीं देखील गुलामगिरीची तळी उचलून धरली होती. अरिस्टॉटलसारखा महान् तत्त्ववेत्ता ‘गुलामगिरीची समाजास आवश्यकता आहे’ असें प्रतिपादन करीत असे. एपिक्यूरियन, स्टूइक्स वगैरे तत्त्वज्ञानांतून अरिस्टॉटलचा सूर निघत होता. सुधारलेल्या राष्ट्रांची ही कथा, मग जंगली अरबस्तानांत गुलामगिरीचें प्राबल्य दिसून यावें यांत नवल तें काय ? अरबस्तानामध्यें गुलामांची एक निराळीच जात समजली जात असे. ह्या जातीवर त्यांच्या देवानेंच बहिष्कार टाकल्यामुळें सारें जग या गुलामांच्या जातीकडे तुच्छतेनें पाहत असे. गुलामाशी सहानुभूतीचें एक दोन शब्द बोलणें जेथें पाप समजलें जाई तेथें त्यांच्या कल्याणाची गोष्ट काढणें वेडगळपणाचें ठरल्यास आश्चर्य नाही. त्या काळी गुलामांचें होणारे हाल वाचले म्हणजे अंगावर शहारे आल्याखेरीज राहणार नाहीत. जीव असलेला पण वाचा नसलेला, हृदय असलेला पण समर्थ नसलेला असा दुर्दैवी प्राणी भूतलावर कोटें आढळेल काय असा प्रश्न कोणी केला तर त्या प्रश्नास उत्तर म्हणून गुलामांकडे बोट दाखवितां येईल. वाचा असून बोलतां येत नसल्यामुळें टपकणाऱ्या अश्रूंनी आपल्या हालअपेष्टांचें वर्णन करणाऱ्या गुलामांकडे पाहून हजरत महंमद पैगंबरांचें अंतःकरण कळबळलें. या गुलामांना स्वतंत्र केल्याखेरीज समाजाचा उत्कर्ष कदापिहि होणार नाही असा विचार हजरत पैगंबरांच्या मनांत येऊन त्यांनीं गुलामांना स्वतंत्र करण्याचा पुकारा केला. “गुलामांभोंवती करकचून आवळलेली सामाजिक बंधनें तोडून टाकून त्यांना आपली जीवनयात्रा सुखकर करूं द्या” असा हजरत पैगंबरांनीं जाहीर उपदेश जनतेस केला. गुलामांस मुक्त करून त्यांना स्वातंत्र्य देणें म्हणजे महत् पुण्य आहे, अशी कल्पना त्यांनीं जनतेच्या अंतःकरणावर बिंबविली. एकदां एक गृहस्थ

हजरत पैगंबरांकडे आले व म्हणाले, “ नरकापासून मुक्त होऊन स्वर्गप्राप्ति होण्याचा मार्ग कोणता ? ” हजरत पैगंबरांनी उत्तर दिले, “ गुलामांना मुक्त करणे हाच मार्ग आहे ! ” गुलामांना स्वातंत्र्य देणे म्हणजे मुक्ति मिळविणे होय अशी घोषणा करून मानवतेच्या इतिहासांत हजरत पैगंबरांनी श्रेष्ठ स्थान मिळविले आहे.

हजरत पैगंबरांच्या आशेप्रमाणे गुलामांना मुक्त करण्याकरतां सार्वजनिक फंडाचा विनियोग होऊ लागला. गुलाम स्वतंत्र झाल्यावर त्याने आपल्या आयुष्याची सुरुवात चांगल्या तऱ्हेने करावी म्हणून मालकाने त्याला कांही संपत्ति द्यावी असा हजरत पैगंबरांनी जनतेस उपदेश करून स्वतंत्र झालेल्या गुलामांच्या आयुष्यास स्थैर्य आणले. गुलामगिरीस आळा घालण्यासाठी हजरत पैगंबरांनी भगीरथ प्रयत्न केले, आणि हेच प्रयत्न जगांतील गुलामगिरी नैस्तनाबूद करण्यास कारणीभूत होणार आहेत. या विधानाच्या पुष्ट्यर्थ एका विद्वान् प्रोफेसरचे मत देतां येईल. लीडन युनिव्हर्सिटीचे प्रोफेसर स्नोक हुर प्रोरीज हे आपल्या ‘ महामेडनिझम् ’ या ग्रंथाच्या १५० व्या पानावर म्हणतात, “ इस्लाम धर्माच्या तत्त्वामुळे गुलामगिरी जगांतून नामशेष झाल्याखेरीज राहणार नाही. ” हजरत महंमद पैगंबरांनी केलेले गुलामगिरीचे उच्चाटन म्हणजे श्रेष्ठ दर्जाची सामाजिक सुधारणा होय.

समाजाच्या ऐक्यावर समाजाचा पर्यायाने जगाचा उत्कर्ष अवलंबून असल्यामुळे ते ऐक्य प्रस्थापित करते वेळीं जातगोताचा, उच्चनीचपणाचा काडीमात्र विचार करतां कामा नये. शुद्धक भेदभाव विसरून आम्ही सर्वजण बंधु आहोंत, समसमान आहोंत अशी कल्पना प्रत्येकांने बाळगली पाहिजे. परमेश्वराजवळ भेदभाव नाही; त्याच्याजवळ गरीब श्रीमंत, लहान थोर, उच्च-नीच असा पंक्तिप्रपंच नाही; आपणहि असा भेदभाव बाळगूं नये, पंक्तिप्रपंच करूं नये या उद्देशाने हजरत पैगंबरांनी गुलामगिरीवरील व इतर कनिष्ठ

जातीबरील निर्बंध उठवून सर्व जनतेत समता व बंधुता प्रस्थापित करण्याची श्रेष्ठ सामाजिक सुधारणा अमलांत आणिली.

ही समता किंवा बंधुता प्रस्थापित करते वेळी हजरत पैगंबरांनी काढल्याहि गोष्टी आड येऊ दिल्या नाहीत. अमुक एक मनुष्य अस्पृश्य आहे किंवा गुलाम आहे, त्याच्याशी आपण बंधुत्वाच्या नात्याने कसे राहावे, त्याच्याशी सोयरीक कशी करावी अशा तऱ्हेचा संदेह जनतेच्या मनांत उद्भूत होऊन समतेच्या व बंधुतेच्या कार्यास धुणा लागू नये म्हणून हजरत पैगंबरांनी आपली आते-वडील एका गुलामाला देऊन अचाट मनोधैर्य व्यक्त केलें आणि जनतेच्या मनांतील संदेह दूर करून टाकला. हजरत पैगंबरांचें घराणें केवढें थोर, त्यांचा दर्जा केवढा श्रेष्ठ; पण समतेच्या व बंधुतेच्या तत्त्वापुढें त्यांना आपल्या घराण्याची, दर्जाची मातब्बरी वाटली नाही. हजरत पैगंबरांच्या सर्वश्रेष्ठ घराण्यांतील ज्या मुलीचें पाणिग्रहण करण्यासाठीं अरबस्तानांतील संपन्न, कुलशीलवान आणि एकापेक्षां एक सुंदर अशा अरब तरुणांमध्ये स्पर्धा लागली होती, ती मुलगी हजरत पैगंबरांनी एका बहिष्कृत समजल्या गेलेल्या गुलामास दिली, यावरून हजरत पैगंबरांची तत्त्वनिष्ठा केवढी जावव्य होती आणि त्यांच्या समतेच्या व बंधुतेच्या कल्पना किती उच्च होत्या यांची वाचकांना सर्वसाधारण कल्पना आली असेल. हजरत पैगंबर बोलबेवडे समाजसुधारक नव्हते, किंवा वेळ पडल्याबरोबर मते बदलणारे वाचावीर नव्हते. त्यांनीं एकादें तत्त्व अंगिकारलें म्हणजे तें तडीस नेल्याखेरीज राहत नसत. हजरत महंमद पैगंबरांनीं एखाद्या तत्त्वाचा प्रसार सुरू केला तर ते जिवाची देखील पर्वा करीत नसत. लोकांना त्या तत्त्वाचा उपदेश करण्यापूर्वीं तें तत्त्व ते स्वतः अमलांत आणीत असत. त्यांच्या या तत्त्वनिष्ठेमुळेच त्यांनीं केलेल्या सुधारणा कल्पनेबाहेर यशस्वी झाल्या व आजतागायत चिरकाल टिकल्या. आज आपण कोठेहि मुसलमान समाजांत गेलों तर हजरत पैगंबरांनीं केलेल्या सुधारणा दृश्य स्वरूपांत दिसतील. गोत्र प्रवर, उच्च दर्जा, थोर घराणें वगैरे अडचणी मुसलमानी

लग्नाच्या आड येऊं शकत नाहीत. एखादा खानदानी व श्रीमंत घराण्यांतील मुसलमान आपली मुलगी एखाद्या गरीब मुसलमानास आनंदानें देतो. मुसलमान बराची योग्यता पैशाच्या, दर्जाच्या, किंवा उच्च घराण्याच्या मापानें न मोजतां कर्तृत्वाच्या मापानें मोजली जाते. हेंच समतेचें तत्त्व मुसलमानांच्या रोजच्या व्यवहारांत स्पष्टपणें दिसून येतें. मशिदींत प्रार्थनेच्या वेळीं बादशाहा-शेजारीं एखादा मजूर उभा राहतो; समारंभाच्या ठिकाणी नोकर मालकाच्या पुढें बसलेला दिसून येतो; जेवणाच्या पंक्तीत सरदाराशेजारी फाटक्या कपड्यांचा हमाल बसलेला आढळून येतां. हजरत पैगंबरांच्या सुधारणेचा अम्मल त्यांच्या मृत्यूनंतर कसा कायम आहे हें वाचकांच्या लक्षांत यावयास फारसा वेळ लागणार नाही.

नंतर हजरत पैगंबरांनीं समाजांत पसरलेल्या बाईट व्यसनांवर मोर्चा फिरविला. समाज पोखरून काढून त्यास निःसत्त्व करण्याचें सामर्थ्य या व्यसनांत असल्यामुळें त्यांनीं हीं व्यसनं निषिद्ध ठरविली. त्या काळची मोठी व्यसनं म्हणजे बदकैली, जुगार आणि मदिराप्राशन ही होत. वाटेल त्या स्त्रीवर बेधडक हात टाकावयाचा, दिवसाढवळ्या हमरस्त्यावर एकाद्या स्त्रीची विटंबना करावयाची, पैशांकरतां स्त्रियांना जबरदस्तीनें देहविक्रय करावयास लावावयाचें, हे बदकैलीचे प्रकार हजरत महंमद पैगंबरांनीं बंद केले व लोकांना स्त्रीदाक्षिण्याची दिशा दाखवून दिली. जुगाराचें दुसरें एक जबरदस्त व्यसन होतें. गळोगल्लीं रात्रंदिवस जुगार चालत असे. या जुगारामध्ये हजारों कुटुंबांची धुळधाण होत असल्यामुळें हजरत पैगंबरांनीं जुगार बंद पाडला. यापेक्षां सर्वांत मोठें व न सुटण्याजोगें व्यसन म्हणजे दारू पिण्याचें. दारू प्यावयास मिळावी म्हणून एखादा अरब आपला प्राण देखील गहाण टाकावयास तयार होत असे. रात्रंदिवस दारूचे गुत्ते उघडे असत. पैशाबरोबर शरिराची व मनाची राखरांगोळी करणाऱ्या या महान् व्यसनापासून जनतेस मुक्त करण्याचा त्यांनीं निश्चय केला.

जगामधील कोठल्याही व्यसनानें जनतेचें नुकसान झालें नाहीं इतकें नुकसान या दारूमुळें झालें आहे. या व्यसनानें उच्चाटन करण्याकरतां जंगजंग पळाडण्यांत आले; पण दुर्दैवानें ते सर्व निष्फळ ठरले. आजकालच्या सुधारलेल्या राष्ट्रांवर देखील या दारूचा पगडा कायम आहे. या व्यसनाच्या भीषणतेबद्दल इंग्लंडचे प्रख्यात मुत्सद्दी लॉइड जॉर्ज यांनीं महायुद्धाचे वेळीं अगदीं यथार्थ उद्गार काढले आहेत. ते म्हणतात,

“ आम्ही जर्मन, ऑस्ट्रिया व दारू यांबरोबर लढत आहोंत. पण सर्वांत दारूसारखा जबरदस्त व कट्टा शत्रू आम्हांस भेटला नाहीं. सर्व जर्मन पाणबुड्यांनीं आमचें नुकसान केलें नाहीं इतकें नुकसान दारूनें केलें आहे व करीत आहे ! ”

आतांपर्यंत जनतेस दारूपासून परावृत्त करण्याचा निर्धार अनेक लोकधुरीणांनीं केला; पण दुर्दैवानें तो फोल ठरला. उलट या निर्धारस प्रत्युत्तर म्हणून दारू पिणाऱ्यांची संख्या मात्र दुष्पट वाढली. दारूमुळें राष्ट्रांचें अत्यंत नुकसान होत आहे, याची जाणीव असतांना देखील तेथील सत्ताधारी दारूविरुद्ध ब्र उच्चारूं शकत नाहींत. उलट आपलें आसन टिकविण्याकरतां या सत्ताधार्यांना दारू पिण्यास परवानगी द्यावी लागते. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे दारूनें आजचें राजकारण हातीं घेऊन आपलें महत्त्व जगास पटवून दिलें आहे. पण हजरत पैगंबरांनीं आपल्या कर्तृत्वानें हें महत्त्व धुळीस मिळवून टाकलें. दारू पिणें हराम (निषिद्ध) आहे असा हजरत पैगंबरांनीं पुकारा करतांच मदिनेचे रस्ते दारूनें वाहूं लागले. त्यांचा हुकूम सुटतांच प्रत्येक जण आपल्या घरीं दारू साठविलेली भांडीं रस्त्यावर आणून फोडूं लागला. मदिना शहरांतील मुसलमान नागरिकांच्या घरांत दारूचा एक थेंबही शिल्लक राहिला नाहीं. हजरत पैगंबरांच्या आज्ञेनुसार प्रत्येक मुसलमान दारू पिणें अत्यंत मोठें पाप समजतो. आजकालच्या सुधारणेचें वारें मुसलमानांनीं राष्ट्रास लागलें

असतां देखील तीं राष्ट्र दाखू पिण्यापासून अलिप्त आहेत. यावरून हजरत पैगंबरांच्या शिकवणीचा केवढा जबरदस्त परिणाम झाला आहे, याची सर्व-साधारण कल्पना यावयास फारसा वेळ लागणार नाही.

यानंतर हजरत महंमद पैगंबरांची सामाजिक सुधारणा म्हणजे त्यांनी बाढविलेला स्त्रियांचा दर्जा होय. त्यांच्या जन्माआधी स्त्रियांची फारच दैना झाली होती. स्त्रियांना समाजांत इज्जत नव्हती, घरी अधिकार नव्हता. पुरुषांच्या लहरीप्रमाणे वागणारी एक चैनीची बस्तु यापलीकडे स्त्रियांना किंमत नसे. स्त्रियांविषयी इतकी अनुदार वृत्ति पसरली होती की, मुलगी जन्मास आली की तिला ठार मारून टाकीत असत. परंतु हजरत महंमद पैगंबरांनी ही अमानुष चाल बंद केली व स्त्रियांच्या अभिजात थोरपणास विघातक होणाऱ्या कल्पना समाजांतून काढून टाकिल्या. स्त्री ही बटीक नसून पुरुषाची सहधर्मचारिणी आहे, हें पटवून देऊन तिच्याशी दयाळूपणाने वागण्याची आपल्या अनुयायांना आज्ञा दिली. पवित्र कुराणाच्या “अन्निसा” या अध्यायांत पुरुषांनी स्त्रियांवरोबर कसे वागावे, याविषयी उत्कृष्ट शिकवण दिली आहे.

“ त्यांच्याशी (स्त्रियांशी) दयाळूपणाने वागा. जर तुम्ही त्यांचा द्वेष कराल तर ज्यांत परमेश्वराने चांगुलपणा भरला आहे अशा व्यक्तीचा द्वेष केल्यासारखे होईल.”

—पवित्र कुराण, ४ : १९

चांगुलपणाने भरलेली व्यक्ती म्हणून परमेश्वराने स्त्रियांना निर्माण केले आहे. आपण जर स्त्रियांचा अपमान करू तर परमेश्वराच्या चांगुलपणाचा अपमान केल्यासारखे होईल. स्त्रियांचा द्वेष किंवा तिरस्कार न करता त्यांना समताळूपणाने वागवा असा पवित्र कुराणामध्ये स्पष्ट उल्लेख आहे. हकीम इब्न इ-माविया नांवाच्या सद्गृहस्थांनी स्त्रियांना कसे वागवावे असा प्रश्न हजरत पैगंबरांना विचारला. त्यावर हजरत पैगंबर म्हणाले,

“तुम्ही जें अन्न खातां तेंच अन्न स्त्रियांना खावयास द्या; तुम्ही जीं वस्त्रप्रावरणें वापरतां तशा प्रकारचीं वस्त्रप्रावरणें त्यांना वापरावयास द्या; त्यांना कधींहि मारूं नका. ”

आपण पंचपक्वान्नें खावयाचीं आणि स्त्रियांना शिळी भाकर खावयास लावावयाची, आपण उंची कपडे वापरावयाचे आणि स्त्रियांना ठिगळ लाबलेली गोधडी नेसावयास द्यावयाची, भुल्लूक कारणावरून स्त्रियांना झोंडपावयाचें असें निग्र प्रकार हजरत पैगंबरांनीं त्याज्य व निषेधाई ठरविले. ते पुढें म्हणतात:—

“आपल्या बायकांना वागवितांना परमेश्वराची भीति बाळगा. तुमच्या बायका खरोखरीं तुमच्या मदतनीस आहेत. परमेश्वरास साक्ष ठेवून तुम्ही त्यांचा स्वीकार केला आहे.”

स्त्रियांना आपण क्रूरपणानें वागविलें तर परमेश्वर आपल्यावर नाराज होईल हें आपण लक्षांत ठेविलें पाहिजे. आपल्या सहधर्मचारिणी अडचणीच्या वेळीं आपल्यास मदत करणाऱ्या आहेत. मनुष्यावर संकटें कोसळू लागलीं म्हणजे त्याचे मदतीस स्नेही सोबती येत नाहींत, भाऊवंद धावत नाहींत; त्याच्या मदतीस धावून येणारी, त्याच्या दुःखांत समभागी होणारी, आपल्या गोड शब्दांनीं त्याला धीर देणारी, त्याच्याकरतां आपल्या सर्वस्वास तिलांजली देणारी कोणती व्यक्ति जगांत असेल तर ती त्या मनुष्याची सहृदय पत्नी होय. स्त्रीजातीविषयीं वाटणारा आदर अत्युच्च शिखरास जावा म्हणून हजरत पैगंबर म्हणतात,

“मातेच्या पायाखालीं स्वर्ग आहे. ”

जगांतील कोठल्याहि धर्मात्म्यानें हजरत महंमद पैगंबरांइतका स्त्रीजातीचा गौरव केला नसेल. लहानपणीं मातेच्या स्वरूपांत, तरुणपणीं पत्नीच्या स्वरूपांत आणि वृद्धापकाळीं कन्येच्या स्वरूपांत अखिल मानवजातीचें कल्याण चिंत-

णाऱ्या स्त्रीजातीविषयीं हजरत पैगंबरांनीं केवढा आदर प्रदर्शित केला आहे याची पुसट कल्पना बाचकांना आल्याखेरीज राहणार नाही.

हजरत पैगंबरांनी स्त्रीजातीविषयीं जितका आदर प्रदर्शित केला आहे, तितकाच त्यांच्या हक्कांचा पुरस्कार केला आहे. स्त्रियांना पुरुषांइतकेच हक्क आहेत हें जगाच्या निदर्शनास आणून देणारे हजरत महंमद पैगंबर हे पहिलेच महात्मे होत. नुसता आदर प्रदर्शित करून त्यांनी स्त्रियांची बोळवण केली नाही तर त्यांना सारखे हक्क देऊन त्यांचा सामाजिक दर्जाहि वाढवून ठेविला आहे.

“ जितके पुरुषांचे स्त्रियांवर हक्क आहेत, तितकेच स्त्रियांचे पुरुषांवर आहेत. ”

—पवित्र कुराण, २ : २२९

स्त्रियांचे हक्क पायदळी तुडविण्याचा पुरुषांना काडीमात्र हक्क नाही; इतकेंच नव्हे तर “ स्त्रियांचे हक्क पवित्र आहेत ” असा पुकारा करून हजरत महंमद पैगंबरांनीं स्त्रियांच्या हक्कांविषयीं जागरूकता प्रदर्शित केली आहे.

हजरत महंमद पैगंबरांनीं स्त्रियांना विवाहाच्या वावर्तीत पूर्ण स्वातंत्र्य दिलें आहे. मुसलमान मुलींच्या इच्छेविरुद्ध तिचे आईबाप तिचें लग्न करू शकत नाहीत. आपण सांगू त्या तरुणाबरोबर आपल्या मुलीनें लग्न केलेंच पाहिजे अशी अरेराबी मुलींच्या बापाला करतां येत नाही. मुलीला न कळत लग्नाचा घाट घातला तरी लग्न लागण्यापूर्वी मुलीची संमति घ्यावी लागते. लग्नाचे वेळीं आपणांला हा नवरा नको असें मुलगी म्हणेल तर तें लग्न रद्द होतें. मुलगी अज्ञान असल्यास तिच्या संमतीशिवाय तिचें लग्न बापाच्या संमतीवरून होऊं शकतें, परंतु पुढें ती मुलगी सज्ञान झाल्यावर तिला नवरा नापसंत वाटला तर तो लग्नसंबंध रद्द होतो.

लग्नाचे वेळीं नवरी मुलगी ठराविक रकमेची (यालाच मेहेर म्हणतात) अट नवऱ्यास घालते, एकादे वेळीं नवऱ्यानें काडीमोड केल्यास निर्वाहाचें

साधन म्हणून या रकमेचा विनियोग तिला करता येतो, काडीमोड झाल्याबरोबर नवऱ्यास ही रक्कम बायकोच्या हवाली करावी लागते.

लग्न झाल्यानंतर बायकोची इस्टेट उधळण्याचा नवऱ्याला काडीमात्र अधिकार नाही. बायकोच्या संमतीखेरीज एका पैलाहि नवरा हात लावू शकत नाही. मुसलमान स्त्रीला नवऱ्याच्या नांवावर अवलंबून राहावे लागत नाही. कोर्टात ऋणकोविरुद्ध फिर्याद करावयाची झाली तर ती फिर्याद नवऱ्याच्या नांवावर न करता स्वतःच्या नांवावर मुसलमान स्त्री करू शकते. बापाची इस्टेट फक्त मुलाच्या वांट्यास न जाता त्या संपत्तीचा ठराविक हिस्सा मुलीकडे येत असतो. बापाच्या संपत्तीचा तिला मिळालेला हिस्सा पूर्णपणे तिच्या मालकीचा होतो. या हिश्यांत तिच्या नवऱ्यास ढवळाढवळ करता येत नाही.

पुरुषांना घटस्फोट करण्याची परवानगी हजरत पैगंबरांनी दिली आहे. पण हा घटस्फोट करतांना हजरत पैगंबरांनी कांहीं निर्वेध घालून स्त्रियांना निष्कारण त्रास होणार नाही अशी खबरदारी घेतली आहे. हजरत पैगंबरांनी घटस्फोट ही बाब सार्वजनिक न ठेवितां ती अगदी खासगी स्वरूपाची ठेविली आहे. भर कोर्टात जाऊन त्या ठिकाणी स्त्रियांची मानहानी करणारी घटस्फोटाची कारणे निर्लज्जपणे सांगण्याचा अधिकार पुरुषांना ठेवला नाही. “मी तुझ्याशी काडीमोड केली आहे,” असे नवऱ्याने एका वाक्यांत एकाच वेळी सांगितल्याने तो घटस्फोट मान्य होत नाही. महिन्यांतून एकदां याप्रमाणे तीन महिन्यांत तीन वेळां बरील वाक्य उच्चारल्यानंतर तो घटस्फोट पुरा होतो. नवऱ्याच्या लहरीप्रमाणे किंवा क्षणिक संतापामुळे त्याच्या हातून घटस्फोटाचा प्रमाद होऊन एका स्त्रीचे नुकसान होऊं नये म्हणून तीन महिन्यांचा अवधि दिला आहे. या तीन महिन्यांच्या आंत नवरा-बायकोचे जुळले तर दोन वेळां उच्चारलेला घटस्फोट रद्द होऊं शकतो. घटस्फोट पूर्ण झाला आणि त्या वेळी ती स्त्री गर्भवती असेल तर ती प्रसूत होईपर्यंत तिला घराबाहेर न काढतां नवऱ्याने तिचा संभाळ करावयाचा असतो. घटस्फोट झाल्यानंतर त्या स्त्रीला

अपत्य होईल तर तिला त्या अपत्याचें संगोपन करण्याकरितां नवऱ्यास सर्व स्वर्च द्यावा लागतो.

ज्याप्रमाणें नवऱ्याला घटस्फोटाचा अधिकार आहे त्याप्रमाणें बायकोलाहि घटस्फोटाचा अधिकार हजरत पैगंबरांनी दिला आहे. नवरा वाटेल तेवढा दुर्वर्तनी असला, बदमास असला, तरी जन्मभर त्याच्याशीं आयुष्य कंठलेंच पाहिजे असा इतर धर्मांत असलेला निर्दय कायदा आपल्या धर्मांतून काढून हजरत पैगंबरांनी स्त्रियांची कायमच्या निर्वृण दास्यांतून मुक्तता केली आहे. ज्या नवऱ्याशी आपलें पटत नाही त्याच्याशी जन्मभर आयुष्य कठणें हा अधर्म आहे. बायको आवडत नाही या सववीवर पुरुषांनी त्या बायकोशी काडीमोड करावी आणि नवरा आवडत नसला तरी बायकोला त्याच्यापासून अलग होतां येऊं नये हा निव्वळ अन्याय आहे. हा अन्याय दूर करण्याकरतां हजरत पैगंबरांनी स्त्रियांस घटस्फोटाचा अधिकार दिला आहे.* नालायक नवऱ्याशीं जन्मभर आयुष्य कंठून आपल्या उभ्या जन्माचें मातेरें करून घेण्यापेक्षां त्या नवऱ्याशी काडीमोड करावयाची परवानगी देऊन हजरत पैगंबरांनीं जगामध्ये एक अत्युच्च सुधारणा घडवून आणिली आहे. त्या काळीं सर्व जगांत परवशतेचें लंगर स्त्रियांच्या भोंवती आवळलें जात असतां लोकमताची पर्वा न करतां हजरत महंमद पैगंबरांनी तें लंगर तोडून टाकून अखिल स्त्री-जातीस ऋणी करून ठेविलें आहे.

हजरत महंमद पैगंबरांची सर्वांत श्रेष्ठ सामाजिक सुधारणा म्हणजे त्यांनीं केलेला शिक्षण-प्रसार होय. त्यांनी आपल्या अवतारकार्यांत शिक्षणास अत्यंत महत्वाचें स्थान दिलें आहे. जंगली व पशू बनलेल्या मनुष्यास सुसंस्कृत बनविण्याचें सामर्थ्य फक्त शिक्षणांतच असल्यामुळे हजरत पैगंबरांनी आपल्या अनुयायांच्या अंतःकरणांवर शिक्षणाचें महत्त्व विवचिलें. मानवांच्या प्रगतीस खीळ घालणाऱ्या मूर्खपणाच्या समजुती, असंतोषाचा वणवा पेटविणारी

* या घटस्फोटास “खुला” अशी संज्ञा आहे.

अन्यायी वृत्ती यांना सप्तपाताळांत दडपून टाकून समाधानाचें साम्राज्य प्रस्थापित करण्याचें महत्कार्य शिक्षण घेतलेल्या सुसंस्कृत माणसांकडूनच होतें. फक्त पुरुषांनींच शिक्षण न घेतां तें स्त्रियांनींहि अवश्य घेतलें पाहिजे असा हजरत पैगंबरांनीं उपदेश केला आहे. शिक्षण घेणें हें स्त्रीपुरुषांचें आद्य कर्तव्यकर्म आहे अशी त्यांनी शिकवण दिली आहे. स्त्रिया या उद्याच्या जगाच्या माता आहेत; उद्याच्या पिढीचें भवितव्य त्यांचा हातीं आहे; त्यांनीं दाखवून दिलेल्या दिशेकडे जग मार्ग आक्रमण करणार आहे. एबढ्याकरितां स्त्रियांना सुविद्य राहण्याविषयीं हजरत महंमद पैगंबरांनीं इशारा दिला आहे. हजरत महंमद पैगंबरांनंतर मुसलमान लोकांनीं सान्या जगभर शिक्षणाचा जो झपाट्यानें प्रसार केला त्याचें सर्व श्रेय हजरत पैगंबरांसच दिलें पाहिजे. ज्या वेळीं युरोप अज्ञानांधःकारांत धडपडत होता त्या वेळीं मुसलमानांनींच युरोपांत ज्ञानदीप प्रज्वलित केला, जगांतील पहिलें विश्वविद्यालय प्रस्थापित करण्याचा मान मुसलमानांनींच मिळविला आहे. जगांतील उत्कृष्ट वाङ्मयाची निपज मुसलमान बादशहांच्या कृपालाखालीं झाली आहे. ज्ञानाचा उत्कर्ष ज्या ज्या मार्गांनीं होईल ते ते सर्व मार्ग हजरत पैगंबरांच्या उपदेशानुसार मुसलमानांनीं चांखाळले आहेत. आपल्या अनुयायांना शिक्षणप्रवृत्त करण्याकरितां हजरत महंमद पैगंबरांनीं कशी शिकवण दिली याचा आपणांस थोडक्यांत विचार करावयाचा आहे. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ प्रत्येक व्यक्तीनें जन्मापासून मरेपर्यंत विद्यार्जन केलें पाहिजे. ”

आपण आपल्या आयुष्याच्या ठराविक कालापर्यंत ज्ञान संपादन केलें किंवा पदवी मिळेपर्यंत विद्याभ्यास केला कीं आपला कार्यभाग संपला असें कोणीही समजू नये. प्रत्येक मनुष्य आजन्म विद्यार्थी असतो. त्यानें आपल्या आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत ज्ञान मिळवीत राहिलें पाहिजे. पुढें हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ ज्ञान संपादन करण्याकरितां चीन देशास जा. ”

आपल्या शहरांत किंवा देशांत पुरेसें ज्ञान मिळत नाही म्हणून आपण स्वस्थ बसतां कामा नये. वेळ पडल्यास सातासमुद्रापलीकडे जाऊन आपण शिक्षण घेतलें पाहिजे. हजरत पैगंबरांनीं 'चीन देश' हा जो शब्द वापरला आहे तो बरील अर्थानेंच होय, त्या वेळीं चीन देशास जाणें म्हणजे अत्यंत दुर्घट व मुष्किलीचें कार्य होतें, हल्लींप्रमाणें त्या काळीं वाहतुकीची कोठल्याहि प्रकारची साधनें नव्हती, चीन देशास जावयास निघणें म्हणजे जवळजवळ आपल्या देशास परत यावयाची आशा सोडण्यासारखें होतें, अशी परिस्थिती असतां देखील हजरत पैगंबर 'चीन देशास जा' असा आपल्या अनुयायांना उपदेश करित आहेत. स्वतःच्या जीवितापेक्षां हजरत पैगंबरांना शिक्षणाची किती मातब्यरी वाटत होती हें बरील वाक्यावरून सिद्ध होण्यासारखें आहे.

आपण शिक्षण घेऊन ज्ञानसंपन्न झाल्यावर त्या ज्ञानाचा उपयोग इतर लोकांस करून दिला पाहिजे. आपण स्वतः ज्ञानी होऊन बसलों तर त्या ज्ञानाचा सदुपयोग झाला असें आपणांस कधीहि म्हणतां येणार नाही. दुसऱ्यांना शिक्षण देऊन त्यांना सुसंस्कृत करण्याचें ध्येय आपल्यासमोर ठेविलें पाहिजे. दुसऱ्यांना ज्ञान देणें म्हणजे परमेश्वराची भक्ति करण्यासारखेंच आहे. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ रात्रभर प्रार्थना करित बसण्यापेक्षां रात्रीचा एक तास दुसऱ्यांना शिकविण्यांत किंवा ज्ञानदान करण्यांत खर्च केला तर तो अधिक चांगला. ”

हजरत महंमद पैगंबरांच्या दृष्टीनें शिक्षणाकरितां आपलें आयुष्य वाहणाऱ्या ज्ञानी माणसाची योग्यता अत्यंत श्रेष्ठ आहे. कोठल्याहि व्यक्तीला मान दिला नाहीं इतका मान हजरत पैगंबरांनीं ज्ञानी माणसास दिला आहे. विद्वान् मनुष्य म्हणजे अमरकोटीतला असतो असें ते समजतात. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ शिक्षणास आयुष्य वाहणारा अमर असतो. ”

जगांतील महान् व्यक्ति, मोठे लोक, राजेमहाराजे काळाच्या उदरांत गडप होतत. त्यांच्या आयुष्यांबरोबरच त्यांच्या मोठेपणाचा शेवट होत असतो. पण विद्वान् माणसाचा मोठेपणा त्याच्या मार्गे चिरंजीव राहतो. विद्वान् माणसाची योग्यता अत्यंत थोर असते. त्याच्याइतका मान-सन्मान जगांतील कोणत्याही व्यक्तीला मिळणे शक्य नाही. हुतात्म्याची योग्यता अत्यंत श्रेष्ठ मानली जाते; पण हजरत महंमद पैगंबर हुतात्म्यापेक्षां विद्वान् माणसाची योग्यता अधिक मानतात. ते म्हणतात,

“ हुतात्म्याच्या रक्तापेक्षां विद्वान् माणसाच्या लेखणीतला शाईचा एक थेंब अधिक पवित्र होय. ”

हजरत पैगंबरांनी विद्वत्तेचा गौरव किती सुंदर शब्दांत केला आहे तो पाहा. त्यांना शिक्षणाबद्दल किती आस्था वाटत होती व विद्वान् माणसाबद्दल त्यांच्या अंतःकरणांत केवढा आदर वास करित होता हे वरील अविनाशी व नितांत-सुंदर वाक्यावरून सहज सिद्ध होणार आहे. त्यांच्या उदात्त शिकवणी-मुल्लेख जंगली अरबस्तान देशाने युरोपचा गुरू होण्याचा बहुमान मिळविला.

राजकारण-धुरंधर

हजरत महंमद पैगंबरांखेरीज आपल्या आयुष्यांत धार्मिक, सामाजिक व राजकीय सुधारणा करणारी व्यक्ति, जगाच्या इतिहासांत सांपडेल की नाही याची वानवाच आहे. धर्मप्रवर्तक म्हटला की तो सामाजिक सुधारणांविषयी उदासीन असावयाचा, समाज-सुधारक म्हटला की त्याला राजकारणाचे वावडे असावयाचे, राजकारणी म्हटला की तो धार्मिक मतांकडे तुच्छतेने पाहणारा निघावयाचा अशी दृश्ये आपण आजवर पाहत आलों आहोंत. पण हजरत महंमद पैगंबरांच्या आयुष्याकडे अगदीं बारकाईने नजर टाकली की, वरील परस्परविरोधी दृश्यांचा मागमूस आपणांस कोठेच दृष्टीस पडणार नाही. उलट धर्मप्रवर्तक, समाजसुधारक आणि राजकारणी या त्रिविध भूमिकेचे सुंदर दृश्य हजरत महंमद पैगंबरांच्या ठिकाणी दिसून येईल.

धार्मिक व सामाजिक सुधारणांप्रमाणेच राजकीय सुधारणा करण्यांत हजरत पैगंबरांच्या शिरावर यशोदेवतेंचा वरदहस्त कायम होता. त्यांनी केलेली एकहि सुधारणा वायफळ गेली नाही किंवा अल्पायुषी ठरली नाही. सध्याच्या सुधारलेल्या व प्रगतीच्या काळांत देखील त्यांच्या राजकीय सुधारणांचें तेज तिळमात्र कमी झालें नाही. त्यांनीं केलेल्या राजकीय सुधारणांची उभारणी इतक्या भक्कम व अविनाशी पायावर केली आहे कीं, शंकावातासारखे काळाचे अनेक झोत त्यावरून गेले तरी त्या राजकारणास काडीमात्र धक्का पोहोंचला नाही. त्यांच्या या राजकारणाचा पाया म्हणजे मानवता (humanity) होय. त्यांचें राजकारण आपआपसांत त्याथाळी करावयास प्रवृत्त करीत नाही, त्यांचें राजकारण दडपशाही करावयास शिकवीत नाही, त्यांचें राजकारण गोरगरिवांना भरडून काढण्याची प्रथा पाडीत नाही, त्यांचें राजकारण दुसऱ्या राष्ट्रावर धांवून जाण्यास उत्तेजन देत नाही, त्यांचें राजकारण अत्याचारी व्हा अशी जाहीर घोषणा करीत नाही. त्यांचें राजकारण म्हणजे सहकार्याची, स्वातंत्र्याची, समतेची, आंतरराष्ट्रीय प्रेमाची आणि अनत्याचाराची शिकवण होय. त्यांनीं प्रस्थापित केलेल्या लोकशाहीत त्यांच्या राजकारणाचें स्वच्छ प्रतिबिंब आरणांस पाहावयास सांपडेल.

आजची पाश्चात्य राष्ट्रे ज्या लोकशाहीचा मोठा अभिमान बाळगीत आहेत, ती लोकशाही प्रस्थापित करण्याचा पहिला मान हजरत महंमद पैगंबरांनी मिळविला आहे असे प्रत्येक इतिहासज्ञ मोठ्या अभिमानानें म्हणेल ! ज्या काळात अरबस्तानामध्ये लोकशाहीची मुहूर्तमेढ रोविली त्या काळांत पाश्चात्य राष्ट्रांमध्ये ब्रह्मशाही बाकाळली होती, अनाचाराचें साम्राज्य माजून राहिलें होतें; किंवा आपणांस असे म्हणतां येईल कीं, पाश्चात्य राष्ट्रांचें जंगली युग अजून संपलें नव्हतें. हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीनंतर कितीतरी वर्षांनीं पाश्चात्य राष्ट्रांत लोकशाहीच्या कल्पना लोकांच्या अंतःकरणांत मूळ धरूं लागल्या. इसवी सन १६४१ साली राजा व प्रजा यांमधील यादवीस तोंड लागून त्याचें पर्यवसान

१६८८ सालच्या फ्रेंच क्रांतीमध्ये झाले. तेथूनच प्राश्वात्य राष्ट्रांतील लोकशाहीस सुरुवात झाली असे म्हणावयास प्रत्यवाय नाही. या लोकशाहीच-जवळजवळ हजार वर्षे अगोदर हजरत महंमद पैगंबरांनी आपल्या राष्ट्रांत लोकशाहा प्रस्थापित करून लोकांनी निवडून दिलेला सर्वाधिकारी होण्याचा जगांतील पहिला मान त्यांनी मिळविला होता. हजरत महंमद पैगंबरांनी आपली लोकशाही सर्व बाजूंनी निष्कलंक राहिल अशी विलक्षण खबरदारी घेतली आहे. लोकशाहीच्या गोंडस नांवाखाली वाटेल त्याला धिंगाणा घालण्याची त्यांनी एकही सोय करून ठेविली नाही ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. जनतेस लोकशाही म्हणजे 'उचल्यांचा बाजार' न वाटतां मुखाचे साम्राज्य वाटाचे अशीच त्यांच्या लोकशाहीची घटना आहे.

हजरत पैगंबरांची लोकशाही स्वार्थमूलक पक्षपद्धती (Party system) पासून अगदी अलिप्त होती. सध्यां प्राश्वात्य राष्ट्रांत चाटू असलेल्या पक्ष पद्धतीचे निघत असलेले भिडवडे आपण प्रत्यही पाहत आहोंत. राजकारणांत हुजूरपक्ष, मजूरपक्ष, जहालपक्ष वगैरे पक्षोपपक्ष राष्ट्रहिताच्या दृष्टीने अत्यंत घातुक ठरतात. एखादा पक्ष अधिकारारूढ झाला म्हणजे फक्त आपल्या पक्षाचे कल्याण एवढेच ध्येय तो आपल्यासमोर ठेवून वागतो. आपल्या पक्षा-खेरीज इतर पक्ष अस्तित्वांत आहेत, त्यांच्या कल्याणाची जबाबदारी आपल्या वर आहे वगैरे गोष्टींचे त्याला भान राहत नाही. अधिकाराच्या जोरावर इतरांचे हक्क पायदळी तुडवून आपला स्वार्थ कसा साधेल या विवंचनेत तो नेहमी मग्न असतो. जो पैसा आपण आपल्या पक्षाच्या कल्याणाकरितां खर्च करीत आहोंत तो पैसा आपल्या पक्षाचा नसून सान्या राष्ट्राच्या मालकीचा आहे. अर्थात् तो पैसा सर्व राष्ट्राच्या कल्याणाकरितां खर्च केला पाहिजे या गोष्टीची आठवण त्यास राहत नाही. अशा प्रवृत्तीचे पर्यवसान राष्ट्रांमध्ये असंतोषाचा डोंब उसळण्यांत होतें. अशा पक्षपद्धतीस हजरत पैगंबरांनी अजिबात फाट दिला होता. आपले राष्ट्र कोणत्याहि एका पक्षाच्या मालकीचे

नसून तें सर्वांच्या सारख्या मालकीचें आहे असा त्यांनीं पुकारा केला. त्यांनीं आपल्या लोकशाहीत पक्षपद्धतीला स्थान न दिल्यामुळें त्यांची अधिकारी मंडळी फक्त स्वजातीयांच्या किंवा आग्नेष्टांच्या कल्याणाकरितां न झटतां साऱ्या राष्ट्राच्या कल्याणाकरितां झटत असे. राष्ट्राचा पैसा एका विवक्षित जातीकरितां किंवा पक्षाकरितां खर्चला न जातां तो सर्वांकरितां सारखा खर्चिला जात असे. उदाहरणादाखल म्हणून 'जकात' नांवाच्या फंडाकडे आपणांस अंगुलिनिर्देश करतां येईल. ठराविक उत्पन्नावर प्रत्येक व्यक्तीला जो पैसा द्यावा लागे त्याला 'जकात' अशी संज्ञा होती. हा पैसा सरकारी खजिन्यांत जमा होई. आणि तो राष्ट्राच्या मालकीचा समजून राष्ट्रांतील गोरगरीब गरजू लोकांकरितां सारख्या प्रमाणांत खर्च होत असे. हाच पैसा गुलामांना मुक्त करण्याकरितां गुलामांच्या मालकांना देण्यांत येत असे. बरील उदाहरणावरून राष्ट्राचा पैसा सर्वांच्या कल्याणाकरितां कसा खर्च होई याची कल्पना येईल.

लोकशाहीची सुस्थिती राष्ट्राच्या आर्थिक स्थिरतेवर अवलंबून असते. राष्ट्राची आर्थिक स्थिती विघडली कीं लोकशाहीला ग्रहण लागतें. राष्ट्रामध्ये संपत्तीची विषम विभागणी झाली, ठराविक लोकांजवळ कल्पनातीत पैसा जमला व बाकीचे लोक एक पैशाला देखील महाग झाले कीं राष्ट्रामध्ये असंतोष फैलावू लागतो. हा असंतोष फैलावणें हें लोकशाहीस अत्यंत विघातक ठरतें. हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत आर्थिक विषमतेचा पूर्ण अभाव होता. घनाढ्य माणसाजवळ कोट्यवधि रुपयांचा ढीग पडून राहावयाचा आणि गरीब माणसाजवळ एका वेळेच्या जेवणापुरते पैसे देखील असावयाचे नाहींत असे देखावे दृष्टीस पडत नसत. श्रीमान् व्यक्तींनीं चैनीकरितां पाण्यासारखा पैसा खर्चावा आणि ज्यांच्या जिवावर या व्यक्ति श्रीमान् झाल्या त्यांनीं आणि त्यांच्या कच्च्यावच्छ्यांनीं उपाशीतापाशीं तडफडत राहावें हा अक्षम्य अन्याय हजरत पैगंबरांस कधींहि पाहिला नाहीं. संपत्तीची विषम वांटणी म्हणजे राष्ट्राचा असंतोष ही खूणगांठ त्यांनीं मनाशीं बांधून ठेविली होती. संपत्तीच्या

मदानें धुंद होऊन श्रीमान मनुष्य गोरगरिबांची गळचेपी करूं लागतो. या श्रीमान मनुष्यास उन्मत्त बनविणारी पैशाची निशा त्याच्यावर चढणार नाही अशी हजरत पैगंबरांनीं पूर्ण व्यवस्था करून ठेविली आहे.

संपत्तीची भूमितिश्रेढीनें वाढ करणारा व्याजवट्ट्याचा व्यवहार त्यांनीं निषिद्ध ठरविला. पैशांवर व्याज घेणें म्हणजे धर्मबाह्य वर्तन करणें होय, अशी त्यांनीं शिकवण दिली. व्याज घेणारा माणूस इस्लाम धर्मांत अत्यंत हीन दर्जाचा समजला जातो. व्याज निषिद्ध ठरविल्यामुळें संपत्तीची होणारी अकारण वाढ खुंटली गेली. व्याज न घेतां एकाद्याजवळ अफाट संपत्ती जमली तर त्यांनीं तीवर नियंत्रण घातलें आहे. त्या संपत्तीचा वारस फक्त वडील मुलगा होऊ शकत नाही. इस्लाम धर्माच्या कायद्याप्रमाणें ती इस्टेट सर्व मुलांमध्ये वांटली जाते; इतकेंच नव्हे तर मुलींना देखील त्या इस्टेटीचा वांटा मिळतो. अशा रीतीनें ही प्रचंड इस्टेट विभागली जाते. पण अशी इस्टेट विभागूनहि प्रत्येकाच्या वांठ्यास पुष्कळ संपत्ती येऊन तो लोटासा भांडवलवाला व्हावयाचा संभव असतो. यावरहि त्यांनीं उपाय शोधून काढला आहे. ज्यांच्याजवळ संपत्ती आहे अशा लोकांनीं दरवर्षी शंभर रुपयांस अडीच रुपये ' जकात ' दिलीच पाहिजे असें त्यांनी धार्मिक बंधन घातून दिलें. उदाहरणार्थ, दोनच भाऊ असून प्रत्येकाच्या वांटणीस पांच पांच लाख रुपये आले आहेत. वरील धार्मिक बंधनाप्रमाणें दर शंभर रुपयांस अडीच रुपयांप्रमाणें प्रत्येकानें आपल्या ५ लाख रुपयांच्या इस्टेटीवद्दल साडेवारा हजार रुपये याप्रमाणें दोघा भावांनीं पंचवीस हजार रुपये जकात दरवर्षी दिलीच पाहिजे. ज्याच्याजवळ संपत्ती आहे, मग ती कितीहि असो, अशा प्रत्येक व्यक्तीनें दर शंभर रुपयांस अडीच रुपयांप्रमाणें जकात द्यावीच लागते. हा जकातीचा सर्व पैसा गोरगरीब, अनाथ, पंगू या लोकांकरितां खर्च करावयाचा असतो. या 'जकाती'च्या पद्धतीमुळें गरजू लोकांची पैशाच्या अभावी नाहक होणारी कुचंबणा टळून त्यांना आपली जीवितयात्रा सुखकर करण्यास सुलभ जातें. श्रीमंतांचा पैसा

गोरगरिबांस मारक न होता तो तास्क कसा होऊं शकतो हें हजरत पैगंबरांनीं जगाला उत्कृष्टपणें दाखवून दिलें आहे. वरील विवेचनाबद्दल त्यांनीं आपल्या लोकशाहीत भांडवलशाहीचा बीमोड करण्याचा कसा पद्धतशीर उपक्रम केला हें स्पष्टपणें सिद्ध होईल.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत प्रत्येक नागरिकास पूर्ण स्वातंत्र्य हातें. त्यांनीं काढलेली राजकीय फर्मानें पाहिलीं म्हणजे परधर्मीयांच्या आचार व विचारस्वातंत्र्याबद्दल ते किती दक्ष होते हें सहज दिसून येणार आहे. आपलें मुसलमानी राष्ट्र आहे, या राष्ट्रांत परधर्मीयांना कोठल्याही प्रकारचा वाव देऊं नये अशी कल्पना त्यांच्या मनास कधींच शिवली नाही. त्यांच्या राज्यांत ज्यू लोकांचें फार मोठें प्रस्थ होतें. त्यांच्या हातांत लश्मी खेळत होती. आपला धर्मप्रसार त्यांनीं नेटानें चालू ठेवला होता. मुसलमानांचा ते उघड हेवादावा करीत. पण हजरत पैगंबरांनीं अधिकाराच्या जांरावर त्या लोकांची मुस्कटदाजी करण्याचा कधीं प्रयत्न केला नाही किंवा त्यांची संपत्ती जप्त करून टाकली नाही. आपल्या धर्माविरुद्ध वाटेल त्या खोऱ्यानाऱ्या कंड्या पिकवितात म्हणून त्यांनी ज्यू लोकांस जरब दाखविली नाही किंवा मुसलमानांचा उघडउघड द्वेष करतात म्हणून त्यांचे खून पाडले नाहीत. आपल्या राज्यांत प्रत्येक व्यक्तीला किंवा ज्ञातीला इतकें स्वातंत्र्य दिल्याचीं उदाहरणें आपणांस फारच थोडी सांपडतील.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीचें वैशिष्ट्य म्हणजे समता. समता ही खऱ्या लोकशाहीची प्रतीक असते. ज्या राष्ट्रांत काळागोरा हा भेदभाव केला जातो, वर्णावर योग्यता ठरविली जाते, उच्चनीचपणा दाखविला जातो, धनिक आणि गरीब असे कप्पे पाडले जातात त्या राष्ट्रांनीं आपल्या लोकशाहीचा कितीही डांगोरा पिटला तरी ती लोकशाही आदर्शभूत अशी कधींच होणार नाही. इतकेंच नव्हे तर ती लोकशाही नसून लोकशाहीचें विडंयन आहे असेंच सुज्ञ जग म्हणत राहणार. लोकशाही म्हटली कीं, त्या ठिकाणीं स्पृश्यास्पृश्यता,

भेदाभेद, उच्चनीचपणा, किंवा जादा मेहेरवानगी काडीमात्र दिसतां कामा नये. सगळ्यांना सारखें स्वातंत्र्य, सारखा न्याय, सारख्या सवलती म्हणजेच खरी लोकशाही होय. अशा प्रकारची लोकशाही प्रस्थापित करण्याचा अपूर्व मान हजरत महंमद पैगंबरांनींच मिळविला आहे.

त्यांच्या राज्यांत सर्वाधिकार्यापासून तों तहत गरिबापर्यंत सर्व नागरिक समतेने राहत होते. त्यांच्यामध्ये सर्वाधिकारी म्हणून त्याला अधिक सवलती, श्रीमंत म्हणून त्यांची अगोदर वर्णी, उच्च जातीचे म्हणून त्यांना अधिक मान, अल्पसंख्याक म्हणून त्यांस अधिक सवलती, असे असमतेचे व मेहेरवानगीचे प्रकार हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत दृष्टीस पडत नसत. त्या ठिकाणी अरब-नीग्रो असा भेदाभेद नव्हता. मुसलमानांना एक कायदा आणि ज्यू लोकांना एक कायदा असा पंक्तिप्रपंच दृष्टीस पडत नव्हता. हजरत पैगंबर राष्ट्राचे सर्वाधिकारी होते म्हणून त्यांनी आपल्या आत्तेष्टांवर अगर अनुयायांवर खास मेहेरवानगी कधीहि दाखविली नाही किंवा आपल्या जातभाईंचें तडू राजकारणांत ढकललें नाही. तसेंच त्यांचें लक्ष जातीवर किंवा वशिल्यावर नसून व्यक्तीच्या कर्तबगारीवर व योग्यतेवर होतें. त्यांच्या लोकशाहीमध्ये सैन्याचा सर्वाधिकारी श्हेद नांवाचा गुलाम होता; त्याचप्रमाणें मुख्य मशिदींत आजान देण्याचा बहुमान बिलाल नांवाच्या नीग्रोस देण्यांत आला होता.

हजरत पैगंबरांच्या राज्यांत मालक व नोकर यांमध्ये देखील आदर्शभूत अशा प्रकारची समता होती. नोकरापेक्षा आपण श्रेष्ठ आहोंत असें मालकाला कधींच वाटत नसे. स्वतःला पंचपक्कानें आणि नोकरास कोंडाभाकर असा प्रकार तेथें कधींच दृष्टीस पडत नसे. आपण खातों तेंच अन्न आपल्या नोकरांस द्या अशी हजरत पैगंबरांची आज्ञा असल्यामुळे मालक जें अन्न खाई तेंच अन्न नोकरांस मिळत असे. त्याप्रमाणेंच नोकरास वाजवीपेक्षा जास्त काम कधींच देण्यांत येत नसे. एकाद्या वेळीं नोकरास कामाचा जास्त ताण पडला तर खुद्द मालक त्याच्या मदतीस जात असे. मालकानें घोड्यावर

बसून जावयाचें आणि नोकरांनें त्याच्याबरोबर पळत सुटावयाचें असे अमानुषतेचे प्रकार त्या वेळीं कचित्तच दृष्टीस पडत. एक दिवस एक गृहस्थ उंटावर बसून चालला होता आणि त्याचा नोकर त्या उंटामागून धांवत होता. हजरत पैगंबरांचे स्नेही अबू हुरेरा यांनीं हा प्रकार पाहिला व ते त्या उंटावर बसलेल्या गृहस्थास म्हणाले, “ भल्या गृहस्था, तुझ्या नोकरास उंटावर तुझ्यामागें बसवून घे. तो तुझा नोकर नसून बंधु आहे असें समज. तुझ्यासारखा त्यालाहि पण आत्मा आहे ही गोष्ट विसरूं नकोस.” उंटावर बसलेला गृहस्थ शरमिदा झाला व त्यानें आपल्या नोकरास आपल्यामागें उंटावर बसवून घेतलें.

मालक व नोकर यांमध्ये हजरत पैगंबरांनीं घालून दिलेला समतेचा उपक्रम त्यांच्या अनुयायांनी किती इमानें इतवारें चालू ठेविला हें पुढील उदाहरणावरून सिद्ध होण्यासारखें आहे. मदिनेचे सर्वाधिकारी हजरत उमर तहाच्या बाटाघाटीसाठीं जेरुसलेमकडे जावयास निघाले. निघतांना त्यांनीं फक्त एक नोकर बरोबर घेतला होता. बसावयास एकच उंट असल्यामुळें हजरत उमर व त्यांचा नोकर आळीपाळीनें उंटावर बसून जेरुसलेमचा रस्ता आक्रमूं लागले. हजरत उमर उंटावर बसले की त्यांचा नोकर पायीं चालत असे; कांहीं अंतर गेल्यावर हजरत उमर नोकरास उंटावर बसवीत व आपण पायीं चालत. ज्या वेळीं जेरुसलेमजवळ हजरत उमर आले त्या वेळीं त्या नोकराची उंटावर बसण्याची पाळी आली होती. शहर जवळ आलें म्हणून तो नोकर उंटावर बसावयास काकूं करूं लागला. पण हजरत उमर यांच्या आग्रहामुळें त्याला उंटावर बसावें लागलें. नोकर उंटावर व हजरत उमर पायीं चालत असतां ते दोघे जेरुसलेमच्या वेशीजवळ आले. हजरत उमर यांचा सर-सेनापति अबू उबेद हा त्या वेशीजवळ तळ देऊन बसला होता. नोकर उंटावर व राजा पायीं चालत असलेला पाहून जेरुसलेमचे लोक तुच्छतेनें हंसतील म्हणून त्यांच्या सेनापतीनें हजरत उमर यांस सूचना दिली

व त्यांना उंटावर बसण्याचा आग्रह केला. त्यावर हजरत उमर म्हणाले, “तुमच्यासारखा उपदेश मला आतांपर्यंत कोणी केला नाही, आपला हा उपदेश मुसलमानांची नाचकळी करील. आतांपर्यंत आपली अधोगती झाली होती व आपला सगळीकडे धिक्कार होत होता. परंतु आपल्या इस्लाम धर्मा-मुळें आम्हां सर्वास मान व मोठेपणा मिळाला आहे. आपण सांगतां त्या-प्रमाणें मी वागेन तर पुन्हां आपली पूर्वीप्रमाणें अधोगती झाली आहे हें सिद्ध होईल.” वरील उद्गारांवरून इस्लामच्या लोकशाहीत मालक व नोकर यांमध्ये किती समता होती हें स्पष्टपणें कळून येईल.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत समतेप्रमाणें न्यायाची अत्यंत कदर होती. न्याय जातीकडे पाहून दिला जात नव्हता किंवा पेशाच्या भावानें विकला जात नव्हता. गरीब असो, श्रीमंत असो, अमीरउमराव असो किंवा नोकरचाकर असो, मुसलमान असो किंवा परधर्मी असो, सर्वांना हजरत पैगंबरांच्या राज्यांत सारखा न्याय मिळत असे. त्यांच्यासमोर मुसलमान व ज्यू यांचा एक खटला आला असतां हजरत पैगंबरांनीं न्यायाप्रमाणें मुसलमानाला दोषी ठरविलें हें आपण मागें पाहिलेंच आहे. याच न्यायी वृत्तीमुळें हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीची सारखी भरभराट होत गेली. ज्या ठिकाणीं न्यायदेवतेची कदर होते त्या ठिकाणींच उत्कर्ष मूल धरून राहतो. न्यायदेवतेची विटंबना सुरू झाली कीं तिचा शाप राष्ट्राला भोवत्याखेरीज राहत नाही. जेथें जेथें न्यायाची पायमल्ली झाली तेथें तेथें अधोगतीला सुरुवात झाली असें आपणांस दिसून येईल. जगांतील मोठमोठ्या राष्ट्रांच्या उत्कर्षाला जें स्वप्नास ग्रहण लागलें, त्याचें कारण न्यायाची विटंबना होय. पवित्र कुराणाच्या आज्ञेप्रमाणें हजरत पैगंबरांनीं न्यायास अत्यंत श्रेष्ठ स्थान दिलें आहे.

“तुमच्या, तुमच्या आईबापांच्या, नातेवाईकांच्या किंवा गरीब श्रीमंत माणसांच्याविरुद्ध न्याय द्यावा लागला

तरी त्याची पर्वा न करतां परमेश्वरास साक्ष ठेवून
न्यायाचें परिपालन करा. ”

—पवित्र कुराण, ४:१३५

अमुक आपले आईबाप आहेत किंवा नातेवाईक आहेत म्हणून त्यांना अन्यायी कसें ठरवावे याचा काडीमात्र विचार न करतां आपण न्याय चावयास तयार झालें पाहिजे. त्याचप्रमाणें अमुक एक श्रीमंत गृहस्थ आहे, त्याच्या अन्यायी वृत्तीचा परिस्फोट केल्यास आपणांस त्रास सहन करावा लागेल ही भीति मनांत न बाळगतां त्याची अन्यायी वृत्ति चव्हाट्यावर मांडली पाहिजे. त्याचबरोबर एखाद्या गरीब माणसानें अन्याय केला तर दयामाया न करतां त्याला दोषी ठरविलें पाहिजे.

लांचलुचपतीमुळे न्यायी वृत्तीचा भंग होण्याचा संभव असतो; म्हणून कुराणाच्या दुसऱ्या अध्यायांत लांचलुचपत निषिद्ध मानली गेली आहे. लांचलुचपतीप्रमाणें मानमरातबापुढें न्यायी वृत्ती निष्प्रभ होतां कामा नये. राजाचा मानमरातब अत्यंत मोठा असतो, त्याचा दर्जा अत्यंत श्रेष्ठ समजला जातो म्हणून त्याला न्यायाच्या कक्षबाहेर ठेवण्याची हजरत पैगंबरांनीं सक्त मनाई केली आहे. राजा, महाराजा किंवा साम्राज्याधिपति असला तरी त्यानें वेळ पडल्यास न्यायासनासमोर उभें राहिलें पाहिजे, असा हजरत पैगंबरांनीं दंडक घातून दिला आहे. राजा गुन्हा करूं शकतो व त्याला शिक्षा होऊं शकते; राजा व प्रजा यांच्यामध्ये भेदाभेद नाहीं; एखाद्या गुन्हाकरितां प्रजाजनाला जी शिक्षा होते, त्याच शिक्षेस राजा पात्र होतो, हें हजरत पैगंबरांच्या राजकारणानें सिद्ध केलें आहे. न्यायासनासमोर गुन्हेगार म्हणून आलेल्या कैदी राजांचीं नांवें आपणांस इस्लामच्या इतिहासांत सांपडतील. या न्यायी वृत्तीस हजरत पैगंबरांच्या राजकारणांत प्राधान्य असल्यामुळे त्यांच्या राजकारणाचा उत्तरोत्तर उत्कर्ष होत गेला.

हजरत पैगंबरांच्या राजकारणात अन्यायाप्रमाणें स्वार्थाला वाव नव्हता. आपला स्वार्थ साधण्याकरितां आपण केलेले करारमदार किंवा तह मोडून टाकण्याचें पातक हजरत पैगंबरांच्या राजकारणानें कधीहि केलें नाहीं. तह म्हणजे कागदाचा चिटोरा नसून तो पवित्र दस्तऐवज समजून त्यांतील अटी पाळणें आपलें पवित्र कर्तव्यकर्म आहे, या महत्त्वाच्या गोष्टीची प्रचीति त्यांच्या राजकारणानें आणून दिली आहे. हुदिवियाच्या लढाईनंतर मक्केच्या कुरेशांमध्ये व हजरत पैगंबरांमध्ये तह झाला. या तहान्वये मक्केहून कोणी कुरेश आला तर त्याला थारा देतां कामा नये असें ठरलें होतें. पुढें मक्केहून दोन शूर सरदार आपण होऊन मदिनेस हजरत पैगंबरांकडे गेले व त्यांनी हजरत पैगंबरांस मदत करावयाची सदिच्छा प्रगट केली. त्या वेळीं बदरच्या लढाईचा काल समीप आला होता. अशा वेळीं हजरत पैगंबरांना एकेक माणसाची फार जरूर होती. मक्केहून आलेले सरदार रणधुरंधर होते. हजरत पैगंबरांना त्यांची मदत घेणें अपरिहार्य ठरलें असतें, पण त्यांनी त्यांची विनंति साभार नाकारली. ते म्हणाले, “आपण आलांत तसे मक्केस परत जा. वाटेला तेवढी विकट परिस्थिति आली तरी तहाच्या अटी आम्हांस मोडतां येत नाहीत. आम्हांला आमच्या शब्दांची फार किंमत आहे. आम्हांला परमेश्वराखेरीज आणखी कोणाचीहि मदत नको.” स्वतःच्या फायद्याकरितां तह मोडून त्यावर सारवण घालावयाचा प्रयत्न हजरत पैगंबरांच्या राजकारणानें कधीहि केला नाहीं, ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. शत्रूशीं व तोहि कट्ट्या शत्रूशीं झालेला तह पाळण्यांत हजरत पैगंबरांच्या राजकारणानें आपल्या खेळाडू वृत्तीचें (Sportsmanship) प्रत्यंतर सर्वांना पटवून दिलें आहे.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत लष्करी सामर्थ्याचा निष्कारण बडोजाव नव्हता. लहानांपासून थोरांपर्यंत ‘सज्ज व्हा’ (To arms) असा महामंत्र अहोरात्र दिला जात नव्हता. लष्करी सामर्थ्य हेंच खऱ्या लोकशाहीचें सामर्थ्य अशी वेडगळ कल्पना त्यांच्या अंतःकरणास कधीहि शिबली नाहीं. क्षुल्लक

कारणावरून उठल्यामुटल्या दुसऱ्या देशावर धावून जाण्याचा त्यांनी आततायी प्रयत्न केला नाही किंवा दुसरा देश गिळंकृत करण्याकरिता माना-पमानाचें खुसपट काढून त्या देशावर हल्ला करण्याचा उन्मत्तपणा त्यांनी कधी दाखविला नाही. हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत लष्करी सामर्थ्य होतें, पण या लष्करी सामर्थ्याचा उपयोग संरक्षणान्यतिरिक्त त्यांनी कधीही केला नाही. आपल्या राष्ट्रावर दुसऱ्यांनी हल्ला केला तर आपल्या राष्ट्राचें संरक्षण करण्याकरितांच ते या लष्करी सामर्थ्याचा उपयोग करीत असत, या लष्कराचें व्येय हल्ला नसून संरक्षण होतें.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीत लष्करी सामर्थ्याप्रमाणें स्वदेशाभिमान उत्तुं जात नव्हता. स्वदेशापुढें सान्या जगास तुच्छ मानण्याची शिकवण त्यांनी आपल्या अनुयायांस कधीही दिली नाही किंवा जगांतील इतर राष्ट्रांचा द्वेष म्हणजेच स्वदेशाभिमान असा आतताईपणाचा उपदेश त्यांनी आपल्या अनुयायांना केला नाही. याचा अर्थ हजरत पैगंबरांना स्वदेशाभिमान नको होता असें मात्र नव्हे.

“ स्वदेशाभिमान हा धर्माचा एक भाग आहे. ”

अशी हजरत महंमद पैगंबरांची शिकवण आहे. ज्या देशांत आपण जन्मलों त्या देशाच्या कल्याणाची काळजी वाहिल्याखेरीज किंवा त्या देशाची सेवा केल्याखेरीज आपला धर्म परिपूर्ण होत नाही अशी हजरत पैगंबरांनी घोषणा करून प्रत्येक मुसलमान देशाभिमानाची झाला पाहिजे अशी आज्ञा केली आहे. पण हजरत पैगंबरांचा स्वदेशाभिमान हा सान्या जगास लाथाडणारा “ बेडा स्वदेशाभिमान ” नाही. त्यांच्या स्वदेशाभिमानाच्या पोटी इतर राष्ट्रांविषयी वेपवाई नसून आपुलकी आहे. माझ्या राष्ट्राप्रमाणेंच जगांतील सर्व राष्ट्रांवर प्रेम करण्याचा आपला हक्क आहे या उदात्त विचारसरणीचा अकलंज हजरत पैगंबरांच्या स्वदेशाभिमानानें केला आहे. त्यांच्या स्वदेशाभिमानाचा अंतर्भाव विश्वबंधुत्वाच्या परिघांत होतो. आपल्या राष्ट्रावर

प्रेम करूनही इतर राष्ट्रांवर आपण प्रेम करूं शकतो हें हजरत पैगंबरांच्या स्वदेशाभिमानानें उत्कृष्ट रीतीनें सिद्ध केलें आहे. थोडक्यांत आपणांस असें म्हणतां येईल की आंतरराष्ट्रीय स्वदेशाभिमानाचा धडा हजरत महंमद पैगंबरांनीं आपल्या लोकशाहीस घालून दिला होता.

हजरत पैगंबरांच्या लोकशाहीचा लक्षांत ठेवण्यासारखा विशेष म्हणजे अनत्याचार होय. 'राजकारण हातीं घेतलें तर तें यशस्वी करण्याकरितां अत्याचाराचा कित्येक वेळा अवलंब करावा लागतो,' असें नामुष्कीचे उद्गार काढणाऱ्या मुत्सद्यांच्या तोंडास हजरत महंमद पैगंबरांनीं चांगलीच पानें पुसली आहेत. अत्याचाराचें असू हातीं न घेतां हजरत पैगंबरांनीं राजकारण यशस्वी करून दाखविलें आहे. अत्याचारी राजकारण जगाच्या इतिहासांत अत्यंत लांछनास्पद समजलें जातें. अत्याचाराचा वारंवार आश्रय घ्यावा लागणें हें कमकुवतपणाचें दळदळीत चिन्ह आहे. जगांतील राजकीय उत्क्रांतीचा बारकाईनें विचार केल्यास, राजकारण सदैव निरोगी व जिवंत ठेवणारी संजीवनी म्हणजे अनत्याचार होय असें आपणांस शेवटीं म्हणावें लागेल. अनत्याचार ही राजकारणामधील एक प्रचंड शक्ति आहे. उत्कृष्ट राजकारणाचा दाखला म्हणून आपणांस अनत्याचाराकडे बोट दाखवितां येईल.

या अनत्याचाराचा हजरत पैगंबरांनीं अवलंब केला होता. राजकारण यशस्वी करण्याकरितां त्यांनीं अत्याचाराचा भस्मासूर कधीही निर्माण केला नाही. त्यांनीं लोकशाहीची मुहूर्तमेढ रोवल्यापासून एकंदर राजकारणाचा विचार केला म्हणजे अत्याचाराचे अनेक प्रसंग त्यांनीं मोठ्या शिताफीनें टाळले हे लक्षांत यावयास फारसा वेळ लागणार नाही. उदाहरणादाखल म्हणून आपणांस एका प्रसंगाचा उल्लेख करतां येईल. हजरत पैगंबरांना बदनाम करण्याकरितां त्यांची लोकशाही उलथून पाडण्याचा काहीं ज्यू लोकांनीं एक भयंकर कट केला. पण हा कट ऐन वेळीं उघडकीस आल्यामुळे ज्यू लोकांचे

बेत स्पशेल फसला. न्यायासनासमोर त्यांची चौकशी होऊन त्यांना योग्य त्या शिक्षा झाल्या; पण तेबढ्यामुळे जनतेचे समाधान झाले नाही. ज्यांनी हा कट करून राष्ट्रास धुळीस मिळविण्याचा प्रयत्न केला त्यांचीच काय पण 'एकजात सर्व ज्यू लोकांची कत्तल करा' अशा गर्जना शहराच्या कानाकोपऱ्यांतून ऐकू येऊ लागल्या. तुमच्या हातून झाले नाही तर आम्हांस परवानगी द्या, आम्ही त्यांची कत्तल करतो, असे कांहीं लोक हजरत पैगंबरांस उघड उघड बोलू लागले. दहा बारा ज्यू लोकांनी चूक केली म्हणून त्यांचे प्रायश्चित्त सर्व ज्यू लोकांना देणे म्हणजे धडधडीत अत्याचार होय असे हजरत पैगंबरांस वाटल्या-मुळे त्यांना ज्यू लोकांच्या हत्याकांडास संमति दिली नाही किंवा त्यांच्यावर कडक नियंत्रणे पण घातली नाहीत.

लढाईचा काळ म्हणजे अत्याचाराचा मोसम, अशा काळांत विचारी दृष्टी आंधळी बनते, सदसद्विवेकबुद्धी कर्तव्यमूढ होते आणि अंतःकरणाचा प्रेमळ ओलावा सुकून जातो. अत्याचारास ही परिस्थिती अनुरूप अशीच असते. अशा वेळी रणांगण सोडून अत्याचाराचा सेतान शहरांतून धुमाकूळ घालीत असतो. अर्भकांच्या किंकाळ्या, अनाथ स्त्रियांचे आर्तस्वर आणि म्हातान्या-कोतान्यांचे हुंदके यांनी दशदिशा भरून जातात. सैनिकांच्या विकट हास्यांनी या भीषण परिस्थितीत अधिकच भर पडत जाते. लढाईच्या त्वेषाने राष्ट्र-धुरीणांच्या सर्व भावना बाधित असल्यामुळे ते करुण स्वर, ते हृदयद्रावक देखावे, तो हलकल्लोळ यांचा काडीमात्र परिणाम त्यांच्यावर होत नाही. अत्याचार हे त्यांचे एक ध्येय होऊन बसते. राष्ट्रधुरीणांची ही अवस्था, मग त्यांचा हुकूम अधिक प्रमाणांत शिरसावंद्य मानणाऱ्या अधिकाऱ्यांची किंवा सेनानींची गोष्ट सांगावयासच नको. तेच हजरत महंमद पैगंबरांच्या अनत्याचारी धोरणाकडे पहा. लढाईच्या वेळी स्त्रिया, मुले व वृद्ध नागरिक यांना काडीमात्र दुखवू नका किंवा त्यांचा छळ करू नका, असे ते आपल्या सैनिकांना स्पष्ट हुकूम देत. एकाद्या सैनिकाने चुकून त्या हुकुमाचा भंग केला तर

त्यांना अत्यंत वाईट वाटत असे. ज्या नागरिकाला त्रास होईल त्याला प्रेमळपणें बोलावून सैनिकांनीं केलेल्या अपराधाबद्दल ते स्वतः दिलगिरी प्रदर्शित करीत व त्या नागरिकाला नुकसानभरपाई देत.

आपल्याप्रमाणेंच ही अनत्याचारी वृत्ती आपल्या अधिकाऱ्यांच्या अंगीं बाणावी याबद्दल ते फार दक्ष असत, ज्या वेळीं हजरत पैगंबरांनीं महाज-बिन-जबलची यमनवर गव्हर्नर म्हणून नेमणूक केली त्या वेळीं त्याला त्यांनीं पुढील-प्रमाणें उपदेश केला.

“ तुम्हीं प्रजाजनांस अत्यंत दयाळूपणानें व विचारानें वागविलें पाहिजे. तुम्हीं त्यांच्याशीं कठोरपणानें वागतां कामा नये किंवा त्यांची संपत्ती लुटतां कामा नये. दुःस्वितांचा शाप आपणांस भोंवतो हें नीट लक्षांत ठेवा. त्रस्त लोकांचे सुस्कारे परमेश्वरचरणीं लवकर रुजू होतात या गोष्टीची आठवण असूं द्या. ”

वरील उद्गारांवरून व हजरत पैगंबरांच्या धोरणावरून त्यांचें राजकारण किती अनत्याचारी होतें हें तेव्हांच लक्षांत येईल. अडाणी व अत्याचारी वातावरणांत हें अनत्याचारी राजकारण टिकून राहिलें; इतकेंच नव्हे तर तें यशस्वी झालें. यावरून राजकारण सकस करणारी ‘अनत्याचार’ ही एक प्रचंड शक्ति आहे असा निष्कर्ष सहजच निघतो.

वरील लोकशाहीचा निःपक्षपातीपणें विचार केल्यावर अशी आदर्शभूत लोकशाही प्रस्थापित करणारे हजरत महंमद पैगंबर अव्वल दर्जाचे राजकारणी होते असा निर्वाळा द्यावा लागेल.

भाग ७ वा व्यक्ति-माहात्म्य

“ तुम्ही जगांत सर्वश्रेष्ठ, ज्ञानी व आदर्शभूत आहांत ”.

—पवित्र कुराण, ६८:२९

हजरत महंमद पैगंबर यांचा जीवन-वृत्तान्त पाहिल्यावर पैगंबर ही एक अभूतपूर्व व आदर्शभूत व्यक्ति होऊन गेली असें प्रत्येकाला वाटल्याखेरीज राहणार नाही. त्यांच्या आयुष्यांतला प्रत्येक क्षण मानवजातीच्या उद्धाराकरितां खर्ची पडत होता. जगांत आपल्यास किती उच्च दर्जाचें काम पार पाडावयाचें आहे याची त्यांना अहर्निश जाणीव होती. जगांत धिंगाणा घालणारी अनीति व पाप घालून जग हें शांति व सुख यांचें आगर कसें करतां येईल याचा त्यांना निदिध्यास लागला होता. तत्त्वनिष्ठा व दीर्घच्योग यांच्या जोरावर त्यांच्या आशा सफल झाल्या व खुद्द त्यांच्याच हयार्तीत त्यांच्या अविश्वात व भगीरथ परिश्रमाचें गोड फल त्यांना पाहावयास मिळालें.

ते जन्माला आले त्या वेळची अरबस्तानची भीषण परिस्थिति पाहिली म्हणजे अरबस्तानचा उद्धार होईल अशी आशा प्रदर्शित करणेंदेखील बेडेपणाचें ठरलें असतें. रूढींच्या बंधनांनीं अरब लोक इतके जखडून गेले होते कीं रूढींच्या मगरमिठींतून त्यांची सुटका होणें अशक्यप्राय व दुरापास्त होतें. “ अरब लोकांच्या खुळचट समजुती व त्यांचें गाढ अज्ञान यांच्यापुढें ब्रह्मदेवाचीही मात्रा चालणार नाही. ” अशा प्रकारचे उद्धार तेथील ज्यू व ख्रिश्चन लोक अनेक वेळां काढीत असत. खुद्द त्या दोन धर्मांच्या पुढाऱ्यांनी अरब लोकांना आपल्या धर्माची दीक्षा देऊन त्यांची सुधारणा करण्याकरितां जंग जंग पछाडले; पण विचारांच्याची अखेर निराशाच झाली. अशा निराशाजनक परिस्थितीत ज्यांनीं आपल्या धर्माचा प्रसार करून अरब लोकांत

आमूलाग्र क्रांति घडवून आणली त्यांची मुक्त कंठानें स्तुति करावयास त्यांच्या शत्रूंना देखील धन्यता वाटे. अधःपाताच्या शेवटच्या कक्षेत गेलेले लोक ज्यांच्या परिश्रमानें उद्धार पावले त्या हजरत महंमद पैगंबरांच्या कार्याचा आढावा काढतांच आतांपर्यंत जगांतील कोठल्याहि व्यक्तीनें अशा तऱ्हेचें कार्य केलें नाहीं असें प्रत्येकाला म्हणावें लागेल. आपण ज्या ठिकाणीं जन्म घेतला त्या अरबस्तानाचीच उन्नति व्हावी किंवा इस्लाम धर्म स्वीकारणाऱ्या आपल्या अनुयायांचाच उद्धार व्हावा अशा प्रकारचें हजरत पैगंबरांचें ध्येय नव्हतें. जगांत होऊन गेलेल्या धर्मसंस्थापकांचा विचार केल्यास कांहीं धर्मसंस्थापकांचें ध्येय आपल्या देशापुरतें किंवा अनुयायांपुरतें मर्यादित होतें असें आपणांस दिसून येईल. त्याबरोबरच ‘आपला काय तो ईश्वरी धर्म’ अशी दंबडी पिटविण्याचें कार्य त्यांनीं केलें आहे असें आपणांस कबूल करावें लागेल. हजरत पैगंबरांनीं अशा तऱ्हेचें आकुंचित ध्येय आपल्यासमोर तरी ठेविलें नाहीं. जगांतील यच्चयावत् व्यक्तीचा उद्धार व्हावा अशा तऱ्हेचें विशाल व उदार ध्येय आपल्या समोर त्यांनीं ठेविलें हातें. सर्व लोक परमेश्वराचीं लकेंर आहेत, सर्वांचें कल्याण झालें पाहिजे, सर्वांना सौख्य व शांतीचा लाभ झाला पाहिजे, अशी हजरत पैगंबरांनी जाहीर घोषणा केली आहे. आपल्या धर्माप्रमाणेंच प्रत्येक धर्मात परमेश्वरानें आपला पैगंबर पाठविला आहे; त्या पैगंबरांना वंद्य मानिलें पाहिजे अशी हजरत पैगंबरांनीं आपल्या अनुयायांना शिकवण दिली आहे.

हजरत पैगंबरांचें व्यक्तिमाहात्म्य आणखी एका बाबतींत श्रेष्ठ ठरत आहे. इतर धर्मसंस्थापकांनीं परिस्थितीचा फायदा घेऊन आपापला धर्म प्रस्थापित केला. त्या त्या कालीं लोकांत ज्ञानलालसा होती, त्यामुळे त्यांच्या गळीं कोठलेंहि तत्त्व उतरावयास फारसा त्रास पडत नव्हता. पण हजरत पैगंबरांची गोष्ट अगदींच निराळी होती. त्यांच्या वेळची परिस्थिती इतकी भीषण होती कीं नवीन धर्माचें नुसतें नांव काढणें म्हणजे मृत्यूला आम्हान करण्यासारखें होतें. त्या वेळचें लोकमत इस्लाम धर्मातील तत्त्वांच्या अगदींच

उलट होतें; थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे इस्लाम धर्माचें मूळ धरावयास अरबस्तानची जमीन अगदीच खडकाळ होती. त्यांनी आपल्या अंविषांत परिश्रमांनीं अरबस्तानची खडकाळ जमीन सुपीक केली आणि त्याच ठिकाणीं इस्लाम धर्माचें बीजारोपण करून दाखविलें. जें कार्य करण्याकरितां कित्येक भूरीणांचे परिश्रम फुकट गेले, कित्येकांची विद्वत्ता वायां गेली, कित्येकांचें सामर्थ्य फोल ठरलें, कित्येकांची सत्ता संपुष्टांत आली, कित्येकांचें तपोबल निस्तेज ठरलें, कित्येकांचा पुण्यसंचय खलास झाला, तें कार्य हजरत पैगंबरांनीं अवघ्या वीस वर्षांत करून दाखवून, जगाच्या इतिहासांत आपलें नांव अजरामर करून ठेविलें.

वैशिष्ट्य

हजरत महंमद पैगंबरांचें व्यक्ति.माहात्म्य चिरकाल टिकविण्यास व तें साऱ्या जगास पटवून देण्यास त्यांचें वैशिष्ट्य कारणीभूत झालेलें आहे. कांही धर्मसंस्थापकांच्या कार्याबद्दल साशंक राहणाऱ्या चिकित्सकांचें ह्या वैशिष्ट्याने पूर्ण समाधान केलें आहे असें आपणांस दिसून येईल. जगांतील धर्मसंस्थापकांच्या हातून राहून गेलेल्या गोष्टी त्यांच्या वैशिष्ट्यामुळें परिपूर्ण झालेल्या आहेत. त्यांच्या वैशिष्ट्याचा परिचय सामान्य माणसापासून तों तहत शास्त्रज्ञांपर्यंत सर्वांच्या अंतःकरणांत त्यांच्याबद्दल प्रेम उत्पन्न केल्याखेरीज राहणार नाही. याच वैशिष्ट्याची आपणांस थोडक्यांत ओळख करून घ्यावयाची आहे.

परधर्मसंस्थापकांबद्दल आदर हें हजरत पैगंबरांचें पहिलें वैशिष्ट्य होय. एका धर्मसंस्थापकानें दुसऱ्या धर्मसंस्थापकाविषयी प्रशंसेचे उद्गार काढलेले आपणांस कोठें आढळून येणार नाहीत. याच्या उलट आपल्या धर्माची प्रतिष्ठा वाढविण्याकरितां दुसऱ्या धर्माची व धर्मसंस्थापकाची कुचेष्टा केल्याची पुष्कळशीं उदाहरणे आपणांस दाखवून देतां येतील. इतकेंच काय पण परधर्मसंस्थापक व त्यांचे अनुयायी यांना एकदम उचलून नरकांत फेंकलेलीं दृश्येहि आपणांस दिसतील. स्वतःच्या धर्माचा बडेजाव वाढावा येदळ्या-

करितां परधर्मसंस्थापकांना तुच्छ लेखणें व त्यांना शिवीगाळ करणें हें अत्यंत हीनपणाचें आहे. हजरत पैगंबरांनी असला हीनपणा कधीही केला नाही किंवा तशा प्रकारची आपल्या अनुयायांस शिकवणही पण दिली नाही.

१ 'जगांत असणारे परमेश्वरनिर्मित धर्म व त्यांचे संस्थापक यांच्याविषयी आदर-भाव राखा' असा त्यांनी आपल्या अनुयायांस धडा घालून दिला आहे. इतकेंच नव्हे तर पवित्र कुराणाच्या ३ व्या अध्यायांतील ८३ व्या श्लोकामध्ये त्या त्या धर्माच्या पैगंबरांवर प्रत्येक मुसलमानानें विश्वास ठेवला पाहिजे अशी हजरत पैगंबरांची स्पष्ट आज्ञा आहे. एखाद्या प्रसंगावरून किंवा शब्दावरून हजरत महंमद पैगंबर असहिणु ठरतील असा एकहि प्रसंग त्यांच्या हयातीत सांपडणार नाही, किंवा असा एकहि शब्द धुंडाळू गेल्यास मिळणार नाही. त्यांच्या वेळीं ज्यू आणि ख्रिश्चन लोकांत आपापल्या धर्मप्रवर्तकांच्या श्रेष्ठपणा-विषयी लढाळट्टी चालली होती. आपल्या धर्मप्रवर्तकाचा श्रेष्ठपणा सिद्ध करण्याकरितां दुसऱ्या धर्मप्रवर्तकावर शिवीगाळ, अपशब्द, दूषण यांचा मारा एकमेकांनीं चालू केडा होता. असहिणुतेचा उत्कृष्ट नमुना म्हणून इतिहासकाराला या प्रसंगाचा निर्देश करतां येईल. हजरत महंमद पैगंबरांना असा प्रसंग म्हणजे कपिलापट्टीचा योग होता. या प्रसंगाचा भरपूर फायदा घेऊन आपल्या धर्माची टिमकी वाजविण्याला त्यांना उत्कृष्ट संधि मिळालेली होती. पण हजरत पैगंबरांची वृत्ति ज्यू किंवा ख्रिश्चन लोकांप्रमाणें असहिणु नव्हती. त्यांनीं ज्यू-ख्रिश्चन वादांत आपला सूर न मिळवितां सहिणुतेच्या मार्गाचा अवलंब केला. ज्यू आणि ख्रिश्चन धर्मप्रवर्तकांवर उडविलेले वशितोडे आपल्या हातांनीं हजरत पैगंबरांनीं पुसून काढले आणि सदाचाराचे मूर्तिमंत पुतळे म्हणून त्या धर्मप्रवर्तकांचा गौरव केला. इतकेंच नव्हे तर आपल्याप्रमाणेंच आपल्या अनुयायांनीं त्या धर्मप्रवर्तकांस मान दिला पाहिजे अशी सक्त ताकीद देऊन त्यांनीं अभूतपूर्व अशी सहिणुवृत्ति जगाच्या निदर्शनास आणून दिली आहे.

प्रांजलपणा हें त्यांचें दुसरें वैशिष्ट्य होय. आपण आपली चूक कबूल केली तर आपलें महत्त्व कमी होईल अशा तऱ्हेची विचारसरणी कांही थोर लोकांची असते. या विचारसरणीमुळें त्या चुकीस मान्यतेचा शिक्षा मिळून वेळ पडल्यास ती आधारादाखल दाखविली जाते. 'आमच्या धर्मधुरीणांनीं देखील कधी आपली चूक कबूल केली नाही, मग आम्ही ती नाकबूल करावयास कोणची हरकत आहे?' असा लोकापवाद आपणांस ऐकूं येऊ लागतो; आणि यामुळें लोकांस एक प्रकारचें वाईट बळण लागतें, पण या धर्मधुरीणांना समाजाच्या कल्याणापेक्षां स्वतःची मातबरी जास्त वाटत असल्यामुळें स्वतःच्या फायद्याकरितां आपल्या चुकीवर पांघरूण घालावयास त्यांना काडीमात्र दिक्कत वाटत नाही. हजरत पैगंबरांचें ध्येय याच्या उलट होतें. आपल्या हातून एखादी चूक झाल्यास ती कबूल करण्यांतच मोठेपणा आहे अशी त्यांची समजूत होती. चूक कबूल करण्यानें आपलें महत्त्व कमी न होतां तें वाढतें, असेंच त्यांना वाटत होतें. एकदां एका सरदाराबरोबर बोलत असतां एक भिक्षुक त्यांच्याजवळ आला आणि त्यानें याचना केली; पण हजरत पैगंबर बोलण्याच्या ओघांत असल्यामुळें त्यांनीं त्या भिक्षुकाकडे दुर्लक्ष केलें. घरी गेल्यावर हजरत पैगंबरांना आपल्या बर्तनाचा अत्यंत विषाद बाटला व आपल्या हातून कधीही न होणारी चूक झाली याबद्दल त्यांचें मन त्यांना खाऊं लागलें. सकाळीं त्या भिक्षुकाला बोलावून त्याच्यासमोर आपल्या हातून झालेली चूक कबूल करून त्यांनीं त्याची क्षमा मागितली. चूक होती साधी आणि ती कधीही न होणारी; पण त्यांना ती भुल्लक चूक कबूल केल्याखेरीज राहिलें नाहीं !

। अंधश्रद्धेचा त्यांनीं केलेला जोराचा इनकार हें त्यांचें तिसरें वैशिष्ट्य होय. आपण सांगूं त्यावर चिकित्सा न करतां जनतेनें मुकाट्यानें विश्वास ठेवला पाहिजे असें सर्वसाधारण धर्मप्रसारकांना वाटत असतें. चिकित्सा सुरू झाली कीं, जणू कांहीं आपल्या धर्माची इतिश्री झाली असें समजून

चिकित्सा करणारावर धर्मलंडपणाचा आरोप करावयास त्यांना काडीमात्र खंत वाटत नाही. आपल्या धर्माचा काळजीपूर्वक अभ्यास करणाऱ्या दहा माणसांपेक्षां धर्माचा अभ्यास न करतां त्यावर अंधश्रद्धा ठेवणारी हजार माणसें आणि धनगराकडून हुसकलीं जाणारी मेंढरे यांमध्ये कांहीं फरक नसतो, या गोष्टीची त्यांना कशी कल्पना येत नाही कोण जाणे ! हजरत पैगंबरांना अंधश्रद्धा ठेवणारी माणसें नको होती. आपल्या प्रत्येक अनुयायानें धर्माचा काळजीपूर्वक अभ्यास केला पाहिजे असें त्यांचें मत होतें. अंधश्रद्धेपेक्षां विचारवृत्तीची त्यांना अत्यंत मातबरी वाटत होती.

“ ज्या गोष्टीचें तुम्हांला ज्ञान नाही, त्या गोष्टीचा तुम्ही अंगिकार करूं नका. (खरोखरी ज्ञान संपादन करते वेळीं) खरोखरी दृष्टी आणि अंतःकरण यांचा उपयोग करून घेतला पाहिजे. ”

—पवित्र कुराण, १७ : ३६

ज्या गोष्टीचें आपणांस ज्ञान नाही तिजवर विश्वास ठेवण्यांत व तिचा अंगिकार करण्यांत अर्थ नाही. प्रथम त्या गोष्टीचा आपण अभ्यास केला पाहिजे. आणि अभ्यास केल्यानंतर ती गोष्ट आपल्या अंतःकरणास पटली पाहिजे. या दोन बाबी अंमलांत आणल्या म्हणजे त्या गोष्टीचें ज्ञान झालें असें म्हणावयास हरकत नाही. वरील वाक्यावरून हजरत महंमद पैगंबरांनीं विचारशक्तीस केवढा वाव दिला आहे याची वाचकांस थोडक्यांत कल्पना येईल. या विचारशक्तीपुढें अंधश्रद्धेचा कधी टिकाव लागेल काय ?

चमत्कारविहित आयुष्य हें त्यांचें चवथें वैशिष्ट्य होय. त्यांनीं आपल्या उभ्या आयुष्यांत कधीही चमत्कार करून दाखविले नाहीत. त्या काळच्या सर्व धर्मप्रसारकांनीं किती तरी चमत्कार करून दाखविल्याचें आपण वाचतो. लोकांना धर्माच्या सत्य स्वरूपाचें ज्ञान करून देऊन त्यांना

धर्माचें महत्त्व पटविण्यापेक्षां चमत्कार करून धर्माचें व त्याबरोबर आपलें महत्त्व वाढविण्याचा पायंडा त्या काळी पडला होता. किंबहुना चमत्कार हाच धर्माचा आत्मा होऊन बसला होता. पण आज चमत्कारांच्या जोरावर धर्माचें महत्त्व पटवितां येईल व उद्यांच्या शास्त्रीय युगांत त्या चमत्कारांचा फोलपणा नजरेंत भरून त्यावर उभारलेली धर्माची इमारत ढांसळून पडेल या गोष्टीचा त्यांना पूर्णपणें विसर पडला होता. हजरत महंमद पैगंबरांना हे अल्प-जीवी व अंधश्रद्धा निर्माण करणारे चमत्कार नको होते. चमत्कार करण्यापेक्षां धर्माचें सत्य स्वरूप पटवून देण्यानेंच धर्माची खरी कदर होणार आहे, असें विधान करणारे १३०० वर्षांपूर्वीचे हजरत पैगंबर आजच्या शास्त्रीय युगांत श्रेष्ठ व आदर्शभूत ठरावेत यांत नवल तें कोणतें? पूर्वी धर्मप्रवर्तकांनीं केलेले चमत्कार आज आपणांस हास्यास्पद वाटूं लागतात. याचें कारण चमत्कारांची शास्त्रीय शोधांशीं ठरणारी विसंगतता होय. आपण शास्त्रीय काळांत राहत आहोंत. या काळांत त्या अकल गुंग करणाऱ्या चमत्कारांच्या कथा वाचल्या म्हणजे त्या आपणांस अशक्य कोटीतल्या व मूर्खपणाच्या वाटूं लागतात. यामुळे चमत्कारांच्या वेष्टनांत गुंफून गेलेल्या धर्माबद्दल मन साशंक होऊं लागतें. त्या चमत्कारपूर्ण धर्मावर विश्वास ठेवावा तर आजचे शास्त्रीय शोध चुकीचे ठरतात आणि निसर्गाची पायमल्ली केल्यासारखें होतें. शास्त्रीय शोध आणि निसर्गाची क्रिया यांना श्रेष्ठ स्थान दिलें कीं, धर्मावरील विश्वास नाहीसा होऊं लागतो. मनुष्याची अशी द्विधा वृत्ति होऊं नये म्हणून हजरत पैगंबरांनीं धर्माची उभारणी चमत्कारावर न करतां निसर्गावर केली आहे. आजचे शास्त्रीय शोध म्हणजे निसर्गाची ओळख. कितीही शास्त्रीय संशोधन केलें तरी त्या संशोधनामुळे इस्लाम धर्मास काडीमात्र धक्का पोहोंचणार नाही. उलट, इस्लाम धर्मातील प्रत्येक मनुष्य आपल्या धर्माइतकेंच या शास्त्रीय संशोधनाकडे आदरपूर्वक पाहील. हजरत पैगंबरांनीं शास्त्र व संशोधन यांचें महत्त्व मुसलमान लोकांस पटवून दिलें आहे.

“ संशोधनाकरितां खर्च केलेला एक प्रहर प्रार्थने-
करितां खर्च केलेल्या अनेक प्रहरापेक्षां किती तरी पटीने
चांगला. ”

—हजरत महंमद पैगंबर

चमत्कारापेक्षां संशोधनास महत्त्व देणारे हजरत महंमद पैगंबर २० व्या शतकांतले आहेत असा कोणी शेरा दिला तर तो यथायोग्य ठरल्याखेरीज कसा राहील ?

आत्मप्रौढीचा तिटकाराहें हजरत पैगंबरांचें पांचवें वैशिष्ट्य होय. त्यांचा दर्जा किती तरी मोठा होता, त्यांची योग्यता किती तरी थोर होती, त्यांचा महिमा किती तरी दांडगा होता. सर्वश्रेष्ठ म्हणून ते मिरवले असते तर ते क्षम्य ठरलें असतें. मी देव आहे असें त्यांनीं सांगितलें असतें तरी त्यांच्या देवपणाबद्दल कोणी शंका घेतली नसती. पण त्यांस मुळांतच आत्मप्रौढीचा तिटकारा होता. लोकांनीं आपलें अवडंबर माजवावें, आपली स्तुती करावी अशी कल्पना-देखील त्यांच्या अंतःकरणाला शिवली नाही. आपल्या मोठेपणाचा गाजा-बाजा त्यांनीं कधी केला नाही, मी देव आहे अशी शेखी मिरवली नाही, किंवा मी देवाचा पुत्र आहे अशी घोषणाही केली नाही.

“ मी तुमच्यासारखाच एक साधा माणूस आहे. ”

—पवित्र कुराण, १८ : ११०

या कुराणाच्या साध्यासुध्या शब्दांतच त्यांनीं जगास आपली ओळख करून दिली आहे. त्याबरोबरच ‘माझे अवडंबर माजवू नका’ अशी सक्त ताकीद केली आहे. ऐवढ्या थोर व्यक्तीचा साधेपणा लोकांचीं अंतःकरणे काबीज केल्याखेरीज राहील काय ?

सर्वसाधारण माणसाच्या पचनीं पडतील अशी त्यांनीं प्रतिपादलेली तत्त्व, हें त्यांचें सहावें वैशिष्ट्य होय. आपल्या तत्त्वांचें परिपालन करतांना कोणासही प्रयास पडू नयेत किंवा हीं तत्त्वे लोकांना अशक्यप्राय वाटू नयेत, याकरितां

त्यांनी अत्यंत दक्षता बाळगलेली आहे. मोक्ष मिळविण्याकरिता ते लोकांस सर्वसंग-परित्याग करून अंगाला राख फासण्याला सांगत नाहीत. संसारास तिलांजली देणे किंवा तपश्चर्या करीत बसणे हीं तत्त्वे लोकांच्या पचनीं पडण्यास फार कठीण आहेत. जीं तत्त्वे सर्वसाधारण माणसाच्या आवाक्याबाहेर आहेत तीं करावयास त्यांनीं कधीही सांगितले नाही. संसारांत राहून प्रत्येक माणसास मोक्ष मिळवितां येईल व ऐहिक कर्तव्य करीत असतां प्रत्येकास परमार्थ साध्य करून घेतां येईल अशीच त्यांनीं शिकवण दिली आहे. अरण्यांत जाऊन तपश्चर्येचें फळ एकत्र्यानें घेण्यापेक्षां संसारांत राहून प्रत्येकाचें कल्याण करणे हें जास्त पुण्यप्रद आहे, अशी हजरत पैगंबरांची भावना होती. त्यांनीं प्रतिपादिलेलीं तत्त्वे अत्यंत कठीण आहेत असा कोणालाही आक्षेप घेतां येणार नाही. हीं सुबोध तत्त्वे जगाचें लक्ष वेधल्याखेरीज राहणार नाहीत.

त्यांचें शेवटचें वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांच्या आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत त्यांना मिळालेले एकनिष्ठ अनुयायी होत. एकनिष्ठ अनुयायी मिळणे हें फारच थोड्या धर्मप्रवर्तकांच्या नशिबी असतें. आतांपर्यंत जगांत होऊन गेलेल्या अनेक धर्म किंवा तत्त्वप्रवर्तकांचा इतिहास आपण नजरेसमोर आणल्यास जिवास जीव देणारे, व शेवटपर्यंत इमानानें वागणारे अनुयायी असण्याचें भाग्य फारच थोड्यांच्या वाट्यास आलेलें आहे असें आपणांस आढळून येईल. बहुतेक अनुयायी वेळ पडल्यास पगडी फिरविणारे असतात किंवा संकटकाळी आपल्या पुढऱ्यांस एकटा सोडून पोबारा करणारे भेटतात. जोंपर्यंत आपल्या पुढऱ्यांचा सन्मान होत असतो तोंपर्यंत आपण त्यांचे एकनिष्ठ अनुयायी आहोंत असें जगास भासविण्याचा ते परोपरीनें प्रयत्न करीत असतात; पण त्याच पुढऱ्यांचा पडता काळ सुरू झाला कीं, हेच अनुयायी त्याला आपली ओळखदेखील देत नाहीत. कांहीं अनुयायी आपल्या पुढऱ्यांपासून नुसते नामानिराळे होऊन न राहतां, त्यांच्यावर शिष्याशापांची लाखेली बाहतात. अशा अनुयायांचा भरणा सगळीकडे आपल्या दृष्टीस पडतो.

उदाहरणार्थ, येशू ख्रिस्ताच्या चरित्राकडे दृष्टिक्षेप करा. त्यांचे एकनिष्ठ म्हणविणारे अनुयायी संकटकाळी त्यांना सोडून गेले; त्यांची मुक्तकंठाने प्रशंसा करणारे अनुयायी त्यांच्यावर शिव्याशापांचा वर्षाव करू लागले; त्यांच्या जिवाला जीव देण्याच्या गप्पा मारणाऱ्या अनुयायांनी त्यांना ऐन वेळी दगा दिला. तेच हजरत पैगंबरांच्या भाग्यशाली चरित्राकडे पाहा. धर्मप्रसाराच्या सुरुवातीपासून तो तहत त्यांच्या अंतापर्यंत जे अनुयायी मिळत गेले, ते अत्यंत एकनिष्ठ व इमानी होते, असे आपणांस कबूल करावे लागेल. हजरत पैगंबरांवर होणाऱ्या विरोधाच्या अग्निवर्षावांत त्यांच्या अनुयायांचे इमान तावूनसुलावून निघाले आहे. त्यांचे अनुयायित्व सोडविण्याकरितां छातीवर भला थोरला दगड देऊन तत्त वाळूवर निजविलेल्या गुलामाने आपल्या मालकास जे वाणेदारपणाचे उत्तर दिले ते इस्लाम धर्माच्या इतिहासांत सुवर्णाक्षरांनी लिहून ठेवण्यासारखे आहे. कित्येक पुण्यात्म्यांनी आपल्या पंचप्राणांची आहुति देऊन त्यांचे अनुयायित्व शाबूत राखले आहे.

संकटकाळी त्यांचे अनुयायी त्यांच्यापासून दूर पळून न जातां, त्यांच्या-जवळ राहून संकटनिवारण करण्याचा प्रयत्न करीत. कित्येक वेळां हजरत पैगंबरांवरची अलावला टाळण्याकरितां त्यांच्या अनुयायांनी आपले जीव धोक्यांत घातले आहेत. ओहोद लढाईच्या वेळीं हजरत महंमद पैगंबर जखमी होऊन पडले होते. त्यांच्या अंगांतून रक्ताच्या धारा निथळत होत्या. अशा स्थितींत शत्रू त्यांच्यावर शेवटचा हल्ला करणार इतक्यांत त्यांचे अनुयायी त्यांच्या-भोंवतीं गोळा झाले. त्यांनी त्यांच्याभोंवती कोट करून शत्रूंच्या वाणांचे वर्षाव आपल्या छातीवर घेतले. वाणांच्या वर्षावाने हजरत पैगंबरांचा एकेक अनुयायी धारातीर्थी पडत होता. पण त्यांची जागा लगेच दुसरा अनुयायी भरून काढीत असे. हजरत पैगंबरांच्या अनुयायांनी आपल्या शौर्याची कमाल करून सोडलीच; पण स्त्रियांनीदेखील हजरत पैगंबरांच्या संरक्षणार्थ आपल्या तस्वारी उपसल्या. उम्मी नसीबा, उम्मी सलमा आणि आयेषा या तीन शूर

स्त्रिया शत्रूशीं अखेरपर्यंत लढत होत्या. असे जिवास जीव देणारे अनुयायी मिळविल्याबद्दल हजरत महंमद पैगंबरांना प्रत्येक जण धन्यवाद दिल्याखेरीज राहणार नाही.

संस्कृति-प्रस्थापक

सहाव्या शतकांत सुधारलेलें जग अधःपाताच्या बाटेस लागलें होतें. प्रत्येक राष्ट्रांतील महात्म्यांनीं प्रज्वलित केलेला संस्कृतीचा दीप विझूं लागला होता. अनाचाराचा अंधार पसरावयास सुरुवात झाली होती. चार हजार वर्षांच्या परिश्रमानें झालेली सुधारणा मातीमोल होऊन अखिल मानवजात पुन्हां रानटी अवस्थेंत पदार्पण करण्याच्या विचारांत होती. अशा दुर्धर कालांत हजरत पैगंबरांनीं जन्म घेऊन अधःपाताच्या मार्गावर लागलेल्या जगाला मार्गें परत-विलें. कल्यान्तापर्यंत टिकणारी संस्कृति निर्माण करून, जगाच्या सौख्याचा आणि शांतीचा मार्ग दाखवून दिला. त्यांच्या संस्कृतीचें श्रेय पैसा नव्हता किंवा ऐषआराम नव्हता. समाजांत उच्चनीचपणा निर्माण करणें किंवा वर्णभेद प्रस्थापित करणें असले उपद्रव्याप करण्यासाठी त्यांनी संस्कृति निर्माण केली नाही. हजरत पैगंबरांची संस्कृति अत्यंत श्रेष्ठ दर्जाची होती. पैशापेक्षां अंतः-करणांची जास्त योग्यता समजणें, ऐषआरामापेक्षां परोपकार श्रेष्ठ मानणें, वर्णप्रेमापेक्षां विश्वप्रेमाकरितां तनमनधन खर्च करणें, या सुंदर तत्त्वांचा अंतर्भाव हजरत पैगंबरांच्या संस्कृतीमध्ये झाला आहे.

या सुंदर तत्त्वांचा अवलंब केल्यास पैशाच्चिक वृत्तीस जाळून खाक करणारें आध्यात्मिक सामर्थ्य माणसास मिळवितां येतें. या आध्यात्मिक सामर्थ्यापुढें वर्णभेदाचे अभेद्य डोंगर दुभंगून जातात, जातिभेदाचे पापुद्रे विदीर्ण होतात, पारतंत्र्याच्या अवजड शृंखला गळून पडतात, मनावर चढलेलीं रूढींची पुंटे झाडून निघतात आणि अंतःकरणाचें मालिन्य धूवून जाऊन तें निर्मळ बनतें; जगांत सौख्य व शांति प्रस्थापित करणारें हे आध्यात्मिक सामर्थ्य माणसांच्या अंगीं यावें अशी खटपट हजरत पैगंबरांची संस्कृति करीत आहे.

याच आध्यात्मिक सामर्थ्याचा पुरस्कार लेसिंग, मेंडलन्सन, व्हॉल्टेअर, लॉक ह्यूम व सॅण्टसबरी या जगद्विख्यात तत्त्वज्ञान्यांनी अत्यंत जोरानं केला आहे. आपण नाही पण आपल्या पूर्वजांनी अशा प्रकारचें आध्यात्मिक सामर्थ्य मिळविलें होतें, अशी शाब्दिक बडबड करणाऱ्यांचा हजरत पैगंबरांच्या संस्कृतीस अत्यंत तिटकारा आहे. बापजायांच्या मोठेपणावर तुमचा मोठेपणा अवलंबून नाही; हा मोठेपणा, हें सामर्थ्य तुम्ही स्वतः कमावलें पाहिजे अशी उज्ज्वल शिकवण हजरत पैगंबरांची संस्कृति देत आहे.

बदलणाऱ्या कालास टक्कर देण्याचें सामर्थ्य अंगांत नसल्यामुळें जगांतील कित्येक संस्कृती कालाच्या उदरांत गडप झाल्या आहेत; कित्येक निष्प्रभ ठरल्या आहेत. भविष्यकाळी जग प्रगतीच्या मार्गावर झपाट्यानं मार्गक्रमण करणार आहे, या गोष्टीकडे कानाडोळा करून फक्त त्या त्या काळाचाच अनुकूल होईल अशा तऱ्हेचें त्या संस्कृतीचें ध्येय असल्यामुळें आजच्या काळांत त्या संस्कृतीच्या अंगीं जगाचें लक्ष आपल्याकडे ओढून घेण्याचें सामर्थ्य राहिलें नाही. त्या संस्कृतीनी ज्या तत्वांचा उदो उदो केला ती तवें आज आपणांस त्याज्य वाटत आहेत. ज्या ध्येयांचा त्यांनी पुरस्कार केला ती ध्येयें आकुंचित स्वरूपाची ठरत आहेत. कित्येक वेळां त्यांना संस्कृती हें नांव तरी शोभेल काय असा बारीकसा संदेह मनांत उद्भूत होतो.

हजरत पैगंबरांच्या संस्कृतीचा अभ्यास केल्यास याच्या उलट परिस्थिती दिसून येईल. बदलणाऱ्या कालास पचवून टाकावयाचें सामर्थ्य त्यांच्या संस्कृतीमध्ये आहे. निरनिराळ्या काळांत अभिनव कल्पना प्रसृत होण्याचा संभव आहे हें लक्षांत ठेवून त्या कल्पनांशी सुसंगत दिसेल अशा तऱ्हेनेच त्यांनीं संस्कृतीची घटना केली. ही घटना करतांना त्यांनीं निसर्गाकडे कानाडोळा केला नाही; किंवा हुना निसर्गाच्या पायावरच त्यांनीं इस्लामी संस्कृतीची प्राणप्रतिष्ठा केली असें म्हणावयास प्रत्यवाय नाही. निसर्गाविरुद्ध दिसणारी एकही गोष्ट आपणांस या संस्कृतीमध्ये दिसणार नाही. निसर्ग हा

नेहमी जेता राहणार ही खूणगांठ बांधूनच त्यांनी निसर्गास आपल्या संस्कृतीचा आत्मा बनविला आहे. प्रख्यात तत्ववेत्ता थॉमस कार्लाइल म्हणतो:—

“ पैगंबरांचा शब्द म्हणजे थेट निसर्गाच्या अंतःकरणांतून निघालेली हांक होय. ”

हजरत पैगंबरांची ही निसर्गसिद्ध संस्कृती यावच्छंद्रदिवाकरां प्रभावशाली ठरल्याखेरीज राहणार नाही.

हजरत पैगंबरांची संस्कृती दुसऱ्या संस्कृतीचा द्वेष करित नाही किंवा स्वतःविषयी अहंमय भाव बाळगीत नाही ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. दुसऱ्या संस्कृतीमधील उपयुक्त तत्वांचा अंगीकार करण्यास ती नेहमी सज्ज असते, इतकंच नव्हे तर अशा तत्वांचा अंगीकार करतांना तिला एक प्रकारचा आनंद व अभिमान वाटतो. जगांतील निरनिराळ्या संस्कृतींमधील अत्युत्कृष्ट तत्वे आत्मसात करण्याचे ध्येय आपल्या समोर ठेविल्यामुळे त्यांची संस्कृती दिवसेंदिवस संपन्न होत जात आहे. याखेरीज ही संस्कृती अत्यंत स्वागतप्रेमी आहे. जगांत होणाऱ्या तात्त्विक व शास्त्रीय प्रगतीचे स्वागत हजरत पैगंबरांची संस्कृती अंतःकरणपूर्वक करित असल्यामुळे, या संस्कृतीचा व जागतिक प्रगतीचा उभा दावा कधीच दृष्टीस पडत नाही. आजच्या शास्त्रीय युगांत देखील ही संस्कृती ताजीतबानी दिसते याचे कारण तरी हेंच होय. प्रत्येक काळाचे आनंदपूर्वक स्वागत करणारी ही उदारमतवादी संस्कृती चिरंजीव झाल्याखेरीज कशी राहील ?

या संस्कृतीचे दृश्य फल कसे असते याचे सुंदर वर्णन, जगांतील अखिल ख्रिश्चन लोकांच्या बुलब्धरहूपटन येथे भरणान्या चर्च कॉंग्रेसच्या व्यासपीठावरून रेव्हंड कॅनन ऐझाक टेलर नांवाच्या एका विद्वान् धर्मोपदेशकांनी केले आहे. जगांतील ख्रिश्चन लोकांची परिषद आणि त्या ठिकाणी पैगंबरांच्या संस्कृतीचा गौरव या दोन गोष्टी पैगंबरांच्या संस्कृतीची श्रेष्ठता विनविरोध

ठरवीत आहे. रेव्हरंड टेलर यांचे भाषण लंडन टाइम्स व सेंट जेम्स गॅझेट या प्रमुख इंग्लिश पत्रांतून प्रसिद्ध झाले आहे. रेव्ह. टेलर म्हणतात:—

“नीग्रोसारख्या जंगली जातीनें इस्लाम धर्माचा अंगीकार केला कीं त्यांच्यामधील मूर्तिपूजा, जादूगिरी, नरमांसभक्षण, नरयज्ञ, चेटूक वगैरेसारखे प्रकार चट-दिशीं नाहींसे होतात, अथितिसत्कार धार्मिक कृत्य समजले जाते, दारूबाजी नष्ट होते, जुगार बंद होतो, अश्लील नृत्य आणि स्त्रीपुरुषांचे अनियंत्रित संभोग थांबतात. स्त्रियांचें पातिव्रत्य सद्गुण समजला जातो, आळशीपणा जाऊन उद्योगी वृत्ती येते, शिस्त आणि विचारी वृत्तीचा प्रादुर्भाव होतो. रक्तपात, प्राण्यांशीं आणि गुलामांशीं होत असलेली क्रूर वृत्ती निषिद्ध मानली जाते. मानवता, कल्याण करण्याची वृत्ती आणि बंधुतेची भावना अंगांत बाणली जाते.....इस्लाम धर्मानें कुजकी वृत्ती व शकुनभोळेपणा यांचा नायनाट केला आहे.इस्लाम म्हणजे पोकळ वेदान्ती बडबडीविरुद्ध पुकारलेलें बंड होय. ब्रह्मचर्य हा धर्मनिष्ठेचा मुकुट आहे, या कल्पनेचा या धर्मानें धिक्कार केला आहे. इस्लाम धर्मानें विरक्तवृत्ती नष्ट करून वीरवृत्ती जागृत केली. परमेश्वरभक्ति, विचारवृत्ती आणि बंधुत्व या बाबतींत आम्हांस इस्लाम धर्मानें धडा घालून दिला आहे. हा धडा घेण्यांतच आपलें कल्याण आहे.”

—रेव्हरंड सी. आय. टेलर

मानवतेचा त्राता

हजरत महंमद पेंगंबर यांनीं प्रस्थापित केलेल्या संस्कृतीचा बारकाईनें विचार केला म्हणजे मानवतेची शिकवण हेंच तिचें ध्येय आहे असें आपणांस

कबूल करावें लागेल. जगांतील प्रत्येक व्यक्तीच्या अंतःकरणावर हें ध्येय संक्रान्त व्हावें एवढ्याकरितां त्यांनीं अविश्रांत मेहनत घेतली; आपल्या जिवाचा आटापिटा केला. अनाचाराच्या गर्तेत लोळणाऱ्या पातकी लोकांस सदाचारी बनविणें, व्यसनांमुळे मातीमोल झालेल्या बेवकूब लोकांस सन्मार्गावर आणणें, कर्तव्यगार लोकांस शेळ्यामेंढ्या बनविणाऱ्या पारतंत्र्याच्या शृंखला तोडून टाकणें, उन्मत्त माणसांच्या टांचेखालीं चिरडल्या जाणाऱ्या गरीब माणसांस सोडविणें, साऱ्या जगास जन्म देणाऱ्या स्त्रियांची मानहानि करणारी पुरुषांची जुलमी सत्ता नष्ट करणें हीं सत्कृत्यें हजरत पैगंबरांनीं मानवांच्या कल्याणाकरितां केलीं.

“ अखिल मानवजातीच्या उद्धाराकरितां तुम्हांस पाठविलें आहे. ”

—पवित्र कुराण, ३४ : २८

आपण ज्या देशांत जन्मलों त्या देशांतील लोकांचें कल्याण व्हावें, किंवा आपण ज्या धर्माचे प्रवर्तक आहोंत त्या धर्मातील लोकांचा उद्धार व्हावा असें मर्यादित ध्येय त्यांनीं आपल्यासमोर कधींहि ठेविलें नाहीं. त्यांच्या ध्येयाच्या विस्तारामध्ये साऱ्या जगाचा अंतर्भाव झाला होता. जगाच्या पाठीवर बावरणारी प्रत्येक व्यक्ती, मग ती स्त्री असो किंवा पुरुष असो, स्वजातीय असो किंवा परजातीय असो, स्वदेशबांधव असो किंवा परस्थ असो, स्पृश्य असो वा अस्पृश्य असो, अशा प्रत्येक व्यक्तीच्या कल्याणाकरितां हजरत पैगंबरांचा जन्म होता. आपल्या कुटुंबांतील प्रत्येक व्यक्तीच्या हिताकरितां आपण जसें मनोभावानें शटवों त्याप्रमाणें हजरत महंमद पैगंबर जगांतील प्रत्येक व्यक्तीच्या हिताकरितां सदोदित खपत. त्यांना सारें जग म्हणजे एक कुटुंब वाटत असे. जगांतील प्रत्येक व्यक्तीकडे ते आपलेपणानें पाहत. रात्री झोपते वेळीं ते किती सुंदर प्रार्थना करीत असत तें पाहाः—

“वकान दुआउहू बिल्लैली अशहदुअन्न इबादलाहा

कुल्लुहुम् इखतुन्.”

म्हणजे ‘परमेश्वराचे सर्व भक्त (लोक) एकमेक बंधू आहेत याबद्दल मी स्वतः साक्षी आहे.’ जगांतील प्रत्येक व्यक्तीशीं त्यांच्या भावना कशा समरस झाल्या होत्या याचें स्पष्ट प्रत्यंतर म्हणून वरील प्रार्थनेकडे पाहतां येईल.. त्याबरोबरच ते अहोरात्र म्हणतः—

“अत्तलेहो ली”

म्हणजे जगांतील सर्व गोरगरीब, बहिष्कृत, अस्पृश्य, पददलित आणि तुच्छ मानलेले लोक परमेश्वरानें माझ्याकडे सोंपविलेले आहेत. जगाला या लोकांबद्दल सहानुभूती वाटत नसते; त्यांच्याकडे आपुलकीच्या भावानें पाहण्यांत जगाला कमीपणा वाटत असतो; त्यांच्या सौख्याबद्दल जग नेहमी उदासीन असतें. अशा लोकांस सहानुभूती दाखवून त्यांचा दुःखभार हलका करणें, त्यांच्याशीं आपलेपणानें बागून संकटांपासून त्यांचा बचाव करणें, त्यांच्या सुखाविषयी जागरूक राहणें आपलें कर्तव्यकर्म आहे, असें हजरत पैगंबर समजत व त्याप्रमाणें आचरण करित.

आपल्याप्रमाणेंच अखिल मानव जातीवर प्रेम करा अशी आपल्या अनुयायांना त्यांनीं शिकवण दिली आहे. परमेश्वराची कृपादृष्टी आपल्यावर हावी असें आपणांस वाटत असेल तर परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या प्रत्येक मानवावर आपण प्रेम करावयास शिकलें पाहिजे. ते म्हणतातः—

“जो परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रावर प्रेम करित नाहीं त्याच्यावर परमेश्वर कधींही प्रेम करणार नाहीं.”

ज्या ठिकाणीं प्रेम नाहीं त्या ठिकाणीं उदार बुद्धी नाही, त्याग नाही किंवा कल्याणही पण नाही. परमेश्वरास आवडणाऱ्या वरील तीनही गोष्टी ज्या गोष्टीमुळे साध्य होत नाहीत ती गोष्ट आपण केली तर परमेश्वर आपल्यावर

कधीही संतुष्ट होणार नाही किंवा आपल्यावर प्रेम करणार नाही. आज आपण मानवांची सेवा केली, त्यांच्यावर आपण प्रेम केलें तरी ती सेवा, तें प्रेम परमेश्वरचरणीं रुजू होईल. आपण मानवांना प्रसन्न केलें तर परमेश्वराला प्रसन्न केल्यासारखें होणार आहे. मानवांची काळजी वाहा, परमेश्वर तुमची काळजी वाहील; मानवांच्या सौख्याकरितां झटा, परमेश्वर तुम्हांस सुखी करील; मानवांवर प्रेम करा, परमेश्वर तुमच्यावर प्रेम करील, असें आपणांस हजरत पैगंबर सांगत आहेत.

मानवांवर प्रेम करतांना हजरत महंमद पैगंबरांनी शत्रू व मित्र असा भेदभाव ठेविला नाही. जितक्या प्रेमानें ते मित्रास उपयोगी पडत तितक्याच प्रेमानें ते शत्रूच्या मदतीस धांवत. जितक्या प्रेमानें ते आपल्या अनुयायांशीं बोलत तितक्याच प्रेमानें परधर्मीयांशीं संभाषण करीत. एखादा मनुष्य संकटांत सांपडला तर तो परधर्मी म्हणून त्यांनीं त्यास मदत करण्याचें कधीहि नाकारलें नाही; किंवा तो परधर्मी म्हणून त्याची गळचेपी करण्याचें पातक त्यांनीं कधीहि केलें नाही. तो आपला शत्रू आहे म्हणून त्याला शाप देण्याची वृत्ती त्यांनीं केहांही पत्करली नाही. हजरत पैगंबरांना रक्तबंबाळ करून सोडणाऱ्या शत्रूंना शाप द्या असा आग्रह काहींजण करूं लागतांच ते म्हणाले,

“मी मानवजातीस शाप देण्याकरितां अवतरलों नाहीं.
मी मानवजातीवर प्रेम करण्याकरितां अवतरलों आहे.”

रणांगणावर त्यांच्या शत्रूंनीं त्यांना रक्तबंबाळ केल्यावर देखील ‘परमेश्वरा, या लोकांस क्षमा कर’ असेच उद्गार त्यांच्या तोंडून आले. आपला जीव ध्यावयास टपलेल्या कर्दनकाळ शत्रूवर हजरत पैगंबरांनीं केवढी मेहेरनजर केली हें मागें पाहिलेंच आहे. शत्रूवर नुसती दया करून न थांबतां, त्यांचें कोटकल्याण करण्याची श्रेष्ठतम कामगिरी हजरत पैगंबरांनीं बजाविली आहे. आपल्या शत्रूनें आपलें बाईट केलें म्हणून आपणहि त्याचें बाईट न करतां

त्यांचे कल्याण करावयास तयार झालें पाहिजे. अशी वृत्ती आपण ठेवूं तर मानवतेस विधातक होणाऱ्या शत्रुत्वाचा व द्वेषाचा नायनाट व्हावयास फारसा वेळ लागणार नाही.

आज आपण मानवांना छळलें, त्यांचे अनन्वित हाल केले तर परमेश्वर आपल्यावर कधीही प्रसन्न होणार नाही. इकडे मनुष्याला त्रास द्यावयाचा आणि तिकडे परमेश्वरास प्रसन्न करून घेण्याकरितां रात्रंदिवस प्रार्थना करावयाची या विसंगत गोष्टी परमेश्वरास आवडत नाहीत. परमेश्वर असल्या प्रार्थनेनें कधींच प्रसन्न होणार नाही. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ जो आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यास त्रास देतो त्यानें परमेश्वराची कितीही प्रार्थना केली तरी परमेश्वर त्याच्या प्रार्थनेची पर्वा करीत नाही. ”

आपण आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यांशीं अत्यंत चांगलेपणानें वागलें पाहिजे; त्यांच्या अडीअडचणी दूर केल्या पाहिजेत, जणूं कांहीं ते आपले आत्मा आहेत अशा भावनेनें त्यांच्याशी वागणूक ठेवली पाहिजे. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ जो स्वतः पोटभर जेवतो व शेजाऱ्यांना उपाशी ठेवतो तो पक्का मुसलमान नव्हे. ”

आपले शेजारी उपाशी-तापाशी असतील तर त्यांना आपली अर्धी भाकरी नेऊन दिली पाहिजे. इतकेंच नव्हे तर वेळ पडल्यास आपण अर्धपोटी राहून शेजाऱ्यांना पोटभर अन्न दिलें पाहिजे. अशा तऱ्हेनें वागणाऱ्यासच सच्चा मुसलमान म्हणतां येईल.

दुसऱ्याचें अंतःकरण दुःखविलें जाईल अशा प्रकारची भाषा वापरण्यास देखील ते मनाई करीत आहेत. कित्येक लोक अंतःकरणास घेईत पडतील अशी भाषा वापरतात; ही भाषा हजरत पैगंबरांनी त्याज्य ठरविली आहे.

अशा प्रकारची भाषा वापरणाऱ्या मनुष्याकडे परमेश्वर कधीही सहृदयतेने पाहणार नाही. ते म्हणतात,

“ लोक आपली संगत सोडून फटकून राहतील अशा प्रकारची कडक भाषा वापरणारा मनुष्य परमेश्वराचे दृष्टीने अत्यंत वाईट होय.. ”

एकाद्या मनुष्याची कडक भाषा दुसऱ्याच्या जिह्वाशी लागून तो पहिल्या माणसापासून फटकून राहतो; यामुळे एकमेकांत प्रेमसंबंध न वाढतां निष्कारण विवृष्ट वाढतें. हें विवृष्ट मानवतेची हानी करणारें असल्यामुळे कडक भाषा वापरण्याची मनाई केली आहे. आपल्या अनुयायांची व्याख्या करतांना त्यांनी लोकांना न दुःखविण्याची वृत्ती किती स्पष्टपणें निदर्शनास आणून दिली आहे तें पाहा. ते म्हणतात,

“ आपल्या वाचनें अथवा वृत्तीनें मानवजातीस जो दुःखवीत नाही तो मुसलमान होय. ”

मुसलमान म्हटला की त्यानें कोटल्याही रीतीनें मानवजातीस यत्किंचितही दुःखवितां कामा नये. लोकांचें मन दुःखविलें जाईल अशा प्रकारची कृती तर बाजूला राहोच, पण नुसती भाषा देखील मुसलमान म्हणविणारानें वापरतां उपयोगी नाही. मुसलमान म्हटला की तो दिलदार वृत्तीचा व खुल्या अंतः-करणाचा असला पाहिजे. त्यानें आपल्या गोड भाषणानें व आचरणानें लोकांचीं त्रस्त मनें आनंदित केलीं पाहिजेत.

फक्त लोकांना दुःखवाचण्याचें नाही असें धोरण ठेवून स्वस्थ न बसतां, त्यांच्या कल्याणाकरितां आपण खटपट केली पाहिजे; प्रसंगी झीजही सोसली पाहिजे. लोककल्याण ही श्रेष्ठतर कामगिरी परमेश्वरानें आपल्यावर सोंपविली आहे असें प्रत्येक मुसलमानानें समजलें पाहिजे.

“ परमेश्वरास सर्वस्वी शरण जाणारा मुसलमान दुसऱ्यांचा कल्याणकर्ता असतो. ”

—पवित्र कुराण, २ : ११२

लोकांचें कल्याण करणें हें प्रत्येक मुसलमानांचें कर्तव्यकर्म आहे असा स्पष्ट उल्लेख करून इस्लाम धर्मानें मुसलमान लोकांस मानवतेचा उत्कृष्ट धडा घालून दिला आहे. जितकी दुसऱ्यास न दुखविण्याची जबाबदारी मुसलमानावर आहे तितकीच दुसऱ्यांचें कल्याण करावयाचीही जबाबदारी त्याचेवर आहे हें प्रत्येक मुसलमानानें विसरतां कामा नये. लोककल्याण हा परमेश्वरास प्रसन्न करून घेण्याचा राजमार्ग आहे हें प्रत्येकांनें लक्षांत ठेवलें पाहिजे.

“ परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांचें कल्याण करा. कारण जे कल्याण करतात त्यांच्यावर परमेश्वर प्रेम करतो. ”

—पवित्र कुराण, २ : १९१

परमेश्वराला प्रसन्न करून घेण्याकरितां लोकांची धडपड व प्रयत्न चालू असतात. यांपैकी कांही प्रयत्न अंधश्रद्धा व रुढी यांना अनुसरून असल्यामुळें ते फलद्रूप होत नाहींत. कित्येक वेळां असले प्रयत्न आपणांस चमत्कारिक व हास्यास्पद वाटतात यांचें कारण तरी हेंच होय. असे प्रयत्न करण्यापेक्षां इस्लाम धर्मानें एक खात्रीचा मार्ग सांगितला आहे. हा मार्ग म्हणजे प्राणिमात्रांचें कल्याण करणें हा होय. सर्व प्राणिमात्र परमेश्वरानें निर्माण केले आहेत; या प्राणिमात्रांचें कल्याण करण्याचें ध्येय जर आपण ठेवलें तर परमेश्वर आपल्यावर प्रसन्न झाल्याखेरीज राहणार नाहीं.

मनुष्यांत चांगुलपणा आल्याखेरीज लोकांचें कल्याण करण्याची प्रवृत्ति त्यांच्यामध्ये निर्माण होत नाहीं. हा चांगुलपणा मिळवावयास आपल्या अंगी त्यागी वृत्ति बाणली पाहिजे. आपणांस आवडणारी गोष्ट लोकांच्या कल्याणाकरितां खर्च केली पाहिजे. लोककल्याणाकरितां जोपर्यंत आपण त्याग केला नाहीं तोपर्यंत तो चांगुलपणा आपणांस संपादन करतां येणार नाहीं.

“ ज्या गोष्टीबद्दल तुम्हांला प्रेम वाटतें, ती गोष्ट लोककार्याकरितां जोपर्यंत खर्च केली नाहीं तोपर्यंत

तुम्हांस कोठल्याही मार्गानें चांगुलपणा संपादन करतां येणार नाही. ”

—पवित्र कुराण, १७ : २८

एखाद्या धनाढ्यास पैशाबद्दल अत्यंत प्रेम वाटते; पण जेपर्यंत हा पैसा लोकांच्या कल्याणाकरितां खर्च केला नाही तोपर्यंत त्याला चांगुलपणा मिळवितां येणार नाही. कांही लोकांना अधिकार मिळवावयाची अत्यंत आवड असते. ही आवड परिपूर्ण करण्याकरितां आपल्या भोंवतालच्या लोकांची मनें दुखविण्यापर्यंत पाळी जाते; इतकेंच नव्हे तर त्यांच्यांत व इतर लोकांत झगडे निर्माण होतात. लोकांत झगडे लागले तरी हरकत नाही पण आम्ही अधिकार मिळविणार, अशी महत्वाकांक्षा त्यांच्या अंतःकरणांत निर्माण होते. अशा माणसांना ते चांगले आहेत असें केव्हांही म्हणतां येणार नाही. त्यांना चांगुलपणा मिळवावयाचा असेल तर लोककल्याणाकरितां लोकांमध्ये झगडे माजू नयेत म्हणून आपल्या अधिकाराचा हट्ट त्यांनी सोडून दिला पाहिजे; थोडक्यांत सांगावयाचें झाल्यास त्यांनी त्यागी बनलें पाहिजे.

मानवजातीचें कल्याण करण्यापासून मोठें पुण्य आपल्या पदरीं पडणार आहे; इतकेंच नव्हे तर आपणांस सर्वश्रेष्ठ लोकांच्या मालिकेत जाऊन बसण्याचा मान मिळणार आहे. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“जो मानवजातीचें कल्याण करतो तो सर्वश्रेष्ठ होय.”

सर्वश्रेष्ठपणा अफाट संपत्तीमध्ये नाही, मानमरातवांत नाही, विद्वत्तेत नाही, पराक्रमांत नाही, जन्मावर नाही, मुत्सद्दीपणांत नाही; सर्वश्रेष्ठपणा मानवांची संकटें दूर करण्यामध्ये आहे, मानवांस सदाचरी बनविण्यामध्ये आहे. मानवांचें कल्याण करणारा हा ज्याला किताब मिळाला त्याच मनुष्यास जगानें सर्वश्रेष्ठ समजलें पाहिजे. सर्वश्रेष्ठपणा मिळवावयास मिजासखोरांची हांजीहांजी करावयास नको, अफाट संपत्तीचा चक्काचूर करावयास नको किंवा मुत्सद्दीपणाचा डाव लढवावयास नको. तुम्ही मानवजातीचें कल्याण

करावयाचें कार्य सुरु केलेंत की तें महत्पद आपोआप तुमच्याकडे चालून येणार आहे. हजरत पैगंबर म्हणतात,

“ मानवांची सेवा ही परमेश्वराची सर्वश्रेष्ठ भक्ति होय. ”

परमेश्वराची भक्ति करण्याचे अनेक मार्ग आहेत. प्रत्येक मनुष्य आपल्या बुद्धीप्रमाणें निरनिराळ्या मार्गांनीं परमेश्वराची भक्ति करीत असतो. पण इस्लाम धर्मांत मानवांची सेवा ही अत्यंत श्रेष्ठ दर्जाची भक्ति मानली गेली आहे. आपत्तींनीं गांजलेल्या, रोगांनीं पीडलेल्या, भुकेनें व्याकुळ झालेल्या, कर्जांनीं हैराण बनलेल्या, जुलमी सत्तेमुळे त्रस्त झालेल्या मानवांच्या साहाय्यार्थ धांवून जाणें व त्यांना संकटमुक्त करून त्यांच्या अंतःकरणाला विसांवा व आनंद देणें हीच मानवसेवा होय. अशा तऱ्हेची मानवसेवा परमेश्वरास अत्यंत आवडत. परमेश्वराला प्रसन्न करण्याकरितां मुखवस्तु लोकांच्या हजारों पंक्ति उडविण्यांत किंवा मंदिर शृंगारण्यास आपण अफाट पैसा खर्च केला तरी परमेश्वर कधीही प्रसन्न होणार नाही. पण हाच पैसा आपण संकटांत सांपडलेल्या लोकांच्या साहाय्यार्थ खर्च करूं तर मात्र परमेश्वर प्रसन्न झाल्याखेरीज राहणार नाही. त्याचा अर्थ फक्त धनिक लोकांसच मानवसेवा करणें शक्य आहे असा मात्र नव्हे. अत्यंत गरीब माणसांस देखील मानवसेवा करतां येईल. तहानेनें व्याकुळ झालेल्यास पाणी पाजणें, रोग्याची शुश्रूषा करणें, अनाथ स्त्रीची अन्न वांचविण्याकरितां धांवणें, एकाद्याच्या कामास हातभार लावणें, अडाणी माणसांस सदुपदेश करणें, सवडीच्या वेळीं लोकांना शिक्षण देणें अशा तऱ्हेच्या लोकोपयोगी गोष्टी करून एकादा गरीब देखील मानवसेवा उत्कृष्ट रीतीनें करूं शकतो, व परमेश्वराच्या सर्वश्रेष्ठ भक्तीचें श्रेय मिळवूं शकतो, हें हजरत पैगंबरांनीं साऱ्या जगास दाखवून दिलें आहे.

हजरत महंमद पैगंबरांनीं आपल्या अनुयायांना मानवतेची किती उत्कृष्ट शिक्षण दिली याचें आपण विहंगमावलोकन केलें आहे. आपल्या साऱ्या आयुष्यभर अशा तऱ्हेची शिक्षण देण्याचा त्यांनीं उपक्रम ठेविला होता.

मानवतेचा पुरस्कार करणारी त्यांच्या तोंडून बाहेर पडलेली वाक्ये इस्लामी बाज्यांत आपणांस इतस्ततः सांपडतील. त्यांतील कांहीं उत्कृष्ट वाक्ये खाली संकलित केली आहेत:—

“ दया हें धर्माचें चिन्ह आहे; ज्याच्याजवळ दया नाही त्याच्याजवळ धर्म नाही...जो परमेश्वरानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांवर दया करतो, त्याच्याकडे परमेश्वर दयार्द्र दृष्टीने पाहतो; म्हणून जगांतील प्रत्येक व्यक्तीवर—ती चांगली असो किंवा वाईट असो—दया करा. वाईट माणसांवर दया करणें म्हणजे वाईटपणापासून त्या माणसांस परावृत्त करणें होय...संकटाच्या वेळीं जो प्राणिमात्रांस मदत करतो किंवा त्रस्त झालेल्या माणसांच्या मदतीस धांवून जातो त्याला संकटकाळीं परमेश्वर वांचवितो...एकलकोंड्या मुसलमानापेक्षां, जो दुसऱ्यांशीं मिळूनमिसळून वागतो व त्यांच्या सुखदुःखांत समभागी होतो तो मुसलमान अत्यंत चांगला होय.... या जगांतील सर्वश्रेष्ठ संपत्ति म्हणजे मानवांचें कल्याण करणें होय. ”

हजरत पैगंबरांच्या बरील वाक्यांचा मथितार्थ लक्षांत घेतला, त्यांनीं आपल्या अनुयायांना दिलेली मानवतेची शिकवण पाहिली आणि आपल्या आयुष्यांत मानवांच्या कल्याणाकरितां त्यांनीं केलेल्या भगीरथ प्रयत्नांकडे नजर टाकली म्हणजे जगद्विख्यात जॉर्ज बर्नार्ड शॉ यांनीं हजरत पैगंबरांना दिलेली ‘मानवतेचा त्राता’ ही उपमा अगदी यथार्थ आहे असें प्रत्येक सहृदय माणसास कबूल करावें लागेल.

भाग शेवटचा

विद्वान् परधर्मीयांच्या चष्म्यांतून

“ जगांतील सर्व धर्मसंस्थापकांत हजरत महंमद पैगंबर अत्यंत यशस्वी ठरलेले आहेत. ”

—ब्रिटानिका ज्ञानकोश

हजरत महंमद पैगंबरांचे विशाल कार्यक्षेत्र, त्यांची उदात्त विचारसरणी व त्यांचे निर्मल चारित्र्य या सगळ्या गोष्टींचा व आतांपर्यंत झालेल्या विवरणाचा काळजीपूर्वक विचार केल्यानंतर हजरत महंमद पैगंबर जगाच्या इतिहासांत किती अदृढ स्थान पावले आहेत याची वाचकांस नीट कल्पना येईल.

या शेवटच्या भागांत विद्वान् परधर्मीयांच्या चष्म्यांतून प्रस्तुत चरित्राचे अवलोकन करावयाचे आहे. मुसलमान वाङ्मयभक्तांनी हजरत पैगंबरांच्या चरित्रावर अमूल्य ग्रंथ लिहून ठेविले आहेत; पण स्वधर्मी पैगंबरांची स्तुती कोणीहि करणारच असा आक्षेप पुढे येण्याचा बराच संभव आहे. या आक्षेपास उत्तर म्हणून विद्वान् परधर्मीयांची मते या शेवटच्या भागांत संकलित केली आहेत. या भागांत ग्रंथित केलेली मते जगास भूषणभूत होऊन राहणाऱ्या थोर थोर पुरुषांची आहेत. ही मते वाचल्यानंतर हजरत महंमद पैगंबर जगांत किती मान्यता पावलेले आहेत व त्यांच्या सुंदर तत्त्वांचा किती बोलबाला झाला आहे याची सर्वसाधारण कल्पना आत्मस्वखेरीज राहणार नाही.

जगांतील महान् तत्त्ववेत्ते कार्लोइल यांनी विभूतिपूजेवर संबंध इंग्लंड-मध्ये खळबळ उडवून टाकणारी व्याख्यानमाला गुंफली. या व्याख्यानांतील दुसरे पुष्प त्यांनी हजरत पैगंबरांवर गुंफले. प्रस्तुत व्याख्यान अत्यंत विद्वत्ता-प्रचुर व हजरत पैगंबरांच्या अवतारकार्यावर स्वच्छ प्रकाश पाडणारे आहे.

या न्याख्यानांत त्यांनीं हजरत पैगंबरांच्या उज्ज्वल ध्येयाबद्दल मुक्तकंठानें प्रशंसा केली आहे. हजरत महंमद पैगंबरांवर शिंतोडे उडवून त्यांच्या सुंदर तत्वांविरुद्ध जनतेंत गैरसमज पसरविण्याबद्दल आमची आम्हांला लाज वाटू लागली आहे, असा स्पष्ट कबुलीजबाब त्यांनीं दिला आहे.

तसेच अगदी अलीकडच्या काळांतील साऱ्या जगास आपल्या लेखणीनें वेड लावणारे नाट्याचार्य जॉर्ज बर्नार्ड शॉ यांनीं देखील कार्लाइल यांच्या मार्गाचा अवलंब केला आहे. आपल्या चक्षूंना भरीव दिसणाऱ्या तत्वांचे नेमके दोष हुडकून काढण्यांत त्यांची लेखणी किती निष्णात आहे याची ओळख साऱ्या जगास पटलेली आहे. त्यांच्या दृष्टिपथांत आलेल्या प्रत्येक तत्वाच्या अव-गुणावर दयामाया न करतां त्यांनीं ताशेरा झाडलेला आहे. त्यांच्या टीकास्त्रांनं इतका प्रभाव गाजविला आहे की त्या टीकास्त्राच्या तडाक्यांतून सहीसलामत सुटलेली व्यक्ति किंवा तत्त्व अवगुणरहित व चिरंजीव समजली जाते. उबलज्जहाल टीकास्त्र बाळगणाऱ्या या जॉर्ज बर्नार्ड शॉंनीं हजरत महंमद पैगंबरांच्या तत्वांचा गौरवपूर्ण उल्लेख केला आहे, ही गोष्टी निःसंशय अभिमान बाळगण्याजोगी आहे. विशेषतः इस्लामधर्मातील समता, बंधुत्व व भांडवलशाहीचा बीमोड या सुंदर तत्वांची त्यांनीं अत्यंत प्रशंसा गाडली आहे. सध्यां युरोपमध्ये अव्यवस्था शाली आहे, अस्वस्थता माजली आहे, असमाधान नांदत आहे, अशी धोक्याची सूचना शॉंनीं दिली आहे. त्याबरोबरच हा धोका टाळण्याकरितां हजरत महंमद पैगंबरांनीं १३०० वर्षांपूर्वी प्रस्थापित केलेला खरा समाजसत्तावाद, इंग्लंडला स्वीकारावा लागेल, अशी शॉंनीं जाहीर घोषणा केली आहे. ते म्हणतात,

“ शंभर वर्षांनीं इंग्लंड व पाश्चात्य राष्ट्रे यांना
इस्लाम धर्म स्वीकारावा लागेल.”

बरील एकच वाक्य हजरत महंमद पैगंबर यांच्या यशस्वी अवतारकार्याची ओळख पटवावयास पुरेसे आहे. हजरत महंमद पैगंबर यांजबद्दल जॉर्ज बर्नार्ड शॉंनीं काढलेले खालील उद्गार किती तरी सुंदर आहेत.

“ महंमद पैगंबरांचा धर्म विलक्षण सामर्थ्यवान असल्यामुळे तो मी अत्यंत प्रशंसनीय समजतो. बदलणाऱ्या परिस्थितीस पचनी पाडण्याची ताकद असणारा, माझ्या दृष्टीने हा एकच धर्म आहे; हा धर्म प्रत्येक काळाचे आपल्याकडे लक्ष वेधल्याखेरीज राहणार नाही. माझ्याप्रमाणेच थोर लोकांनी केलेली भविष्ये, जगाने निःसंशय मोठ्या महत्त्वाची समजली पाहिजेत. ज्या युरोप देशास हजरत महंमद पैगंबरांचा धर्म स्वीकारावा लागेल, असे मी भविष्य करतो. आजच युरोपमध्ये हा धर्म स्वीकारण्यास सुरुवात झाली आहे. मध्ययुगीन पाद्री लोकांनी, अज्ञानामुळे असो वा धर्मवेडामुळे असो, इस्लामधर्म काळ्याकुट्ट स्वरूपांत रंगविला आहे. महंमद पैगंबर व त्यांचा धर्म यांचा द्वेष करण्याचे बाळकडू त्यांना मिळाले होते. त्यांना महंमद पैगंबर म्हणजे ख्रिस्ताचा शत्रू वाटत असे. मी पैगंबरांच्या—त्या थोर व्यक्तींच्या—चरित्राचा अभ्यास केला आहे. माझ्या मताने त्यांना ख्रिस्ताचा शत्रू म्हणण्यापेक्षा मानवतेचा त्राता (Saviour of humanity) असे म्हटले पाहिजे. त्यांच्यासारख्या व्यक्तीने हल्लींच्या जगार्ची सूत्रे (Dictatorship) आपल्या हातांत घेतली तर ज्यामुळे सौख्य व शांति प्रस्थापित होईल असे निकडीचे प्रश्न सोडविण्यांत त्यांना नक्की यश येईल अशी मला खात्री वाटते. ”

—जॉर्ज बर्नार्ड शॉ

याखेरीज अखिल जगांत अग्रपूजेचा मान मिळविणारे परमपूज्य महात्मा गांधी यांनी हजरत पैगंबरांविषयी केवढा आदरभाव दाखविला आहे, तो

त्यांच्या पुढील उताऱ्यांत दिसून येईल. महात्माजींचा प्रत्येक शब्द अत्यंत मोलाचा असतो. त्यांच्या शब्दांनी झालेली स्तुति हा जगन्मान्य पुरावा झाल्या-
खेरीज राहणार नाही.

“ उत्कर्षाच्या ऐन अमदानींत इस्लामधर्म असहिष्णु नव्हता. साऱ्या जगानें इस्लाम धर्माचीं स्तुतिस्तोत्रें गायिलीं आहेत. ज्या वेळीं पाश्चात्य राष्ट्रे अंधःकारांत खितपत पडलीं होती, त्या वेळीं पौर्वात्य राष्ट्रांत एक देदीप्यमान तारा चमकला आणि त्यानें अस्वस्थ जगास दिव्य ज्ञान आणि सौख्य दिलें. इस्लाम धर्म हा खोटा धर्म नाही. जर हिंदुलोक इस्लामधर्माचा आदरपूर्वक अभ्यास करतील तर माझ्याप्रमाणेंच त्यांच्या अंतःकरणांत त्या धर्माबद्दल प्रेम उत्पन्न होईल.

“ ज्या वेळीं मी पैगंबरचरित्राचा दुसरा भाग वाचून संपविला त्या वेळीं त्या थोर पुरुषाच्या चरित्रापैकीं वाचा-
वयाचें कांहीं शिल्लक राहिलें नाहीं याबद्दल मला अत्यंत वाईट वाटलें. त्या काळांत तलवारीच्या जोरावर इस्लाम धर्म फैलावला नाहीं याबद्दल माझ्या मनाची पक्की खात्री झाली. हजरत पैगंबरांची अत्यंत साधी वृत्ती, विलक्षण स्वार्थत्याग, वचनबद्धता, आपल्या अनुयायां-
वरील निस्सीम प्रेम, अचाट धैर्य, निधडा स्वभाव, आपल्या कार्यावर व परमेश्वरावर अढळ विश्वास या बहुमोल गुणांमुळें—तलवारीमुळें नव्हे—प्रत्येक संकट निवारण होऊन हजरत पैगंबरांचें कार्य यशस्वी झालें... प्रत्येक माणसाच्या पचनीं पडतील अशींच तत्त्वे हजरत पैगंबरांनीं प्रतिपादिलीं आहेत. ”

“हजरत पैगंबर एक थोर व दृढनिश्चयी सुधारक होते. अविश्वांत खटपट करून शतकानुशतकें अधःपात पावलेल्या जनतेस त्यांनीं सरळ रस्ता दाखविला आणि तिला परमेश्वरभक्तीचा धडा दिला. त्या वेळीं सर्व अरबांची जंगली वृत्ति होती. हजरत पैगंबरांनीं त्यांना दुष्ट कृत्यांपासून परावृत्त करून त्यांच्या अंतःकरणांत समता, प्रेम आणि विश्वबंधुत्व निर्माण केलें. हजरत महंमद पैगंबर यांनीं दुष्ट वृत्ती व रक्तपात निषिद्ध ठराविला. खरोखरी हजरत महंमद शांतीचे श्रेष्ठ पुरस्कर्ते होण्याकरितां या जगांत अवतरले होते. त्यांनीं आपल्या असामान्य बुद्धिमत्तेनें जनतेंत विलक्षण चळवळ उत्पन्न केली. पैगंबरांच्या एकंदर आयुष्यक्रमाचा ऐहिक व आध्यात्मिक दृष्टीनें विचार केला, तर ते कोट्यवधि लोकांस सन्मार्ग दाखविणारे सच्चे पैगंबर व गुरु होते असें विधान करावयास मला काडीमात्र शंका वाटत नाही. ”

—महर्षि कौंट टॉलस्टॉय

“महंमद पैगंबर हे धोकेबाज व मूर्तिमंत लुच्चे आहेत, त्यांचा धर्म ढोंगी व खुळचट आहे, अशी बनलेली आमची सर्वसाधारण कल्पना खरोखरी आतां कोणालाही पटणार नाही. हजरत पैगंबरांविषयी ज्या खोटयानाटया कंडया आम्हीं पिकविल्या त्यांबद्दल आम्हीं लाजेनें खालीं माना घातल्या पाहिजेत. पैगंबरांचे शब्द खोटे नव्हते किंवा त्यांचें कार्य हलक्या दर्जाचें नव्हतें. ते गाजाबाजा न करणारे थोर पुरुष होते.

निसर्गतः ते सहृदय होते. त्यांचा शब्द म्हणजे थेट निसर्गाच्या अंतःकरणांतून निघालेला आवाज होता. लोकांनीं कोठल्याही गोष्टीकडे लक्ष न देतां हा आवाज ऐकलाच पाहिजे—यापुढें बाकीच्या सर्व गोष्टी रद्द व क्षणभंगुर आहेत. ”

—तत्त्ववेत्ता थॉमस कार्लाइल

“ पहिल्या धर्मातील सत्य, पावित्र्य आणि त्या त्या धर्मसंस्थापकांचे सद्गुण व आत्मिक शक्ति यांवरच आपला धर्म प्रस्थापित झाला आहे असें हजरत महंमद समजत असत. परमेश्वराच्या सिंहासनासमोर अरबस्तानच्या मूर्ति भंग पावल्या; प्रार्थना, उपवास आणि दानधर्माने रक्ताचा सूड शुचिर्भूत झाला. आपल्या देशबांधवांस नैतिक व राजकीय शिक्षण देणें पैगंबरांच्या आढोक्याबाहेर होतें. परंतु हजरत पैगंबरांनीं त्या लोकांत औदार्याचें नवजीवन ओतलें, सद्गुणांची शिकवण दिली, आणि कायद्यानें व उपदेशानें सूडाच्या संतप्त भावनेस आणि अनाथांवर होणाऱ्या जुलमास पायबंद घातला. एकमेकांशीं हाडवैर करणाऱ्या टोळ्यांस एकत्रित व आज्ञाधारक बनविलें. हजरत महंमद पैगंबरांची शिकवण सत्याच्या पायावर उभारली होती असेंच प्रत्येक माणसास कबूल करावें लागेल. ”

—जगप्रसिद्ध इतिहासकार एडवर्ड गिबन.

“ हजरत महंमद पैगंबर परमेश्वरास अत्यंत प्रिय होते; त्यांनीं परमेश्वरी कार्याकरितां आपलें सर्वस्व अर्पण केलें होतें; त्यांचें नांव परमेश्वराच्या नामसंकीर्तना-

बरोबर घेणें जरूरीचें आहे. आजच्या अस्थिर काळांत जनतेस फक्त कुराणच मार्गदर्शक होणार आहे..... साधुसंत, सुधारक, हुतात्मे, धर्मगुरू, सरदार वगैरे लोकांनीं हजरत महंमद पैगंबर यांचें नामस्मरण केलें तर त्यांचें अत्यंत कल्याण होईल. हजरत महंमद पैगंबरांबद्दल आदरभाव नसल्यामुळेच जनता अस्वस्थ झाली आहे. ”

—गुरु बाबा नागक.

“ एका साध्यासुध्या पैगंबरांनीं आपल्या देशांत सर्वत्र विखुरलेल्या व तापट बनलेल्या बेमुर्वतखोर टोळ्यांना एकत्रित व आज्ञाधारक बनविलें आणि त्यांच्यामध्ये जगांतील नव्या कल्पना व नवें ध्येय प्रसृत केलें. या ध्येयासुळेच अवघ्या तीस वर्षांत मुसलमानांनीं कॉन्स्टांटिनोपलच्या बादशहाचा पराभव केला; पर्शियाच्या राजांना सिंहासनावरून ओढलें; सिरिया, मेसापोटेमिया आणि इजिप्त या देशांना नमविलें; अँटलांटिक महासागरापासून कॅस्पियन समुद्रापर्यंत विजयाचा झेंडा फडकावला आणि आजपावेतो १२०० वर्षे एका स्पेन देशाखेरीज वर निर्देशित केलेल्या परिसीमांमध्ये राजकीय प्रभुत्व राखलें. हल्लीं हेंच ध्येय (इस्लाम) उत्तर आशिया, मध्य आफ्रिका यांमध्ये झपाट्याने प्रसार पावत आहे. ज्यांच्या उत्साहानें आणि बुद्धिप्रभावानें अशा प्रकारचें ध्येय प्रस्थापित झालें ते महंमद पैगंबर खरोखरी बीरप्रेषित होते. ”

—विद्वान् ग्रंथकार जॉन डेव्हनपोर्ट

“महंमद पैगंबरांवर टीका करणारे गृहस्थ किती अज्ञानी आहेत हे इतिहासाने चांगले सिद्ध केले आहे. इतके साधे, इतके वीररसप्रधान, इतके उच्च प्रतीचे आणि अत्यंत थोर अशा ऐतिहासिक व्यक्तींपैकी ठरलेल्या हजरत महंमद पैगंबरांचे चरित्र कित्येक लोकांना माहीत नाही. जर अरबस्तानच्या या थोर पैगंबरांच्या चरित्राचा अभ्यास केला; त्यांनी कशा प्रकारची शिकवण दिली, त्यांनी स्वतः कालक्रमणा कशी केली याची माहीत काळजीपूर्वक घेतली तर या पैगंबरांबद्दल कुणाच्याही अंतःकरणांत आदर उत्पन्न झाल्याखेरीज राहणार नाही. त्यांच्या तोंडांतून बाहेर पडलेली शिकवण अत्यंत सुंदर होती; त्यांचे उदाहरण म्हणजे मूर्तिमंत प्रेरक शक्ति होय.”

—डॉ. अनी बेझंट

“हजरत महंमद पैगंबर यांच्या काळच्या परिस्थितीचे अवलोकन केले, त्यांच्यावरील अनुयायांचे निस्सीम प्रेम लक्षांत घेतले आणि त्या वेळच्या ख्रिस्ती धर्मगुरूंची व साधुसंतांची पैगंबरांशी तुलना केली तर माझ्या मनाला अत्यंत आश्चर्य वाटण्याजोगी एक गोष्ट आढळते व ती म्हणजे हजरत पैगंबरांनी कधीच चमत्कार करून दाखविले नाहीत ही होय. त्यांनी एकादी गोष्ट केली म्हणजे त्यांचे अनुयायांना त्या गोष्टीस चमत्कार समजण्याचा मोह आवरत नसे; पण वेळोवेळी तो चमत्कार नव्हे असे हजरत पैगंबर सांगत असत. त्यांच्या सहृदयतेचे यापेक्षा उत्कृष्ट उदाहरण कोठे सांपडले काय ? आपल्या

आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत त्यांनी आपली ही वृत्ती सोडली नाही. एक दिवस, जगांतील अत्युत्कृष्ट तत्त्वज्ञान व खरा ख्रिस्तिधर्म यांना पैगंबरांस परमेश्वराचा खरा प्रेषित या नात्याने संबोधणे भाग पडेल असे मी धाडसाने म्हणतो. ”

—बॉस्वर्थ स्मिथ

“ विश्वबंधुत्वाच्या प्रसारार्थ नवीन घटना तयार करण्याकरिता ज्या महान् तत्त्वाचा विचार सध्या सारे जग करीत आहे, त्याच तत्त्वाचा उपदेश वालुकामय प्रदेशांतल्या एका उंट हाकणाराने तेराशे वर्षांपूर्वी केला आहे. बुद्ध धर्माचा प्रसार झाला खरा पण त्यावेळी लोकसत्ताक राज्य म्हणजे काय याची कुणालाच कल्पना नव्हती. ख्रिस्ताला क्रॉसला बांधून ठार मारण्यांत आले त्या वेळी देखील विश्वबंधुत्वाचा इनकार केला गेला, इतकेंच नव्हे तर हेटाळणी केली गेली. अशा परिस्थितीत साऱ्या जगांतील सर्व धर्मांच्या, सर्व पक्षांच्या व सर्व दर्जांच्या लोकांत समता आणि विश्वबंधुत्व यांची ओळख करून देण्याचे महत्कार्य अरबस्तानचे उंट हाकणारे हजरत महंमद पैगंबर यांनीच केले. ”

—देवी सरोजिनो नायडू

“ अरबस्तानचे थोर पुरुष हजरत महंमद पैगंबर आणि त्यांचा धर्म, त्यांचे सार्वजनिक आणि खाजगी आयुष्य आणि त्यांच्या कालांतील परिस्थिती यांचा, सर्व राष्ट्रांच्या व पंथांच्या मुसलमान लोकांच्या सह-वासांत सतत चाळीस वर्षे अभ्यास केल्यानंतर, जगामध्ये

इतिहास करून ठेवणाऱ्या प्रभावशाली बादशहामध्ये पैगंबरांनीं उच्च स्थान मिळविलें आहे ही गोष्ट मला कबूल केली पाहिजे. लोकांचा नेता, राजकारणी, रणमर्द टोळ्यांचा संचालक या नात्यानें पैगंबरांनीं मुत्सद्दी, शत्रू आणि मित्र यांमध्ये स्वतःविषयीं आदरभाव उत्पन्न केला आहे व त्यांना ओळखणाऱ्या सर्व लोकांकडून प्रेम, सन्मान व वाहवा मिळविली आहे.”

—मेजर जनरल फॉरलॉग

“निराशा, धमक्या, तिरस्कार आणि छळ यांचा मारा अव्याहतपणें १३ वर्षे होत असतां जें कार्य हजरत महंमद पैगंबर यांनीं करून दाखविलें, तशा प्रकारचें कार्य जगाच्या इतिहासांत कोणीही करून दाखविलें नाहीं. मूठभर पण इमानी स्त्री-पुरुष अनुयायी असतां देखील उज्ज्वल भविष्याकडे लक्ष देऊन त्यांनीं अपमान व हाल-अपेष्टा सोसल्या.....त्यांच्या परिश्रमांमुळें विश्वबंधुत्वाचा प्रसार झाला, अनाथ मुलांचा प्रतिपाळ करण्याचा प्रघात पडला, गुलामांना चांगल्या रीतीनें वागविण्यांत येऊं लागलें, कैफ आणणाऱ्या पेयांवर बहिष्कार घातला गेला आणि दुसऱ्या धर्मास अपरिचित असणारी व अभिमान वाटण्याजोगी सारासार विचारशक्ति इस्लाम धर्मांत निर्माण झाली.”

—प्रसिद्ध चरित्रकार सर बुइल्यम् मूर

“शेवटचे पैगंबर हजरत महंमद हे अत्यंत साध्या वृत्तीचे असून त्यांच्या तोडीचा सद्गुणी गृहस्थ सांपडणें शक्य नाहीं. त्यांची विचार करण्याची शक्ति असामान्य

होती; ते अत्यंत विनयशील होते; त्यांचें भाषण गोड असे. बाष्कळ बडबड करण्याचा त्यांना अत्यंत तिटकारा होता. त्यांचें आचरण पवित्र व आदर्शवत् होतें. हजरत महंमद पैगंबर आपल्या आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत पापी जनतेस सन्मार्ग दाखविण्यांत दंग होते.”

—सुप्रसिद्ध लेखक वॉशिंग्टन आयर्लॅण्ड

“ अरबस्तानसारख्या वातावरणांत आपल्या अभिनव कल्पना प्रसृत करण्याचा हजरत महंमद पैगंबरांचा मार्ग धर्माच्या इतिहासांत अभूतपूर्व ठरल्याखेरीज राहणार नाही. त्या काळच्या निरनिराळ्या जातींचा दर्जा वाढविणारें जें कार्य ज्यू व ख्रिश्चन लोकांनीं केलें नाहीं, तेंच कार्य त्या काळच्या हजरत महंमद पैगंबरांनीं करून दाखविल्यामुळे त्यांनीं चिरकाल श्रेय संपादित केलें आहे; इतकेंच नव्हे तर पैगंबरांनीं प्रस्थापित केलेल्या संस्कृतीमुळे अरबस्तानचीच नव्हे तर साऱ्या जगाची हजरत महंमद पैगंबरांनीं अमूल्य सेवा बजाविली आहे.”

—आल्फ्रेड मार्टिन

यांग्वीज आम्हांला वेदनीय असणाऱ्या पवित्र वेदांत हजरत महंमद पैगंबर यांचा आदरपूर्वक उल्लेख केलेला आढळून येईल. (अथर्ववेद, अष्टापनिषद्, श्लोक ६ वा).

जगांतील थोर पुरुषांनीं हजरत महंमद पैगंबरांस वाहिलेली सुमनांजली पाहून, सत्याची चाड असणाऱ्या कोठल्याहि व्यक्तिस हजरत पैगंबरांविषयी मादर प्रेम व आपलेपणा वाटल्याखेरीज राहणार नाही.

हजरत पैगंबरांनीं घाटून दिलेल्या उज्ज्वल मार्गावर कोट्यवधि लोकांनीं पदार्पण केलें आहे व करित आहेत. आज इंग्लंड, फ्रान्स, ऑस्ट्रिया,

अमेरिका वगैरे पुढारलेल्या राष्ट्रांत इस्लामधर्मीयांची संख्या झपाट्याने वाढत आहे. ज्या ज्या ठिकाणी इस्लाम धर्मातील सुंदर व अविनाशी तत्वांचा प्रसार झाला त्या त्या ठिकाणी इस्लाम धर्माचे बीज रुजले आहे. एवढा विराट-स्वरूप धर्म संस्थापन करणाऱ्या हजरत महंमद पैगंबरांचे नामसंकीर्तन सध्या जगांत पसरलेले ४० कोट मुसलमान अत्यंत आदराने करीत आहेत.

जगांत सौख्य आणि शांति नांदावी, विश्वबंधुत्वाचा प्रसार व्हावा, अशी सदिच्छा बाळगणाऱ्या प्रत्येक मुमुक्षूने त्रिखंडकीर्ती हजरत महंमद पैगंबरांच्या उज्ज्वल चरित्राचा एक वेळ अवश्य अभ्यास करावा.

‘ परमेश्वर त्यांच्या आत्म्यास शांति देवो. ’

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	अशुद्ध	शुद्ध
१	क्षिरत-उल-अरब	जक्षीरत-उल-अरब
१	अद्धान	दहना
२	नेउद	नउद
२	अरब-उल-बेद	अरब-उल-बायदा
२	अरब-उल-मुतरीब	अरब-उल-मुतअरिबा
२	अरब-उल-मुस्तरीब	अरब-उल-मुस्तारिबा
५	अल्-लाट	लात
५	मन्नत	मनात
५	अल-उइझा	उइझा
१२	यामेन	यमन
१२	झोरी	जहरा
११	अमीनाबी	आमिनाबी
१६	हलीफ-उल् फजुल	हल्फुल फुझुल
१९	अबदुल रहीमान	अबदुर्रहमान
११	झबीर	झुबैर
२३	यासर	यासिर
११	नेगस	हवश
११	मूहाजिरात	मुहाजरत
३३	हिजरात	हिजरत
३९	अबु ज्याहिल	अबू जहल्
४०	थियाम	तिहामा
११	अबू सुफियन	अबू सुफियान
४४	त्वायबर	त्वयबर

पृष्ठ	शुद्ध	अशुद्ध
४५	हेबिक्रियास	हेन्याक्रियस
५५	खुश्रु परविश	खुस्रौ परवेश
५२	झवर	झवेर
५३	हिजराचे	हिजरीचे
५४	ताय	तै
५५	आदि	अद्दी
५५	जिल्हाद	झिलहज
८४	सातव्या शतका पुरत्या	सातव्या शतका पुरत्या
८९	अस्सलामालेकुम्	अस्सलामु अलैकुम्
९५	स्नोक हुर ग्रीरीज	स्नोक हर ग्रीज
१०१	मेहर	महर
९९	अन्निसा	अन्निसा
११३	अबू हुरेश	अबू हुरैरा

[आणखी कांहीं अशुद्धें चुकून राहिलीं असल्यास तीं पुढच्या आवृत्तीत अवश्य दुरुस्त केली जातील.]

१)

